

INLEIDING TOT DE GRIEKSE

HISTORISCHE GRAMMATICA

RUIJGH

INLEIDING TOT DE GRIEKSE HISTORISCHE GRAMMATICA

opnieuw aan 't licht gebracht
door P.W. Hemker

Amsterdam
MMXVIII

Op basis van het collegedictaat

**INLEIDING TOT DE GRIEKSE HISTORISCHE GRAMMATICA
HOOFDZAKEN VAN DE KLANKLEER**

door C.J. Ruijgh,
(Amsterdam 1966??)

Discrepancies tussen de huidige en de bovenstaande versie
s.v.p. melden aan pieth@xs4ll.nl

Inhoudsopgave

1	Inleiding tot de Griekse historische grammatica	1
	§ 1. Grammatica, linguïstiek, philologie	1
	§ 2. Beschrijvende en historische grammatica; synchronische en diachronische linguïstiek	2
	§ 3. Vergelijkende grammatica; Indo-europees	3
	§ 4. Grondprincipe: regelmatigheid der klankveranderingen .	5
	§ 5. Klankwetten; analogiewerking	8
	§ 6. Schijnbare uitzonderingen op klankwetten; leenwoorden	9
	§ 7. Assimilatie en dissimilatie; metathesis	11
	§ 8. Het gereconstrueerde Indo-europees	12
	§ 9. Oergrieks; de Griekse dialectgroepen	13
	§ 10. De Griekse dialecten in de klassieke tijd.	14
	§ 11. Myceens; lineair B; Cyprisch lettergreepschrift	16
	§ 12. Vóórgrieks substraat.	18
	§ 13. Κόινη; Nieuwgrieks.	19
2	Inleiding tot de klankleer van het Grieks	21
	§ 14. Phonetiek; phonologie	21

§ 15. Klinkersysteem van het Nederlands	23
§ 16. Klinkersysteem van het Oergrieks, het Laconisch e.a.	25
§ 17. Klinkersysteem van het Ionisch-Attisch	26
§ 18. Uitspraak en spelling der klinkers in het Ionisch-Attisch .	27
3 Occlusieven	30
§ 19. De occlusieven in het Grieks	30
§ 20. De occlusieven in het Indo-europees; centum- en satəm-talen	32
§ 21. De labiovelairen	33
§ 22. De occlusieven aan het eind van een woord	35
§ 23. Verandering der occlusieven vanaf de Κοινή	36
§ 24. Dissimilatie bij opeenvolgende aspiraties	36
§ 25. Assibilatie van τ, θ voor ι	37
§ 26. Occlusief + occlusief	38
§ 27. Occlusief + s	38
§ 28. Occlusief + nasalis	39
§ 29. Occlusief + y	40
§ 30. Occlusief + ɸ	43
4 Sisklank	44
§ 31. s vóór een klinker en tussen klinkers	44
§ 32. De jongere, sterke σ; σσ	45
§ 33. s vóór sonantische medeklinkers aan het begin van het woord	45

§ 34.	s vóór sonantische medeklinkers binnen het woord na een klinker	47
§ 35.	Oude s na nasalis en liquida binnen het woord	49
§ 36.	Sterke σ na ν	50
§ 37.	s in andere gevallen	51
5	Nasales en liquidae	52
§ 38.	m aan het wordeinde; assimilatie van nasales	52
§ 39.	Liquidae; nasalis + liquida; $-\lambda\nu-$	53
§ 40.	Nasalis of liquida + y	54
§ 41.	ɸ - andere gevallen	55
6	Semivocales; laryngaal	56
§ 42.	y vóór een klinker en tussen klinkers	56
§ 43.	y na medeklinker	57
§ 44.	ɸ vóór een klinker en tussen klinkers	58
§ 45.	ɸ vóór of na een medeklinker	59
§ 46.	De laryngaal h (spiritus asper)	60
7	Indo-Europese klinkers, sonanten en laryngalen	63
§ 47.	Ablaut bij nominale stammen en suffixen	63
§ 48.	Ablaut bij verbale stammen	64
§ 49.	Sonanten	66
§ 50.	Laryngaaltheorie	67
§ 51.	Lange sonantische klinkers	71
§ 52.	Contractie van klinkers in het Indo-europees	71

8	De klinkers in het Grieks	74
	§ 53. Wet van Osthoff	74
	§ 54. De verandering $\bar{\alpha} > \eta$ in het Ionisch-Attisch	75
	§ 55. Overzicht van de Griekse compensatorische verlengingen	76
	§ 56. De Griekse contracties	76
	§ 57. Contractie van gelijke klinkers	77
	§ 58. Contractie van klinker met ι of ν	79
	§ 59. Contractie van klinker met tweeklank	79
	§ 60. Behandeling van η met a- of o-klank	80
	§ 61. e-klank + o-klank (en omgekeerd)	81
	§ 62. e-klank + a-klank	82
	§ 63. a-klank + e-klank	83
	§ 64. o-klank + $\bar{\alpha}$ (en omgekeerd)	84
	§ 65. Hyphaeresis in het Ionisch	84
	§ 66. $\bar{\alpha}$ + e- of o-klank	85
	§ 67. $\alpha\iota > \bar{\alpha}$ vóór niet-velaire klinkers	85
	§ 68. De veranderingen van klinkers en tweeklanken tussen het Attisch en het Nieuwgrieks	86
9	Beginselen van de morfologie	88
	§ 69. Morphologie van het nomen; stam; themavocaal	88
	§ 70. Morphologie van het verbum; verbaalstam en tijdstammen	89
	§ 71. Woordafleiding; wortel	90
	§ 72. Indo-europese typen van de verbale wortel	91

Historische Grammatica	ix
§ 73. Nasaalinflix	92
Bibliographie	94
Index der termen	95
Index der Griekse woorden	99

LIJST VAN AFKORTINGEN

acc.	=	accusativus	imperf.	=	imperfectum
act.	=	activum	ind.	=	indicativus
adj.verb.	=	adjectivum verbale	inf.	=	infinitivus
Aeol.	=	Aeolisch	Ion.	=	Ionisch
aor.	=	aoristus	Lac.	=	Laconisch
Arc.	=	Arcadisch	Lat.	=	Latijn
Arg.	=	Argivisch	Lesb.	=	Lesbisch
Att.	=	Attisch	m(asc).	=	masculinum
conj.	=	conjunctivus	med.	=	medium
Cret.	=	Cretensisch	Myc.	=	Myceens
dat.	=	dativus	Ndl.	=	Nederlands
dial.	=	dialect	nom.	=	nominativus
Dor.	=	Dorisch	ntr.	=	neutrum
Du.	=	Duits	oorspr.	=	oorspronkelijk
du.	=	dualis	opt.	=	optativus
Eng.	=	Engels	Oudind.	=	Oudindisch
f(em).	=	femininum	part.	=	participium
Fr.	=	Frans	pass.	=	passivum
fut.	=	futurum	perf.	=	perfectum
gen.	=	genitivus	pers.	=	persoon
Got.	=	Gotisch	pl.	=	pluralis
Gr.	=	Grieks	praes.	=	praesens
Hitt.	=	Hittitisch	sg.	=	singularis
Hom.	=	Homerus	Skrt.	=	Sanskrit
I-e.	=	Indo-europees	voc.	=	vocativus
imper.	=	imperativus	Wgr.	=	Westgrieks

Hoofdstuk 1

Inleiding tot de Griekse historische grammatica

§ 1. Grammatica, linguïstiek, philologie

De *grammatica* onderzoekt en beschrijft het systeem van de regels, die ten grondslag liggen aan het gebruik van een gegeven taal; zo kan men spreken van de *Griekse grammatica*.

De *algemene taalwetenschap* of *linguïstiek* onderzoekt en beschrijft het systeem van de regels, die ten grondslag liggen aan het gebruik van alle talen, en de bijzondere verschijnselen van de afzonderlijke talen, in zoverre als deze de algemene regels weerspiegelen of slechts tegen de achtergrond van deze algemene regels hun verklaring kunnen vinden. De algemene taalwetenschap dient uiteraard ten grondslag te liggen aan de grammatica van een gegeven taal. Daarom kan men ook de term 'linguïstisch' i.p.v. 'grammatisch' gebruiken i.v.m. een gegeven taal, met name wanneer men meer de nadruk wil leggen op de algemene aspecten van die taal dan op de bijzondere verschijnselen, die we in andere talen niet terugvinden. .

De *philologie* onderzoekt en verklaart geschreven teksten. Ze bedient zich hierbij in de eerste plaats van de grammatica, maar ook van andere takken van wetenschap, zoals metriek, palaeographie, geschiedenis, aardrijkskunde, archaeologie, filosofie.

Noot 1: De term 'philologie' wordt wel eens anders gebruikt dan op de bovengenoemde wijze. Zo wordt door 'comparative philology' in het Engels de 'vergelijkende grammatica' (cf. §3) aangeduid. Soms lopen de termen voor bepaalde linguïstische begrippen in de moderne talen uiteen. Zo wordt in het Frans door 'attribut' het naamwoordelijk deel van het gezegde (= 'praedicaatsnomen'), door 'épithète' de bijvoeglijke bepaling (= 'attribuut') aangeduid. Men raadplege hiervoor J. Marouzeau, *Lexique de terminologie linguistique*.

§ 2. Beschrijvende en historische grammatica; synchronische en diachronische linguïstiek

De '*beschrijvende grammatica*' onderzoekt en beschrijft het systeem van de regels, die ten grondslag liggen aan het gebruik van een gegeven taal (of dialect) op een gegeven tijdstip. Ze is gebaseerd op de *synchronische linguïstiek*, die het systeem van de regels, die ten grondslag liggen aan het gebruik van alle talen (of dialecten) op een willekeurig tijdstip, onderzoekt en beschrijft.

De *historische grammatica* onderzoekt en beschrijft zo systematisch mogelijk de veranderingen, die in het grammatische systeem van een gegeven taal in de loop der tijden optreden, en dus ook de dialectale verschillen, die zich daarbij voordoen. Ze is gebaseerd op de *diachronische linguïstiek*, die zo systematisch mogelijk de veranderingen, die in de grammatische systemen van alle talen in de loop der tijden optreden, en dus ook de dialectale verschillen, die zich daarbij voordoen, onderzoekt en beschrijft. De historische grammatica verklaart dus, hoe de regels van de beschrijvende grammatica tot stand gekomen zijn.

Zo kan men dus de 'beschrijvende' grammatica geven van het Attisch van ± 450 v.C. of die van het Oost-ionisch van ± 450 v.C., enz., doch anderzijds de historische grammatica van het Grieks met al zijn dialecten vanaf ± 1400 v.C. (cf. §11) tot op de huidige dag.

Het verschil in beschrijvingswijze tussen de 'beschrijvende' en de historische grammatica moge uit de hier volgende korte behandeling van het systeem van de numerus blijken.

A. Beschrijvende grammatica:

1e. Attisch ± 450 v.C. : het numerussysteem bevat drie categorieën: singularis (één), dualis (twee), pluralis (meer dan twee of niet te bepalen aantal). Dit blijkt uit het Attische gebruik van vormen als ἵππος : ἵππων : ἵπποι, πούς : πόδες : ποδός : ποδοῖν : ποδῶν, φέρει : φέρετον : φέρουσι, enz.

2e. Oostionisch ± 450 v.C.: het numerus systeem bevat twee categorieën: singularis (één), pluralis (meer dan één of niet te bepalen aantal). Dit blijkt uit het Oost-ionisch gebruik van de vormen ἵππος : ἵπποι, πούς : πόδες, ποδός : ποδῶν, φέρει : φέρουσι, enz. De hier gebruikte term 'pluralis' heeft voor het Oost-ionisch dus een andere betekenis dan voor het Attisch, aangezien de Oost-ionische pluraliscategorie méér omvat dan de Attische. Nu vindt men bij Herodotus naast δυῶν (gen. van δύο) ook δυοῖν. De beschrijvende grammatica kan δυοῖν echter binnen het Oost-ionisch niet een dualis-vorm noemen, daar het Oost-ionisch ± 450 v.C. geen dualis-categorie bezat; in het taalgebruik van de Ioniërs was δυοῖν ± 450 v.C. een abnormale pluralis-vorm i.p.v het normale δυῶν.

B. Historische grammatica:

Tot misschien ± 1000 v.C. bevatte het numerus-systeem in alle Griekse dialecten drie categorieën: singularis, dualis, pluralis (meer dan twee). Daarna is de dualis-categorie langzamerhand verdwenen, waarbij haar functie werd geannexeerd door de pluralis-categorie; laatstgenoemde kreeg dus een ruimere functie (meer dan één). In sommige dialecten had deze verandering vroeger plaats dan in andere; in het Oost-ionisch al vóór Homerus (dus vóór ± 800 v.C), in de Attische spreektaal pas in de loop der 4e eeuw v.C. De historische grammatica geeft zodoende een verklaring voor het verschil tussen het Attisch en het Oost-ionisch ± 450 v.C.; zij kan voorts de in het Oost-ionisch ± 450 v.C. abnormale vorm δυοῖν verklaren als een relict van de dualis-categorie, die vroeger ook in het Oost-ionisch aanwezig moet zijn geweest.

Noot 1: De term 'beschrijvende grammatica' is niet erg gelukkig gekozen, daar ook de historische grammatica feiten beschrijft; soms gebruikt men daarom de term *statische grammatica*, daar de toestand op een bepaald tijdstip beschreven wordt.

§ 3. Vergelijkende grammatica; Indo-europees

Historische grammatica in de stricte zin des woords kan alleen de ontwikkelingsgang van een taal beschrijven vanaf de oudste bewaarde teksten. Op dezelfde wijze als blijktens de historische grammatica bijv. de overeenkomst tussen Frans, Spaans, Italiaans, enz. te verklaren is uit het feit, dat deze onderling verwante talen zich uit verschillende dialecten van het Latijn ontwikkeld hebben en dus uiteindelijk uit het ons bekende Latijn als 'moeder-taal' stammen, is echter ook de overeenkomst tussen Duits, Engels, Noors, enz. te verklaren door de veronderstelling, dat deze onderling verwante talen zich uit een hypothetische 'moeder-taal', het 'Oergermaans', hebben ontwikkeld, ook al bestaan er geen Oergermaanse teksten, *De vergelijkende grammatica* nu probeert door onderlinge vergelijking van elementen (klanken; uitgangen, suffixen, woorden; syntactische functies, constructies) van bekende verwante talen elementen van de hypothetische 'moeder-taal' te reconstrueren; zij dient natuurlijk gebaseerd te zijn op de diachronische linguïstiek, daar zij in wezen een soort 'prae-historische' grammatica is. Het is uiteraard onmogelijk om met zekerheid alle elementen van zo'n 'moeder-taal' te reconstrueren; hoe verder de 'moeder-taal' achter de bekende talen terug ligt, des te minder elementen kan men met enige mate van zekerheid reconstrueren.

Het Grieks is verwant met een aantal talen; tezamen vormen zij de groep-der *Indo-europese talen*; Duits-georiënteerde linguïsten prefereren de term *Indo-germaans*. Tot deze talen behoren o.a.:

- 1e. Grieks: de oudste teksten zijn de kleitabletten van Cnossos (± 1400 v.C.; cf. §11).
- 2e. Armeens: de oudste teksten zijn Oudchristelijk (5e e.n.C.).
- 3e. Indo-iraanse talen:
  - a. Iraans: de oudste teksten zijn Oudperzische inscripties in spijkerschrift (± 500 v.C.) en de oudere delen van de Avesta, het heilige boek van de secte van Zarathustra.
  - b. Indisch: de oudste teksten zijn de Vedische hymnen (± 1000 v.C.?); de klassieke vorm van het Oudindisch is het Sanskrit (± 400 v.C.).

- 4e. Slavische talen: de oudste teksten zijn Kerkslavisch
(= Oud-bulgaars, 9e e.n.C.).
- 5e Baltische talen: tot de oudste teksten behoort een Litause catechismus
(16e e.n.C.).
- 6e. Germaanse talen: afgezien van enkele runen-inscripties is de oudste
tekst de Gotische bijbelvertaling van bisschop Wulfila
(4e e.n.C.).
- 7e. Keltische talen: afgezien van enkele Gallische inscripties levert het
Oudiers de oudste teksten (litteraire bronnen vanaf 8e e.n.C.).
- 8e Italische talen:
- a. Latijn: de oudste-inscriptie wordt $\pm$ 600 v.C. gedateerd.
  - b. Oskisch-Umbrisch: Oskisch is de taal van Campanië, Umbrisch
die van Umbrië tijdens de Romeinse republiek.
- 9e Anatolische talen:
- a. Hittitisch (spijkerschrift).
  - b. Luvisch (spijkerschrift) en zog. hiërogllyphen-Hittitisch.
De oudste teksten zijn uit het 2e millennium v.C.; eerst door
de ontcijfering van het Hittitische spijkerschrift (1910-1920 n.C.)
is deze talengroep bekend geworden.
Het Hittitisch werd in het midden, het Luvisch in het zuiden
van Klein Azië gesproken.

Noot 1: Men verwarre niet 'Italisch', de hypothetische 'moedertaal' van Oskisch-Umbrisch en Latijn, met 'Italiaans', een 'dochter-taal' van het Latijn.

Noot 2: Soms spreekt men van de Balto-slavische en van de Italo-Keltische groep, daar de betrokken talen nauwer met elkaar verwant zijn dan met de andere Indo-europese talen.

Noot 3: Men hoede zich voor de populaire misvatting, dat al deze talen uit het Sanskrit zouden zijn ontstaan; het Sanskrit is slechts de klassieke vorm van één der vele Indo-europese talen.

§ 4. Grondprincipe: regelmatigheid der klankveranderingen

Het *grondprincipe* van de diachronische linguïstiek is de *regelmatigheid der klankveranderingen*. Hoe men de vergelijkende grammatica met behulp van dit principe elementen van de Indo-europese 'moedertaal' probeert te reconstrueren, moge uit het volgende voorbeeld blijken, waarin dit gedaan wordt voor de telwoorden 'zeven' en 'tien'. Men vergelijkje:

Oudindisch	sapt-á	dá ś-a
Grieks	h επτ-ά	δέ κ-α
Latijn	sept-em	de c-em
Gotisch	sib-un	taih-un
enz.		

De eerste klank van het telwoord 'zeven' is in de meeste I-e. talen s, doch in het Grieks h. Uit ἀλ-ός, ἕρπ-ω, ἕδ-ος tegenover Lat. sal-is, serp-ō, sed-eō, enz. blijkt, dat de I-e. s in het Grieks aan het begin van een woord vóór een klinker tot h is geworden (cf. §31).

De volgende klank is in vele I-e. talen ě, doch in het Oud-indisch ä. Uit Oudind. ápi 'erbij', páñca 'vijf' (ñ wordt uitgesproken als gn in Fr. gagne; c als ch in Eng. church), bhára 'draag!' tegenover Gr. ἔπι, πέντε, φέρει, enz. blijkt, dat de I-e. ě in het Oudindisch ä is geworden.

Deze klank is in het Gotisch ĩ. Uit Got. it-an 'eten', nim-an 'nemen', ik 'ik' tegenover Gr. ἔδ-ω, νέμ-ω (oorspr. 'beschikken over'), ἐγ-ω enz. blijkt, dat de I-e. ě in het Got. tot ĩ is geworden.

Op soortgelijke wijze kan men verklaren, dat de I-e. p in de Germaanse talen tot f en vervolgens binnen een woord, als de voorafgaande klinker oorspronkelijk niet geaccentueerd was, tot v (gespeld als b in het Gotisch) is geworden. De verklaring voor de afwezigheid van de t in de Germaanse vorm is gecompliceerder.

De eerste klank van het telwoord 'tien' is in de meeste I-e. talen d, doch in de Germaanse talen t. Uit Got. it-an, taihsua (ai uitgesproken als e in Ndl. bed; h als ch in Ndl. lach) 'rechts', ga-teih-an (ei uitgesproken als ie in Ndl. bier) 'aan-tijgen' tegenover Gr. ἔδ-ω, δεξιός, δέικ-νύμι enz. blijkt,

dat de I-e. d in het Gotisch tot t is geworden.

De tweede klank komt overeen met de tweede klank van het telwoord 'zeven', behalve dat ook het Gotisch hier ě (gespeld ai) heeft. Men zou volgens bovengenoemde regel ĭ verwachten, maar uit taihswa : δεξιῆς enz. blijkt, dat we de restrictie moeten toevoegen dat in het Gotisch ĭ vóór h weer tot ě is geworden.

De derde klank is in diverse I-e. talen k, in het Oudindisch echter ś (uitgesproken als een sisklank, die lijkt op ch in Du. ich), in het Gotisch h. Uit Oudind. diś-áti 'hij wijst aan', śún-as 'van de hond', viś- 'huis' en Got. ga-teih-an, hun-d-s 'hond', weih-s 'dorp' tegenover Gr. δείκ-νῦμι, κυν-ός, φοῖχος enz. blijkt dat de I-e. k in het Oudindisch tot ś (cf. §20) en in het Gotisch tot h is geworden.

Thans rest nog de bestudering van de slotklank (of -klankgroep), die in beide telwoorden hetzelfde is. Uit Gr. acc. sg. λόγο-ν, πόλι-ν, ἡδύ-ν, doch φύλακ-α tegenover nom.sg. λόγο-ς, πόλι-ς, ἡδύ-ς, φύλαξ (uit ouder φύλακ-ς) en uit Lat. (acc.sg. hortu-m, doch duc-em tegenover nom. sg. hortu-s, dux (=duc-s) mag men afleiden, dat de I-e. m aan het eind van een woord in het Grieks tot ν is geworden (cf. §38), en dat in de acc.sg. de Griekse uitgang -α en de Lat. uitgang -em ontstaan zijn uit I-e. -m; deze m kon niet met de voorafgaande klinker + medeklinker(s) in dezelfde lettergreep staan (bv. dekm kon niet als één lettergreep worden uitgesproken) en kreeg daarom de waarde van een klinker (*vocalische m*, genoteerd, ṃ; cf. §49). Evenzo kan men aantonen, dat I-e. ṃ in het Oudindisch tot ā, in het Gotisch tot un is geworden.

De gereconstrueerde I-e. telwoorden 'zeven' en 'tien' zijn dus *septṃ en *dekṃ; het sterretje wordt in de vergelijkende grammatica geplaatst vóór vormen, die niet in teksten gevonden worden, doch slechts op reconstructie berusten.

De vergelijkende grammatica moet van elke gegeven taal steeds de 'oudste' vormen gebruiken, daar deze het dichtst bij die van de 'moeder-taal' liggen. Zo vindt men in het Grieks voor het telwoord 'drie' in de nom. in sommige dialecten τρεῖς (bijv. Ionisch-Attisch), in andere τρῆς (bijv. Lesbisch), in enkele τρέες (Cretensisch); in dit geval is τρέες de oudste vorm, daar hieruit τρεῖς en τρῆς door samentrekking zijn ontstaan (cf. §57). Men moet dus τρέ-ες met Lat. trēs, Oudind. tráy-as, enz. vergelijken; al-

dus reconstrueert men I-e. *trey-es, waarin -es de uitgang van de nom.pl. is (y, aangeduid met de Hebreeuwse letternaam *jod*, werd uitgesproken als in Fr. yeux, cf. §42).

Noot 1: Ter vereenvoudiging zijn bij de hierboven gegeven reconstructies slechts vier resp. drie I-e. talen gebruikt; in werkelijkheid moet men ze er natuurlijk alle bij betrekken. Verder moet men i.p.v. de Gotische vorm zo mogelijk de gereconstrueerde Oergermaanse vorm gebruiken.

§ 5. Klankwetten; analogiewerking

Na de ontdekking van de verwantschap tussen Sanskrit, Grieks, Latijn, enz. is in het begin van de 19e eeuw vooral in Duitsland de Indo-europese taalvergelijking opgebouwd. Aanvankelijk ontbrak een wetenschappelijke basis aan de taalvergelijking. Vele philologen stonden er sceptisch tegenover, daar ze haar als een spel van willekeur beschouwden; bekend is het grapje, dat uit het Griekse *ἄλωπηξ* 'vos' via *lopex*, *opex*, *pex*, *pux* het Duitse Fuchs zou zijn ontstaan.

Omstreeks 1880 traden de *Junggrammatiker* (Fr. 'néogrammairiens') op, aangevoerd door K. Brugmann. Zij hebben het principe van de regelmatigheid der klankveranderingen (cf. §4) vastgesteld. De formuleringen van de regels, volgens welke bepaalde klanken in bepaalde talen of dialecten, in een bepaalde tijd en in een bepaalde klankomgeving veranderd zijn, noemden zij *klankwetten*, naar analogie van de wetten der natuurkunde; in werkelijkheid zijn de klankwetten geen natuurwetten, daar bepaalde klanken in verschillende talen en verschillende tijden dikwijls verschillende veranderingen ondergaan.

Er komen *geen echte uitzonderingen* op de klankwetten voor; men kan dit in het kort verklaren, doordat de klankveranderingen doorgaans geleidelijk verlopen en de gebruikers van de taal zich niet bewust zijn, dat de uitspraak van een bepaalde klank bezig is te veranderen: het is dus onmogelijk, dat ze in gelijke klankomgeving een bepaalde klank in het ene woord anders gaan uitspreken dan in het andere (met 'klank' wordt hier eigenlijk het fonologische begrip 'phoneem' bedoeld: cf. §14).

Behalve door klankveranderingen veranderen de talen ook door *analogiewerking*, d.w.z. het maken van nieuwe vormen naar analogie van bestaande vormen. Zo heeft het Nederlands de vormen *wies*, *ried* vervangen door *waste*, *raadde* (: *wassen*, *raden*) naar analogie van de talloze zwakke vormen als *laste*, *baadde* (: *lassen*, *baden*). Dit verschijnsel moge voorts worden geïllustreerd door het volgende Griekse voorbeeld. De verbuiging van de *ι*-stammen in de pluralis was in het Grieks op een gegeven moment als volgt: nom. *στάσε-ες* (ontstaan uit ouder *-εγες*, cf. §42 en 69), gen. *στασί-ων*, dat. *στά-σι*. Naar analogie van de talloze woorden der 3e declinatie waar de stamvorm vóór deze naamvalsuitgangen steeds dezelfde is (bijv. *φύλακ-ες*, *φυλάκ-ων*, *φύλαξι* uit ouder *φυλάκ-σι) heeft het Attisch bij de nom. de nieuwe vormen gen. *στάσε-ων*, dat. *στάσε-σι* gemaakt, het Ionisch daarentegen bij de gen. en dat. de nieuwe nom.-vorm *στάσι-ες*. Het verbuigingsschema is hierdoor vereenvoudigd: Attisch *στάσε-ες* (later samengetrokken tot *στάσεις*), *στάσε-ων*, *στάσε-σι*, en Ionisch *στάσι-ες*, *στασί-ων*, *στάσι-σι*. In tegenstelling tot de klankveranderingen zijn de gebruikers van de taal zich de analogievorming min of meer bewust. Op de regels der analogievorming komen dus wel uitzonderingen voor; zo is de hierboven beschreven analogiewerking bij de *ι*-stammen niet doorgedrongen in de verbuiging van het telwoord 'drie': Attisch en Ionisch *τρεις* (uit ouder *τρέες*, cf. §4), *τριών*, *τρισί*. Soms komen van eenzelfde woord de oudere en jongere vorm gelijktijdig voor in een bepaald dialect; zo gebruikt bijv. Lysias naast elkaar het oudere *τεθνᾶσι* (uit nog ouder *τέ-θνα-ντι*, cf. §25 en 36) en de jongere vorm *τεθνήκασι* (naar analogie van het schema *πεποίηκα* : *πεποιήκασι* gevormd bij *τέθνηκα*).

Men kan de analogiewerking door een mathematische formule symboliseren, bv. *πεποίηκα* : *πεποιήκασι* = *τέθνηκα* : *x*, *x* = *τεθνήκασι*. De analogievorm is dus de 'onbekende', de 'vierde evenredige' in de vergelijking. Men bedenke echter wel, dat het in wezen niet om losse vormen gaat, maar om verbuigingsschema's e.d. Zo moet men het onderhavige geval eigenlijk als volgt formuleren: daar de meeste actieve perfecta de *-κ-* vóór alle uitgangen gebruiken, is dit verbuigingsschema tenslotte ook toegepast op perfecta, die de *-κ-* oorspronkelijk slechts vóór de uitgangen van de indicativus singularis gebruikten.

§ 6. Schijnbare uitzonderingen op klankwetten; leenwoorden

Volgens het in §5 behandelde moeten de *uitzonderingen* op een klankwet *schijnbaar* zijn. Deze schijnbaarheid is dikwijls gemakkelijk aan te tonen, mits de klankwetten goed geformuleerd worden. Het volgende voorbeeld moge dit toelichten.

In het Grieks is, geruime tijd vóór ± 1400 v.C., de s tussen klinkers tot h geworden; tenslotte, na ± 1200 v.C., is deze h weggevallen (cf. §31): s > h > Ø (> betekent 'is geworden tot', < 'is ontstaan uit', Ø 'niets'). Deze klankwet geldt dus voor het Grieks, *niet* bijv. voor het Latijn (waar s tussen klinkers tot r is geworden) en voor het Oudindisch (waar s tussen klinkers bewaard is); ze geldt slechts gedurende een bepaalde periode (een niet met zekerheid vast te stellen tijd vóór 1400 v.C.), *niet* voor een latere periode; ze geldt slechts voor s tussen klinkers, *niet* voor s tussen klinker en medeklinker of omgekeerd (bijv. ἄστυ; ἄξω, uitgesproken als ἄχσω cf. §27). Dus bv.:

—— gen.sg. *γένεσ-ος > *γένεη-ος > γένε-ος (> Att. γένους, cf. §61) bij nom. γένος, stam γένεσ-; cf. Lat. *genes-es > gener-is bij nom. genus, Oudind. *genes-es > jánas-as (j uitgesproken als in Eng. joy) bij nom. jánas.
 —— imperf. *ḡ-σεχον > *ḡ-ηεχον > *ḡ-εχον > Ion.Att. εἶχον bij praes. ἔχω < *σέχω (cf. §24 en 31), aor. ἔ-σχ-ον.

Wanneer in het Grieks σ tussen klinkers gevonden wordt, moet zulk een schijnbare uitzondering verklaard worden uit het feit, dat de betrokken woordvorm eerst na de periode, waarvoor de klankwet gold, is tot stand gekomen, Hierbij kan men drie typen van gevallen onderscheiden.

1e. De σ is uit een andere klank of klankgroep ontstaan na de; voltrekking van bovengenoemde klankverandering. Voorbeelden:

—— dat.pl. van σ-stam: Att.Ion. γένεσι < γένεσ-σι (in andere dialecten, bijv. de Dorische, is -σσ- hier bewaard; cf. §32),

—— 3e pers.sg.: Att.Ion. δίδωσι < δίδωτι (in andere dialecten, met name de Dorische, is -τι hier bewaard; cf. §25). Toen σ tussen klinkers tot h werd, luidden de betrokken vormen dus nog γένεσσι en δίδωτι, zodat de verandering σ > h hier niet van toepassing was.

2e. De σ is door analogiewerking ontstaan na de voltrekking van boven-

genoemde klankverandering. Voorbeelden:

_____ dat.pl. van vocaalstam: πίτυσι i.p.v. het klankwettig te verwachten.

*πίτυι < *πίτυϊ < *πίτυηι < *πίτυ-σι

_____ fut. van vocaalstam: λύσω i.p.v. het klankwettig te verwachten *λύω
< *λύῃω < *λύσω.

Men moet in dergelijke gevallen aannemen, dat de σ tussen klinkers eerst normaal tot h is geworden, maar dat later naar analogie van de vormen der consonantstammen de σ opnieuw is ingevoerd (na een consonant was σ immers bewaard gebleven):

φύλαξ: φύλαξι = πίτυς: x , x = πίτυσι

πλέκω: πλεξιω = λύω: x , x = λύσω

Voor het gemak zegt men, dat in dergelijke gevallen de σ door analogiewerking 'hersteld' is; in werkelijkheid was de generatie, die de uitgang -ηι door -σι verving, zich er natuurlijk niet van bewust, dat de oudere uitgang -ηι enige eeuwen tevoren op zijn beurt uit -σι was ontstaan.

De analogiewerking heeft dus het verbuigings-schema tot de oorspronkelijke regelmaat teruggebracht. Een ander 'voordeel' is, dat dank zij deze analogiewerking het uiteindelijk samenvallen van de dat.pl. met de dat.sg. (πίτυι) en dat van fut. met praes. (λύω) bij de vocaalstammen is vermeden. Dat de σ hier inderdaad door analogiewerking 'hersteld' is, blijkt voorts uit het feit, dat bepaalde groepen verba de klankwettige futurumvorm zonder σ bewaard hebben: ἐρέω (Att. > ἐρῶ), δαμάω, enz., omdat hier de futurumvorm niet met de praesensvorm verward kon worden (praesens εἶρω, δάμνημι).

3e. De s bevindt zich in een woord, dat het Grieks aan een andere taal heeft ontleend (*leenwoord*) nà de voltrekking van bovengenoemde klankverandering. Voorbeeld: χρῦσός, ontleend aan een Westsemitische taal (ḥarūṣ 'goud'; ḥ en ṣ duiden de scherp gearticuleerde h en s in de Semitische talen aan).

§ 7. Assimilatie en dissimilatie; metathesis

De meeste klankveranderingen kan men verklaren als pogingen om bepaalde klankverbindingen gemakkelijker of duidelijker uit te spreken.

Men onderscheidt vooral *assimilatie*, het gelijk maken van een klank aan een naburige klank, en *dissimilatie*, het ongelijk maken van een klank aan een naburige klank. De assimilatie is *totaal* als de ene klank geheel gelijk wordt aan de andere; de dissimilatie is *totaal* als de ene klank geheel verdwijnt onder invloed van de andere. De assimilatie en dissimilatie zijn *partieel*, als de ene klank gedeeltelijk gelijk, resp. ongelijk wordt aan de andere. Ze zijn *regressief*, als onder invloed van een volgende klank een voorafgaande klank verandert, *progressief* als onder invloed van een voorafgaande klank een volgende klank verandert. Men onderscheidt verder *contactwerking*, waarbij de twee betrokken klanken onmiddellijk op elkaar volgen van *afstandwerking*, waarbij de betrokken klanken door een of meer andere klanken van elkaar gescheiden zijn (dit laatste geval komt minder vaak voor). Voorbeelden:

- *γράφμα > γράμμα: totale regressieve assimilatie (in contact; cf. §28)
- *γέγραφαται > γέγραπται: partiële regressieve assimilatie (in contact; cf. §26)
- *θάρσος > Att. θάρρος: totale progressieve assimilatie (in contact; cf. §35)
- *θίθημι < τίθημι: partiële regressieve dissimilatie (op afstand; cf. §24)
- *hέχω < έχω: totale regressieve dissimilatie (op afstand; cf. §24).

Wanneer uiteindelijk twee naburige klanken van plaats verwisseld zijn spreekt men van *metathesis*. Voorbeeld:

*τάλαννα > τάλαινᾶ (cf. §40; y duidt de jod aan, die tot ± 1200 v.C. in het Grieks is blijven bestaan).

§ 8. Het gereconstrueerde Indo-europees

Er is reeds op gewezen, dat slechts elementen van de Indo-europese 'moeder-taal' met meer of minder grote zekerheid kunnen worden gereconstrueerd (cf. §3). Bovendien moet men bedenken, dat het 'Indo-europees' in de loop der eeuwen (laten we zeggen tussen 5000 en 5000 v.C.) zelf vele veranderingen moet hebben ondergaan en daarbij dialectale verschillen moet hebben vertoond. De gereconstrueerde vormen kunnen dus tot verschillende dialecten of tot verschillende perioden behoord hebben.

Zo heeft men door vergelijking van Lat. *agō*, Gr. ἄγω, Oudind. *ájā*-mi een werkwoordstam **ag-* geconcludeerd voor het Indo-europees (voor *g* > Oudind. *j*, cf. §20). Tegenwoordig komt men tot een oudere oorspronkelijker vorm **ə₂eg-* (cf. §50; *ə₂* is het symbool voor een soort h-klank). Bovendien is het heel goed mogelijk, dat tegelijkertijd in sommige Indo-europese dialecten de vorm **ag-*, doch in andere de vorm **ə₂eg-* gebruikt werd.

Het is uiteraard om dezelfde redenen onmogelijk om vast te stellen, waar het gereconstrueerde Indo-europees gesproken is. Bovendien is het waarschijnlijk, dat de Indo-europese bevolking nomadisch was. In de loop der eeuwen moeten diverse volksverhuizingen hebben plaats gehad, waardoor Indo-europese stammen in ver van elkaar verwijderde gebieden terecht kwamen en hun dialecten zich tot uiteenlopende talen ontwikkelden, mede door vermenging met de talen der oudere bevolking van die gebieden. Gewoonlijk beschouwt men Centraal Europa en/of Zuid Rusland als het kerngebied der Indo-europese bevolking.

§ 9. Oergrieks; de Griekse dialectgroepen

In de loop van het 3e millennium v.C. (?) heeft een groep van de Indo-europese bevolking zich afgescheiden en zich ergens in het Balkangebied gevestigd: de voorouders van de latere Grieken. Hun taal noemt men *Oergrieks* (Fr. 'grec commun'; niet te verwarren met de κοινή, cf. §13); deze taal is niet overgeleverd, maar kan gereconstrueerd worden door de vergelijkende grammatica van de Griekse dialecten.

Men neemt meestal aan, dat vier naar dialect verschillende groepen van deze Oergriekse bevolking nog verder naar het Zuiden zijn getrokken en zich in Griekenland hebben gevestigd:

1e. de *Ioniërs* (in ruimere zin): in Attica en aan de Noordkust van de Peloponnesus.

2e. de *Achaeërs*: in de rest van de Peloponnesus. De Achaeërs zijn de voornaamste dragers geweest van de *Myceense beschaving*, die van ± 1600 v.C. tot ± 1200 v.C. gebloeid heeft (centra zijn o.a. Mycene en Pylos). Zij hebben ook kolonies gesticht op de Cycladen, Creta, Rhodos, Cyprus en aan de Zuidkust van Klein-Azië.

3e. *Aeoliërs* (in ruimere zin): in Thessalië en in Midden-Griekenland (Aetolië t/m Boeotië en Corinthe).

4e. *Westgrieken* (soms 'Doriërs in ruimere zin' genoemd); tot de 12e e.v.C. waren zij vermoedelijk in Zuid-Epirus gevestigd, Noordwestelijk dus van de Aeoliërs; in tegenstelling tot de drie eerstgenoemde groepen stonden zij buiten de Myceense beschavingswereld. In de 12e e.v.C. drongen zij het gebied van de reeds in Griekenland gevestigde groepen binnen (*Dorische volksverhuizing*: door de Griekse historici ± 1120 gedaateerd), waarbij een eind kwam aan de Myceense beschaving. Ze verdrongen de Ioniërs van de Noordkust van de Peloponnesus; de Achaeën uit de rest van de Peloponnesus (behalve het bergland in het midden: Arcadië), later ook uit de Zuidelijke Cycladen, Creta, Rhodos en andere eilanden (doch niet uit Cyprus en Pamphylië aan de Zuidkust van Klein-Azië); de Aeoliërs uit Midden-Griekenland (Aetolië, Locris, Phocis, Corinthe), terwijl ze zich met de Aeoliërs van Boeotië en in mindere mate met die van Thessalië vermengden.

Wellicht mede onder druk van de Dorische volksverhuizing op het Griekse vasteland zijn groepen Aeoliërs en Ioniërs over de Aegaeïsche Zee naar de eilanden en de Westkust van Klein-Azië getrokken en hebben daar kolonies gesticht (Aeolis en Ionië; vermoedelijk 11e-9e e.v.C.). Nog later (8e-6e e.v.C.) hebben diverse Griekse steden kolonies gesticht, o.a. aan de Noordkust van Klein-Azië, de Zuidkust van Thracië, de Noordkust van Libye en aan de kusten van Sicilië en Zuid-Italië (Magna Graecia). Het gevolg van dit alles was, dat de Griekse dialecten toen zeer onregelmatig verspreid waren.

§ 10. De Griekse dialecten in de klassieke tijd.

De in §9 beschreven gebeurtenissen hebben geleid tot de volgende onderverdeling der vier dialectgroepen in de Klassieke tijd (5e e.v.C.):

1e *Ionisch-Attisch* (Ionisch in ruimere zin).

- a. Attisch: Attica
- b. Ionisch (in engere zin)

- α. Westíonisch: Euboea
- β. Centraal- of insulair Ionisch: Noordelijke Cycladen (o.a. Delos)
- γ. Oost-ionisch (Ionisch in engste zin): Ionië op het vasteland
van Klein-Azië met de eilanden Chios en Samos
- 2e *Arcado-cyprisch* (Achaeïsch)
  - a. Arcadisch: Arcadië
  - b. Cyprisch: Cyprus
  - c. Pamphylicsch: Pamphylië
(gemengd met Aeolische en Dorische elementen)
- 3e *Aeolisch* (in ruimere zin)
  - a. Lesbisch (Aeolisch in engere zin): Aeolis op het vasteland
van Klein-Azië met het eiland Lesbos
  - b. Thessalisch: Thessalië (gemengd met N.W. Griekse elementen,
vooral in West-Thessalië)
  - c. Boeotisch: Boeotië (sterk gemengd met N.W. Griekse elementen)
- 4e *Westgrieks* (Dorisch in ruimere zin)
  - a. Noord-westgrieks
    - α. Aetolisch: Aetolië
    - β. Locrisch: Locris
    - γ. Phocidisch: Phocis (o.a. Delphi)
    - δ. Elisch: Elis (o.a. Olympia)
  - b. Dorisch (in engere zin)
    - α. Corinthisch: Corinthe;
Syracusaans: Syracuse (kolonie van Corinthe, 734 v.C)
    - β. Megarisch: Megara
    - γ. Argivisch: Argos
    - δ. Laconisch: Laconië; Tarentijns: Tarente
(kolonie van Sparta, 707 v.C.)
    - ε. Cretensisch: Creta
    - ζ. dialect van Thera; dialect van Cyrene (kolonie van Thera)
    - η. Rhodisch: Rhodos

In het Aetolisch, Locrisch, Phocidisch, Elisch en Corinthisch vindt men een aantal Aeolische elementen, daar in de betrokken gebieden vóór de komst der Westgrieken Aeoliërs gewoond hebben (in Elis zijn ze uit Aetolië over de Corinthische golf heen doorgedrongen). In het Argivisch, Laconisch, Cretensisch en Rhodisch vindt men een aantal Achaeïsche

elementen, daar in de betrokken gebieden vóór de komst der Westgrieken Achaeërs gewoond hebben. (zie §9).

Alleen het Attisch is goed vertegenwoordigd in de Griekse litteratuur; in mindere mate geldt dit voor het Oost-ionisch (Herodotus, Hippocrates), in veel mindere mate voor het Lesbisch (fragmenten van Sappho en Alcaeus) en het Dorisch (fragmenten van Pythagoreeërs e.d.). Het epische taaleigen (Homerus, Hesiodus) is Oost-ionisch, gemengd met oudere Aeolische en Achaeïsche elementen (cf. Griekse metriek §9). De taal van de koorlyriek (Pindarus) is een soort Dorisch met epische en Aeolische elementen. De overige dialecten zijn slechts uit inscripties en uit fragmentarische grammaticale notities en lexica van Alexandrijnse geleerden min of meer bekend.

Noot 1: Vroeger beschouwde men dikwijls de Aeolische en de Achaeïsche dialecten als één enkele groep (Centraalgrieks). Tegenwoordig nemen velen aan, dat vóór de Dorische volksverhuizing het Ionisch(-Attisch) en het Achaeïsch tezamen één enkele groep vormden (Zuidgrieks of Oostgrieks).

§ 11. Myceens; lineair B; Cyprisch lettergreepschrift

Sinds 1953 kan men ook Griekse teksten uit het 2e millennium v.C. lezen dank zij de ontcijfering van het zog. *lineair B*-schrift door de Engelsman Ventris. Dit schrift vindt men op kleitabletten uit de opgegraven paleizen van Cnossos op Creta (± 1400 v.C.), Thebe (± 1300 v.C.), Pylos en Mycene (± 1200 v.C.). De taal hiervan noemt men *Myceens*; het moet immers de taal zijn van de dragers der Myceense beschaving, d.w.z. van de Achaeërs (cf. §9). Inderdaad kan men het Myceens als de 'moeder-taal' van het latere Arcadisch en Cyprisch beschouwen (cf. §9 en 10). Het schrift is een *lettergreepschrift*, dat uit 91 tekens bestaat, die elk een open lettergreep (medeklinker + klinker, of alleen klinker) noteren (in het volgende wordt elk dezer tekens door een nummer, voorafgegaan door een sterretje, aangegeven). Het systeem is dus als volgt:

*8 = a	*38 = e	*28 = i	*61 = o	*10 : u	
*80 = ma	*13 = me	*75 = mi	*15 = mo	*25 = mu	
*6 = na	*24 = ne	*50 = ni	*52 : no	*55 : nu	enz.

De teksten maken deel uit van de paleisadministratie; behalve woorden in lettergreepschrift, die door verticale streepjes van elkaar gescheiden worden, vindt men ook *ideogrammen* (figuurtjes, die mensen, dieren of goederen voorstellen, gevolgd door cijfers (een eenheid wordt weergegeven door een verticaal streepje, een tiental door een horizontaal streepje). Voorbeeld:

*5 *31 | *3 *77 *6 ZWAARD 50

to-sa pa-ka-na : τόσα φάσγανα 'zoveel zwaarden' (nl. 50).

Commentaar: tussen π, β, φ en tussen κ, γ, χ maakt het schrift geen onderscheid; σ aan het eind van een lettergreep wordt niet uitgedrukt in het schrift.

Na de ontcijfering zijn teksten gevonden, die konden dienen om de juistheid der ontcijfering te controleren. Hierbij was een tablet, dat o.a. de volgende tekst bevat:

*7*3 | *13*20*38 | *78*5*2*75 VIERORIGE VAAS 1
 *7*3*38 | *13*20*38 | *37*53*61*75*38 DRIEORIGE VAAS 2
 *7*3 | *13*40*36 | *78*5*2*75 VIERORLGE VAAS 1
 *7*3 | *13*40*36 | *37*53*36*75 DRIEORIGE VAAS 1
 *7*3 | *13*40*36 | *8*52*75 OORLOZE VAAS 1

di-pa me-zo{-e} qe-to-ro-we = δίπας μέζος κ^wετρῶφες

di-pa-e me-zo-e ti-ri-o-we-e = δίπαιε μέζοε τριῶφει

di-pa me-wi-jo qe-to-ro-we = δίπας μείφιος κ^wετρῶφες

di-pa me-wi-jo ti-ri-jo-we = δίπας μείφιος κ^wετρῶφες

di-pa me-wi-jo a-no-we = δίπας μείφιος ἀνώφες

Vertaling: 1 beker, groter, vierorig; 2 bekens, groter, drieorig; 1 beker, kleiner, vierorig; 1 beker, kleiner, drieorig; 1 beker, kleiner, oorloos.

Commentaar: δίπας = Hom. δέπας; μέζος < *μέγ-γος (cf. §29) = Ion. μέζον, cf. Lat. māius < *mag-yos (nom.sg.ntr.); τρω wordt gespeld to-ro; κ^wετρ- = Att. τετρ-, cf. Lat. quattuor (cf. §21); -ῶφες komt overeen met de stam van *ῥφος > Att. ῥς (voor ϕ, cf. §44); δίπαιε (dualis) enz.: contractie heeft nog niet plaats gehad (cf. §56 sqq.) μέζοε, cf. Ion. μέζους < μέζοες < *μέγ-γος-ες

(cf §29 n.1) en Lat. *māiōrēs*, oorspr. *mag-yos-es; τρι- wordt gespeld ti-ri; μειφιός (ι als tweede element van een tweeklank wordt in de spelling niet uitgedrukt; de overgangsklank j tussen ι en een volgende klinker wordt wel genoteerd) = Att. μείον.

Opmerking: het eerste me-zo-e is een fout voor me-zo, ontstaan onder invloed van het volgende me-zo-e. Daar de geïnterpreteerde woorden overeenstemmen met de ideogrammen en cijfers, moest men de ontcijfering als geslaagd beschouwen.

Het lineair B is een gewijzigde vorm van het oudere lineair A-schrift, dat alleen op Creta gevonden wordt en zelf weer een gestyleerde vorm is van het nog oudere Cretensische beeldschrift ('*hiëroglyphen*'). Het hiëroglyphenschrift en het lineair A noteren vermoedelijk de ons onbekende taal van de *Minoïsche beschaving* (bloeiperiode 2000-1400 v.C.). Toen de Griekse Achaeërs vanaf ± 1600 v.C., o.a. door aanraking met de Minoïsche beschaving van Creta de Myceense beschaving op het Griekse vasteland stichtten (cf. §9), hebben zij ook dit Minoïsch schrift in enigszins gewijzigde vorm, nl. het lineair B, overgenomen. Zo komt in het hiëroglyphenschrift een teken voor, dat een vijgeboom voorstelt; in het lineair A vindt men een vereenvoudigde vorm, in het lineair B een nog verder vereenvoudigde vorm van dit teken. Het teken doet dienst als ideogram VIJGEBOOM of VIJG. Het Minoïsche woord voor 'vijg' op Creta schijnt nikule- geweest te zijn; behalve als ideogram kan het teken ook als lettergreep-teken ni (de eerste lettergreep van nikule-) gebruikt worden (teken *30 in het lineair B).

Het getuigenis van het Myceens is zeer belangrijk voor de historische grammatica: het stelt ons in staat sommige klankwetten vóór de Myceense teksten (± 1400-1200 v.C.), andere daarna te dateren.

Op Cyprus gebruikte men tot in de 3e e.v.C. een lettergreep-schrift (met name voor het Cyprische dialect), dat verwant is met genoemde Cretensische schrifttypen. Dit Cyprische lettergreepschrift is al in de vorige eeuw (1870-1880) ontcijferd. Elders gebruiken de Grieken het aan de Phoeniciërs ontleende alfabet; de oudste inscripties hierin dateren uit de 8e e.v.C.

§ 12. *Vóórgrieks* substraat.

Toen de Indo-europese voorouders van de Grieken in Griekenland binnengekomen waren en daar o.a. de invloed van de Minoïsche beschaving ondergingen, hebben zij ook veel woorden aan de taal of talen van de oudere bevolking van Griekenland en Creta ontleend, vooral natuurlijk geographische namen, persoonsnamen, namen van planten, dieren en cultuurvoorwerpen. Deze groep woorden, die dus niet rechtstreeks vanaf het Indo-Europees in het Grieks zijn blijven voortleven, noemt men het *Vóórgrieks substraat* (substraat = 'onderlaag'). Hiertoe behoren o.a. de woorden op -νθος en -σσος (Att. -ττος, cf. §29): Κόρινθος, ὑάκινθος, σμίνθος (soort muis), λαβύρινθος, ἀσάμινθος 'badkuip', Παρνᾶσσος, νάρκισσος.

§ 13. *Κοινή*; Nieuwgrieks.

In de Hellenistische en de Romeinse periode (3e e.v.C. - 5e e.n.C.) zijn de meeste Griekse dialecten langzamerhand verdrongen door de κοινή. De κοινή is de voortzetting van de Attische spreektaal, zoals die in de door Alexander de Grote voor de Grieken ontsloten wereld werd gebruikt. Men vindt in de κοινή slechts enkele bestanddelen, die niet in het Attische kader passen (bijv. -σσ- i.p.v. -ττ-: θάλασσα i.p.v. Att. θάλαττα; cf. 29).

De spreektaal van de κοινή heeft zich steeds verder ontwikkeld tot het *Middelgrieks* tijdens het Byzantijnse keizerrijk (6e e.-15e e.) en het *Nieuwgrieks* tijdens de Turkse overheersing (16e-18e e.) en in het tegenwoordige Griekenland. Hierbij is een nieuwe verscheidenheid van dialecten ontstaan, die weinig of niets met de Oudgriekse dialecten te maken hebben (de periode vóór het Middelgrieks noemt men Oudgrieks). In het tegenwoordige Griekenland onderscheidt men naast de locale dialecten de δημοτική volkstaal', d.w.z. de algemeen beschaafde omgangstaal, die ook in de Nieuwgriekse literatuur gebruikt wordt, en de καθαρεύουσα 'puristentaal', d.w.z. de officiële schrijftaal van de kerk, de overheid, de dagbladen en de universiteit van Athene. Het verschil tussen δημοτική en καθαρεύουσα is veel groter dan dat tussen bijv. de Ne-

derlandse spreektaal en schrijftaal. De δημοτική is door ononderbroken ontwikkeling, vanaf de κοινή via het Middeligrieks tot stand gekomen.

De καθαρεύουσα daarentegen is een mengsel van de Oudgriekse κοινή en de Nieuwgriekse δημοτική ze is dus allerminst 'zuiver'. Zo bewaart de καθαρεύουσα bijv. de Oudgriekse dativus, het augmentum temporale en de reduplicatie, die in de δημοτική zijn verdwenen; anderzijds gebruikt de hedendaagse καθαρεύουσα evenmin als de δημοτική de Oudgriekse infinitivus, de Oud-griekse futurumvorm, enz. De uitspraak der taalklanken in de καθαρεύουσα is gelijk aan die in de δημοτική.

Hoofdstuk 2

Inleiding tot de klankleer van het Grieks

§ 14. Phonetiek; phonologie

De *phonetiek* onderzoekt en beschrijft taalklanken als *physiologische* en *natuurkundige* verschijnselen (*articulatie in de spraakorganen* en *geluidsgolven*).

De *phonologie* onderzoekt en beschrijft taalklanken als *functionele eenheden*, die tot een *systeem* behoren. Deze functionele eenheden noemt men *phonemen*. Elke taal heeft op een gegeven tijdstip haar eigen systeem van phonemen. Bepaalde *vaste opeenvolgingen* van phonemen (zin; woordgroep; woord; stam, suffix, e.d.) hebben een *betekenis* of een *semantische waarde*.

Als men een klank of klankgroep fonetisch beschouwt, schrijft men hem tussen vierkante haken: [mees]; als men hem fonologisch beschouwt, tussen schuine strepen /mees/. Men verwarre de phonemen echter niet met schrifttekens.

Men kan phonemen in zekere zin vergelijken met zichtbare *eenheden* zoals seinvlaggen. Als A door middel van seinvlaggen aan B mededelingen betreffende velerlei zaken wil doen, is het onmogelijk om voor elke

boodschap (mede te delen zaak) één enkele afzonderlijke seinvlag te gebruiken; A zou dan duizenden onderling verschillende vlaggen tot zijn beschikking moeten hebben en B zou al deze vlaggen uit elkaar moeten houden, hetgeen in de praktijk niet te verwezenlijken is. De seinvlaggen moeten goed herkenbaar zijn, d.w.z., het aantal moet beperkt zijn en ze moeten *systematisch* geordend zijn. Er kunnen bijv. vlaggen van 9 verschillende kleuren (rood: oranje: geel; groen: blauw: paars: wit: grijs: zwart), van 2 verschillende vormen (driehoekig: vierkant) en van 2 verschillende grootten (groot: klein) gebruikt worden: in totaal heeft men dan $9 \times 2 \times 2 = 36$ vlaggen. Elke boodschap kan nu door een bepaalde *vaste opeenvolging* van deze vlaggen (eenheden) worden weergegeven. Het is niet bezwaarlijk, als men voor dezelfde eenheid twee vlaggen gebruikt, die een weinig verschillen, mits er geen verwarring met een andere eenheid kan optreden; zo kan men in het zojuist beschreven systeem voor de eenheid 'rood' zowel een lichtrode als een donkerrode vlag gebruiken, zonder dat dit betekenisverschil oplevert, mits de lichtrode vlag goed onderscheiden blijft van de oranje vlag voor de eenheid 'oranje'. Men kan dan zeggen, dat er in het genoemde systeem geen *functieverschil* is tussen 'lichtrood' en 'donkerrood', maar dat het verschil tussen 'rood' en 'oranje' er wèl *functioneel* is.

Het bovenstaande kan nu worden toegepast op enige voorbeelden uit de fonetiek en de fonologie van de Nederlandse klinkers. Men vergelijk de klinkerklanken in de woorden 'mees' en 'meer'. De fonetiek beschrijft de klinkers van [mees] en [meer] als verschillend: in het algemeen beschaafd Nederlands is de stand van de tong bij de articulatie van beide klinkers niet gelijk, en het voortgebrachte geluid verschilt dienovereenkomstig. De fonologie echter beschrijft de klinkers van /mees/ en /meer/ als verwezenlijkingen van hetzelfde phoneem. Immers als men 'meer' zou uitspreken met het klinkergeluid van 'mees', dan houdt men in het Ndl. dezelfde woordbetekenis, al is de uitspraak van het woord niet beschaafd; de klinkergeluiden in 'meer' en 'mees' hebben dus geen onderscheidende functie in het Nederlandse klinkersysteem en vertegenwoordigen derhalve dezelfde functionele eenheid. Door vergelijking van het klinkergeluid in [mees, meet, hees, heet, pees, peet...], met dat in [meer, heer, peer, ...] komt men tot de regel, dat in het Ndl. het phoneem /ee/ vóór /r/ iets andere verwezenlijkt wordt dan in de andere gevallen. Men noemt het klinkergeluid in [meer] een *combinatorische*

variant of allophoon van de klinker in [mees]. Wordt echter de mondholte verder gesloten. dan krijgt men in het Ndl. geheel andere woorden: /mier, hier, pier/. De klinkers in /meer/ en /mier/ hebben dus wèl onderscheidende functie in het Nederlandse klinkersysteem en vertegenwoordigen d'erhalve verschillende functionele eenheden; de phonologie beschrijft de klinkers van /meer/ en /mier/ dus als verschillende phoneemen en men zegt, dat er in het Ndl. *phonologische oppositie* is tussen /ee/ en /ie/.

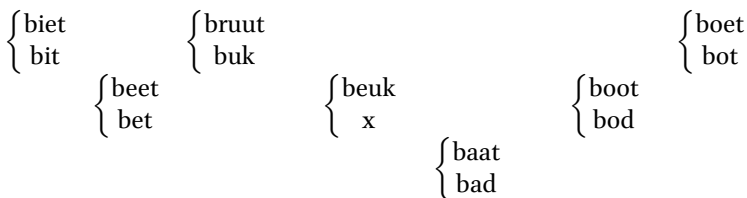
Men zou dus de klinkers in [mees], [meer] en [mier] kunnen vergelijken met de donkerrode, lichtrode en oranje seinvlaggen in het hierboven beschreven systeem, waarbij de donkere of lichte tint niet functioneel was, maar wel het verschil tussen rood en oranje.

Op dezelfde wijze kan men aantonen, dat in het Ndl. het klinkergeluid in [dat, lat, mat, ...] phonetisch verschilt van dat in [dak, lak, mak, ...], daar de lippen in het eerste geval ietwat gerond zijn, maar dat de phonologie beide klinkergeluiden als verwezenlijkingen van eenzelfde phoneem beschrijft. Daarentegen is er phonologische oppositie tussen de klinkers in /dat, lat, mat, .../ en die in /dot, lot, mot, .../.

Elke taal heeft haar eigen systeem van phonemen; zo bestaat er in het Fries wel phonologische oppositie tussen de geronde en de niet geronde a: /ban/ (= 'ban') tegenover /bàn/ (= 'brand').

§ 15. Klinkersysteem van het Nederlands

Om een voorbeeld te geven van een phonologisch systeem wordt nu het klinkersysteem van het Nederlands behandeld. Men kan dit illustreren door de zog. *klinkerdriehoek*

De hoogte van de klinker in de driehoek komt overeen met de hoogte van de onderkaak t.o.v. de bovenkaak bij de articulatie: hoe lager de klinker in de driehoek staat, des te groter is de afstand tussen onder- en bovenkaak en des te meer open is de mondholte; /a/ is de meest open klinker, /ie, uu, oe/ zijn de meest gesloten klinkers. Bij de articulatie van de klinkers links in de driehoek bevinden zich de randen van de tong het dichtst bij het voorste gedeelte van het verhemelte, dus het harde verhemelte (*praepalatale* klinkers; palātum = 'verhemelte'); bij de klinkers rechts in de driehoek bevinden ze zich het dichtst bij het achterste gedeelte van het verhemelte, dus het zachte verhemelte (*postpalatale* of *velaire* klinkers; vēlum = 'sluier, zacht verhemelte'). Tegenover de term 'velair' gebruikt men de term 'palataal' veelal in de zin van 'praepalataal'. Bij de articulatie van de *velaire* klinkers van het Ndl. zijn bovendien de lippen *gerond*. Tussen de *palatale* niet geronde /ie, i, ee, e/ en de *velaire* geronde /oe, o, oo, ò/ bevinden zich de *palatale*, doch tevens geronde /uu, u, eu/. *Neutraal*, d.w.z. noch *palataal* noch *velair* zijn /aa/ en /a/: de tong ligt midden op de bodem van de mondholte. Ook in de door *accoladen* aangeduide paren klinkers is de oppositie open: gesloten functioneel en dus primair: /bek/ met open e (veelal genoteerd ɛ) tegenover /beek/ met gesloten e (veelal genoteerd ɛ̄). Het lengteverschil tussen beide klinkers is in het Ndl. niet functioneel en dus secundair: het is fonetisch, niet fonologisch. Immers, als men de klinker van /bek/ langer dan normaal en de klinker van van /beek/ korter dan normaal uitsprekt, houdt men in het Ndl. dezelfde woordbetekenissen, ook al is de uitspraak van de woorden abnormaal. Tussen [ie, uu, oe] en [i, u, o] is ook fonetisch doorgaans geen lengteverschil aanwezig.

De tweeklanken zijn hier buiten beschouwing gelaten.

Noot 1: Het fonologisch onderscheid tussen de klinker in /bod, hok, tor, .../ en de meer gesloten klinker in /bot, bok, op, om, .../ is in het Ndl. bezig te verdwijnen. De meeste Nederlanders spreken thans de klinkers in /bod/ en /bot/ gelijk uit; voor hen is het verschil in uitspraak tussen de klinkers in [tor] en [om] dus alleen fonetisch (combinatorische varianten, cf. §14), afhankelijk van de omringende medeklinkers. Wellicht bevordert de gelijke spelling van deze oorspronkelijk verschillende fenomenen hun samenvallen.

Noot 2: In het systeem mist men een open klinker, die een paar zou moeten vormen met de gesloten /eu/. Phonetisch komt deze open klinker wel voor, nl. als eerste bestanddeel van de tweeklank [ui], maar phonologisch is deze klank een combinatorische variant van de klinker van [buk].

Noot 3: Het verschil tussen de al of niet geronde [a] is niet phonologisch (cf. §14). Evenmin phonologisch is het verschil in uitspraak tussen /ee, eu, oo/ *vóór* /r/ en in de andere gevallen (cf. §14). Ook het lengteverschil tussen /ie, ee, uu, eu, aa, oo, oe/ *vóór* /r/ en in de andere gevallen is slechts phonetisch: [nier] met lange ie, [niet] met korte ie.

§ 16. Klinkersysteem van het Oergrieks, het Laconisch e.a.

Terwijl in het Nederlandse klinkersysteem steeds paren klinkers optreden, waarvan het verschil open: gesloten primair is, is in het Oudgriekse klinkersysteem het *lengteverschil* primair bij de paren klinkers. In het Oergrieks (cf. §9) was de klinkerdriehoek als volgt:

$$\begin{array}{ccc} \check{\iota} : \bar{\iota} & & \check{\upsilon} : \bar{\upsilon} \\ \varepsilon : \eta & & \omicron : \omega \\ & \check{\alpha} : \bar{\alpha} & \end{array}$$

Voorts had het de tweeklanken (met kort of lang eerste bestanddeel)

$$\begin{array}{ccc} \alpha\iota, \varepsilon\iota, \omicron\iota; \upsilon\iota & \text{resp.} & \alpha\check{\iota}, \eta\check{\iota}, \omega\check{\iota} \\ \alpha\upsilon, \varepsilon\upsilon, \omicron\upsilon & & \alpha\bar{\upsilon}, \eta\bar{\upsilon}, \omega\bar{\upsilon} \end{array}$$

Deze toestand is blijven bestaan in diverse dialecten, o.a. het Laconisch, Cretensisch, Arcadisch, Lesbisch. Men bedenke dat in het Oergrieks en in genoemde dialecten υ als Ndl. [oe] werd uitgesproken en dat de tweeklanken precies uit die bestanddelen bestonden, die in het schrift worden uitgedrukt, dus $\alpha\upsilon = \alpha + \upsilon$, $\varepsilon\upsilon = \varepsilon + \upsilon$, enz. Geen invloed op het klinkersysteem van genoemde dialecten hadden *contractie* (cf. §56 sqq.), d.w.z. samentrekking van twee oorspronkelijk tot verschillende lettergrepen behorende klinkers tot één lange klinker en *compensatorische verlenging* (cf. §55), d.w.z. verlenging van een klinker tengevolge van het

wegvallen van een bepaalde volgende medeklinker.

Contractie: τρέες > τρη̄ς 'drie' (cf. §4), gen.sg. *λόγοο > λόγω (cf. §57 n.1).
Compensatorische verlenging: *ἔσμί > ἤμί 'ik ben' (cf. ἔστι; zie §34),
acc.pl. λόγους > λόγως.

§ 17. Klinkersysteem van het Ionisch-Attisch

In het Ionisch-Attisch hebben de klinkers en ook het phonologische klinkersysteem enige wijzigingen ondergaan:

1. Al vóór 1400 v.C. hebben de korte ε en ο (ook in tweeklanken) een meer gesloten uitspraak gekregen dan de lange η en ω. Dientengevolge hebben contracties en compensatorische verlengingen in het Ionisch-Attisch geleid tot het ontstaan van twee nieuwe klinkerphonemen: lang gesloten e (= ē) en lang gesloten o (= ō):
Compensatorische verlenging vóór 1400 v.C.: *ἔσμί > ēμί
Compensatorische verlenging ± 1000 v.C.: λόγους > λόγῶς
Contractie ± 1000 v.C.: τρέες > τρῆς, *λόγοο > λόγῶ
Het Ionisch-Attisch heeft zodoende een lange gesloten ē en ō gekregen tegenover de lange open η en ω.
2. Op een onbekend tijdstip is de velaire υ (= Ndl.[oe]) tot een palatale υ (= Ndl.[uu]) geworden; deze verandering heeft echter geen betrekking op de υ als tweede element van tweeklanken. Het aantal klinkerphonemen is er niet door gewijzigd.
3. Vanaf ± 1200 is ā meer gesloten en praepalataal geworden (phonetisch noteert men de ontstane klank als ā̄, als in Eng. [has]). Later, ± 1000, is echter door contracties en compensatorische verlengingen opnieuw een klinker ā ontstaan: imper. τελεύταε > τελεύτᾱ (cf. §63) acc.pl. μάχανς > μάχᾱς (cf. §36). Vervolgens (misschien ± 700) is in het Ionisch ā̄ verder gesloten en met η samengevallen; voor het Attisch geldt hetzelfde, behalve na ρ, ε, ι, waar ā̄ weer geopend is en met de nieuw ontstane ā is samengevallen (in feite is dit alles ingewikkelder verlopen: cf. §54). Dus:

Ion.Att. τύχη, andere dialecten τύχᾱ

Ion. χῶρη, Att. en andere dialecten χῶρᾱ

Uiteindelijk is dus ook door deze veranderingen het aantal klinkerphonemen niet gewijzigd.

De klinker driehoek van het Ionisch-Attisch was ± 600-400 dus als volgt:

ĩ : ī	ũ : ū
ε : ē	ο : ō
: η	: ω
ǣ : ā	

4. In de loop van de 5e e.v.C. zijn in het Ionisch-Attisch de tweeklanken ει en ου door progressieve assimilatie tot lang gesloten e en o geworden: ει > ē en ου > ō. Dientengevolge begon men nu omgekeerd ook de oudere, door contractie of compensatorische verlenging ontstane ē en ō als ει en ου te spellen: ēμί als εἰμί, λόγῶς als λόγους. In dergelijke gevallen noemt men de geschreven tweeklanken ει en ου *vals* of *onecht*, daar in de uitspraak van zulke woorden nooit een echte tweeklank heeft bestaan. Daarentegen spreekt men bij woorden als λείπω en σπουδή van *echte tweeklanken*, daar hier oorspronkelijk (vóór 500 v.C.) tweeklanken met ι, resp. υ als tweede bestanddeel werden uitgesproken: cf. λέλοιπα, ἔλιπον, resp. σπεύδω. Zo staat εἰμί 'ik ben' met 'valse tweeklank' tegenover εἶμι 'ik ga' met echte tweeklank (cf. ἴμεν).

§ 18. Uitspraak en spelling der klinkers in het Ionisch-Attisch

Op grond van het in §16-17 betoogde kan men concluderen, dat klinkers en tweeklanken in het Ionisch-Attisch in de 5e e.v.C. als volgt werden uitgesproken:

τε	als Ndl.	thee,	met kortere klinker	
μέν	als Ndl.	meen,	"	
τό	als Ndl.	To,	"	
δός	als Ndl.	doos,	"	
μήν	als Ndl.	men,	met langere klinker	
ώς	als Ndl.	hos,	"	
τρεῖς	als Ndl.	Trees,	"	(valse tweeklank)
τούς	als Ndl.	Toos,	"	(valse tweeklank)
λεί(πω)	als Eng.	lake,		(echte tweeklank)
			doch ná 5e eeuw als in τρεῖς	
σπου(δή)	als Eng.	spoke,		(echte tweeklank)
			doch ná 5e eeuw als in τούς	
μοι	als Ndl.	mooi,	met kortere o	
εῦ	als Ndl.	eeuw,	met kortere e	
ναῦς	als Eng.	now,		
τῶ	als Eng.	toy,	met langere o	
etc.				

Men ziet, dat ε, ο, ω, ει, ου, ευ, αυ en φ anders werden uitgesproken dan in de Nederlandse schooluitspraak het geval is.

In de Oudgriekse spelling werd in principe geen onderscheid gemaakt tussen korte en lange klinkers: I noteert *ĩ* of *ĩ̄*, A noteert *ǎ* of *ǎ̄*, Y noteert *ũ* of *ũ̄*. In het Oudattisch alfabet werd ook geen onderscheid gemaakt tussen de gesloten ε of ē en de open η, noch tussen de gesloten ο of ō en de open ω: ΤΕ = τε, ΤΡΕΣ = τρεῖς (valse tweeklank), ΤΕΝ = τήν, ΠΡΟΣ = πρός, ΤΟΣ = τούς (valse tweeklank), ΠΟΣ = πῶς. Het H-teken in het Oudattisch (ἦτα genaamd) noteerde de h, die later in de handschriften door de spiritus asper wordt weergegeven: ΗΟΙΣ = οῖς. Vóór de 5e e. werd, zoals we gezien hebben, zowel in de uitspraak als in de spelling nog verschil gemaakt tussen Ε : ē en ΕΙ = ει (echte tweeklank): ΤΡΕΣ = τρεῖς tegenover ΛΕΙΠΟ = λείπω, cf. ΕΜΙ = ἐμί 'ik ben', ΕΙΜΙ = εἶμι 'ik ga'. Evenzo tussen Ο = ō en ΟΥ = ου (echte tweeklank): ΤΟΣ = τῶς tegenover ΣΠΟΥΔΕ = σπουδή. In de loop van de 5e e. kon mén echter ΕΙ en ΟΥ ook voor de oudere ē en ō gebruiken (cf. §17): ΤΡΕΙΣ, ΤΟΥΣ.

Het Ionisch had de h vermoedelijk al vóór ± 800 v.C. verloren (ψίλωσις, lett. 'ontharing', cf. §46); het Η -teken, hier dus ἦτα genaamd, was daar-

door beschikbaar om de open η te noteren en zodoende te onderscheiden van de door E genoteerde gesloten ε en $\bar{\varepsilon}$: ΤΗΝ = τήν. De Ioniërs hebben een afzonderlijk teken Ω (oorspronkelijk O met een streep eronder) geschapen om evenzo de open ω te onderscheiden van de door O genoteerde gesloten o en $\bar{o}$: ΠΩΣ = πῶς. De Ionische spelling werd in de 5e e. in Athene overgenomen, in 403 (archontaat van Euclides) ook voor de officiële staatsstukken. Zo werden tenslotte ook in Attica de drie e- en o-klanken in de spelling onderscheiden:

E = korte gesloten e, EI = lange gesloten e, H = lange open e,
 O = korte gesloten o, OY = lange gesloten o, Ω = lange open o.

Noot 1: In de inscripties der Ionische Cycladen uit de 7e en 6e e. dient het H-teken alleen ter notatie van de uit $\bar{\alpha}$ ontstane $\bar{\bar{\alpha}}$ (cf. §17 en §54); deze klank was in het Insulaire Ionisch dus nog niet samengevallen met de (hier door E genoteerde) η ; ΚΑΖΙΓΝΕΤΗ, cf. Ion. $\kappa\alpha\sigma\iota\gamma\nu\eta\tau\eta < \kappa\alpha\sigma\iota\gamma\nu\eta\tau\bar{\alpha}$.

Noot 2: Ook de lettervormen van het Oudattische alfabet wijken soms af van de Ionische: de tweede poot van de Π is korter dan de eerste, de Σ bestaat uit slechts drie strepen, enz.

Hoofdstuk 3

Oclusieven

§ 19. De oclusieven in het Grieks

De grootste groep medeklinkers is in het Grieks die der *occlusieven*, d.w.z. klanken, die tot stand komen, doordat de luchtstroom op een bepaalde plaats een kort ogenblik geheel wordt afgesloten. Gewoonlijk gebruikt men de term 'occlusieven' in de zin van *orale* oclusieven, d.w.z. dat de luchtstroom slechts door de mondholte gaat (de neusholte is geblokkeerd door het zachte verhemelte; cf. §38).

De oclusieven kunnen op verschillende wijzen gearticuleerd worden (*articulatiewijze*); met trilling van de stembanden (*stemhebbend*) of zonder dat dit het geval is (*stemloos*); met een h-achtig schuringsgeluid, veroorzaakt door het bijeenbrengen van de stembanden (*geaspireerd*) of zonder dit schuringsgeluid (*niet geaspireerd*).

De afsluiting van de luchtstroom kan op verschillende plaatsen bewerkt worden (*articulatieplaats*): door de lippen op elkaar te drukken (*labiaal*), door de punt van de tong tegen de tanden of tegen de boventandkassen te drukken (*dentaal*) of door de rug van de tong tegen het verhemelte te drukken (*dorsaal*).

Het Grieks heeft vanaf ± 1000 v.C. negen oclusieven:

	steml./niet-geasp.	stemh./niet-geasp.	steml./geasp.
labiaal	π	β	φ
dentaal	τ	δ	θ
dorsaal	κ	γ	χ

Men bedenke, dat γ, φ, θ, χ werden uitgesproken als de beginmedeklinkers van Eng. go, pay, tea, care (men kan bv. de uitspraak van de φ benaderen door tegelijk p en h uit te spreken), dus anders dan in de Nederlandse schooluitspraak gewoonlijk het geval is.

De dorsale occlusieven werden in het Grieks *velair* (tegen het zachte verhemelte), palataal (tegen het harde verhemelte) of *neutraal* gearticuleerd in overeenstemming met de klinker, die erop volgde (cf. §15). In het oudste Griekse alfabet werd dikwijls onderscheid gemaakt tussen de velaire Ϟ (κόππα) en de niet-velaire Κ (κάππα): ΛΕΦΥΘΟΣ: λήκυθος. Dit onderscheid is dus fonetisch, maar niet fonologisch: κ en Ϟ noteren in zo'n geval combinatorische varianten (cf. §14) van hetzelfde phoneem (cf. in het Duits het phoneem /ch/, dat na a, o, u velair, d.w.z. als 'ach-laut', doch na e, i, ö, ü palataal, d.w.z. als 'ich-Laut' wordt verwezenlijkt). Later heeft men het Κ-teken gegeneraliseerd en is de koppa verdwenen als fonetisch teken, terwijl hij bewaard bleef ter notatie van het cijfer 90.

Noot 1: De Latijnse grammatici gebruiken voor 'occlusieven' de term *mutae*, vertaling van het Griekse ἄφωναί, deze term duidt aan, dat men de betrokken medeklinkers niet langer dan een kort ogenblik kan laten klinken.

Noot 2: Voor 'dorsalen' gebruikt de traditionele grammatica de term *gut-turalen*; deze term is echter minder gelukkig, daar de betrokken klanken niet in de keel gearticuleerd worden.

§ 20. De occlusieven in het Indo-europees; centum- en satəm-talen

Voor het Indo-europees heeft men het systeem der occlusieven als volgt gereconstrueerd:

	steml./niet-geasp.	stemh./niet-geasp.	steml./geasp.
labiaal	p	b	bh
dentaal	t	d	dh
palataal	k	g	gh
labiovelair	k ^w	g ^w	g ^{wh}

De *labiovelairen* hebben dubbele articulatie; die van een velaire dorsaal (cf. §19) met gelijktijdige ronding van de lippen (men kan bv. de uitspraak van k^w benaderen door tegelijk Ndl. [k] en Eng. [w] uit te spreken). In het Latijn zijn nog labiovelairen aanwezig; in een woord als *ăquă* nooteert blijkens de metriek *qu* één medeklinker (voor g^w, cf. Lat. *sanguis*).

De stemhebbende geaspireerden van het I-e. zijn in het Grieks stemloos geworden: *φέρε*, cf. Skrt. *bhára*; *μέθυ*, cf. Skrt. *mádhū*.

De palatalen zijn in de westelijke groep der I-e. talen, nl. Grieks, Italische, Keltische, Germaanse en Anatolische talen (cf. §3) slechts in zoverre veranderd, dat zij daar dorsale phonemen geworden zijn, die velair, neutraal of palataal gearticuleerd kunnen worden in overeenstemming met de klinker, die erop volgde (cf. §19).

De palatalen zijn echter in de oostelijke groep der I-e. talen, nl. het Indiraans, het Baltisch, het Slavisch en het Armeens tot *gepalataliseerde dentale half-occlusieven* geworden. (Een medeklinker is gepalataliseerd, wanneer bij de articulatie ervan tegelijkertijd het voorstuk van de tong gebogen en tegen de voorkant van het harde verhemelte wordt gebracht, zodat een j-achtig bijgeluid ontstaat; men kan bv. een gepalataliseerde [k] als [k^y] noteren. Een half-occlusief is een medeklinker, die als occlusief, d.w.z. met volledige afsluiting van de luchtstroom, begint, doch met onvolledige afsluiting eindigt; bv. *z* in Duits *zehn*; men kan bv. de half-occlusieve [t] en [d] als [t^s] en [d^z] noteren). Dus:

_____ k > k^y > t^y > t^{sy}   (t^{sy} is de medeklinker van Eng. *church*)

_____ g > g^y > d^y > d^{zy}   (d^{zy} is de medeklinker van Eng. *judge*)

De verandering $k^y > t^{sy}$ bestaat hierin, dat het voorstuk van de tong de afsluiting van de luchtstroom tot stand gaat brengen i.p.v. de rug van de tong. Voorbeeld:

—— γένος, Lat. genus, maar Skrt. jánas (cf. §6).

De gepalataliseerde dentale half-occlusieven zijn in diverse talen ten dele verder tot sisklanken ontwikkeld:

—— δέκα, Lat. decem, maar Skrt. dáśa, (cf. §4)

—— ἑκατόν (ἑ-, cf. ἕν één), Lat. centum, maar Skrt. śatám,

Oudperzisch satəm

(ə noteert een kleurloze klinker, als in Ndl. de.)

Op grond van de woorden voor 'honderd' noemt men de westelijke groep wel centum-talen, de oostelijke satəm-talen. Deze differentiatie moet al in het 3e millennium v.C. zijn opgetreden.

Noot 1: Veel later pas zijn in diverse gevallen ook in sommige centum-talen dorsalen tot gepalataliseerde dentale half-occlusieven of nog verder tot sisklanken geworden: bv. Italiaans cento (met $c = [t^{sy}]$), Frans cent (met $c = [s]$) tegenover Latijn centum (met $c = [k]$).

Noot 2: Vroeger nam men aan dat het I.-e. ook een reeks stemloze geaspireerde occlusieven had: ph, th, kh, k^wh ; de vooral Oud-indische woorden, die dit zouden bewijzen, moeten echter anders verklaard worden.

Noot 3: Vroeger nam men aan, dat het I.-e. tussen de palatale en de labio-velaire reeks ook een velaire reeks bezat; de voorbeelden, die dit zouden aantonen (bv. ζυγόν, Lat. iugum; Skrt. yugám, dus zonder de verandering $g > d^{zy}$) zijn echter zeer schaars.

In oudere boeken vindt men notaties als k_1 of $\hat{k}$ voor de palataal, k_2 of q voor de veronderstelde velair, enz.

§ 21. De labiovelairen

In de satəm-talen hebben de labio-velairen het labiale element verloren en zijn tot gewone dorsalen geworden. In de centum-talen echter bleven de labio-velairen voorlopig gehandhaafd:

_____ Lat. quis, doch Skrt. kás, Kerkslavisch kŭto 'wie'

In de Myceense tijd bezat het Grieks blijkens de Myceense teksten (cf. §11) de labiovelairen nog: κ^w , γ^w en χ^w , (in de spelling worden deze drie labiovelairen onderling niet onderscheiden), bijv.:

_____ -qe, $\kappa^w\epsilon$ cf. Att. τε, Lat. -que

_____ qe-to-ro-we $\kappa^w\epsilon\tau\rho\text{-}\acute{\omega}\phi\epsilon\varsigma$ 'vierorig', cf. Att. τετρα-, Lat. quattuor.

Vóór ± 1400 v.C. reeds heeft de labiovelair het labiale element verloren onmiddellijk vóór en nà υ (dissimilatie); eveneens vóór y (cf. §42). Voorbeelden:

_____ $*\gamma^w\text{ou}\kappa^w\acute{\omicron}\lambda\omicron\varsigma > \gamma^w\text{ou}\kappa\acute{\omicron}\lambda\omicron\varsigma$ (gespeld qo-u-ko-ro: de Myceense spelling maakt geen onderscheid tussen λ en ρ), cf. Hom. βουκόλος;

_____ οὔ $*\kappa^w\omicron\tau\epsilon > \omicron\upsilon\ \kappa\omicron\tau\epsilon$ 'nooit';

_____ $*\acute{\pi}\acute{\epsilon}\kappa^w\text{-}\gamma\omega > *\acute{\pi}\acute{\epsilon}\kappa\text{-}\gamma\omega (>\text{Att. } \acute{\pi}\acute{\epsilon}\tau\tau\omega, \text{ cf. §29}), \text{ cf. Lat. } \text{coqu}\bar{o} < *pe\text{-}qu\bar{o}.$

Nà 1200 v.C. zijn de labiovelairen in het Grieks verdwenen. De belangrijkste regels hiervoor zijn voor het Ionisch-Attisch als volgt:

1e. voor palatale klinkers (e, i: cf. §15) is de labiovelair een gepalataliseerde dorsaal en tenslotte dentaal geworden, bv. $\kappa^w\epsilon > \kappa^y\epsilon > \tau^y\epsilon > \tau\epsilon$. Voorbeelden: τε (zie boven);

_____ τέτταρες, cf. Lat. quattuor (cf. §11);

_____ τίς cf. Lat. quis.

2e. elders (dus vóór a, o en medeklinkers) is de labiovelair tot labiaal geworden, doordat de afsluiting van de luchtstroom niet meer met de tong tegen het verhemelte, doch met de lippen werd tot stand gebracht. Voorbeelden:

_____ $*\kappa^w\acute{\omicron}\tau\epsilon > \acute{\pi}\acute{\omicron}\tau\epsilon$;

_____ $*\acute{\pi}\acute{\epsilon}\kappa^w\tau\omicron\varsigma > \acute{\pi}\acute{\epsilon}\kappa\tau\acute{\omicron}\varsigma$ (zie boven $*\acute{\pi}\acute{\epsilon}\kappa^w\text{-}\gamma\omega$);

_____ $\gamma^w\text{ou}\varsigma > \beta\omicron\upsilon\varsigma$.

Bovengenoemde regels verklaren de verschillen in medeklinkers bij overigens verwante woorden: vragende en onbepaalde pronomina en adverbia:

_____ τίς $< *\kappa^w\acute{\iota}\varsigma$, πότε $< *\kappa^w\acute{\omicron}\tau\epsilon$, οὔ κοτε $< \omicron\upsilon\ *\kappa^w\omicron\tau\epsilon$;

_____ θεινω $< *\chi^w\acute{\epsilon}\nu\text{-}\gamma\omega (< \text{I.-e. } *g^wh\text{-}; \text{ cf. §20 en §40}),$

_____ φόνος $< \chi^w\acute{\omicron}\nu\omicron\varsigma$, aor. ἔ-πε-φν-ον met -φν- $< *\text{-}\chi^w\nu\text{-};$

- τίνω < *κ^Wί-νϜ-ω (cf. §45),   τείσω < *κ^Wείσω,
 ——— ποινή < *κ^Wοινᾶ;   αἰπόλος < *αιῖγ-κ^Wόλος,
 ——— βουκόλος < *g^Wου-κ^Wόλος;
 ——— πέντε < *πένκ^Wε (cf. Lat. quinque, oorspr. *pinque),
 ——— πέμπτος < πένκ^W-τος;
 ——— πέττω < *πέκ^W-γω , fut. πέψω < πέκ^W-σω (anders dan φυλάττω : φυλάξω);
 ——— Hom. ὄσσομαι < *ὄκ^W-γο , fut. ὄψομαι < *ὄκ^W-σο- (cf. Lat. oculus).

In het Aeolisch vindt men ook vóór palatale klinkers een labiaal: Lesb. πέσσυρες, Hom. πίσυρες (aeolisme) tegenover Att. τέτταρες, Ion. τέσσαρες (zie boven); deze regel geldt niet voor enclitica: Lesb; τε, τις (door analogiewerking ook vragend τίς).

Door analogiewerking zijn soms wijzigingen opgetreden. Voorb.: ἔπεται i.p.v. *ἔτεται < *ἔκ^Wεται (cf. Lat. sequor) naar ἔπομαι; Att. οὐ ποτε i.p.v. οὐ κοτε, omgekeerd Ion. κοτε, κότε, ὀκότε i.p.v. ποτε, πότε, ὀποτε reduplicatie -πε- i.p.v. -τε- in ἔ-πε-φν-ον (zie boven).

Contracties en de verandering $\bar{\alpha} > \eta$ in het Ionisch-Attisch vallen nà de bovengenoemde veranderingen der labiovelairen, dus bijv.

- Att. τοῦ (= τίνοϛ) < τέο < *κ^Wέο, cf. Ion. τεῦ (dus geen labiaal);
 ——— Att. πῆ < πᾶ < κ^Wᾶ (cff. Lat. quā 'waarlangs' (dus geen dentaal)).

§ 22. De occlusieven aan het eind van een woord

Aan het eind van een woord zijn de occlusieven al vóór ± 1400 v.C. verdwenen:

- *ἔ-φερε-τ > ἔφερε, cf. Oudind. ábharat (-t was de uitg.3e pers.sg.act.secund.: ἔ-φερο-ντ > ἔφερον (-nt was de uitgang 3e pers.pl.act. secundair);
 ——— *ἄλγο-δ > ἄλλο, cf. Lat. aliud (-d was de uitgang nom./acc.sg.ntr. bij de pronomina);
 ——— *γάλακτ > γάλα, cf. gen. γάλακτ-ος;
 ——— *ὑπόδρακ > ὑπόδρα, cf. δέρομαι: ἔδρακον (cf. §48).

Dit geldt echter niet voor de proclitische woordjes οὐκ en ἐκ, daar die met het volgende woord tezamen een prosodische wordeenheid (cf.

Hoofdz. Gr. metriek §51) vormen; οὐκ is trouwens vóór klinkers door elisie uit οὐκι, ἐκ voor medeklinkers uit ἐξ (ἐξ-στρέφω > ἐκ-στρέφω etc.) ontstaan.

§ 23. Verandering der occlusieven vanaf de Κοινή

In de ontwikkeling naar het Nieuwgrieks, zijn de stemloze niet-geaspireerde occlusieven niet veranderd; de stemhebbende niet-geaspireerde en de stemloze geaspireerde occlusieven zijn echter tot stemhebbende, resp. stemloze *fricatieven* geworden (een fricatief is een medeklinker, bij de articulatie waarvan de luchtstroom niet volledig wordt afgesloten, zodat een wrijvingsgeluid ontstaat; in tegenstelling tot een occlusief kan een fricatief dus een onbepaalde tijd worden aangehouden). Dus:

- π, τ, κ onveranderd
- β, δ, γ uitgesproken als resp. Ndl.[w], Eng.[th] in the, Limburgse[g]
- φ, υ, χ uitgesproken als resp. Ndl.[f], Eng.[th] in thin, Ndl.[ch]

Noot 1: Voor palatale klinkers (e, i) zijn de dorsalen later gepalataliseerd; κ, γ, χ uitgesproken als resp. [xʷ], Ndl. [j], Duits [ch] in ich.

Noot 2: Na een nasalis zijn π, τ, κ stemhebbend geworden; in de Nieuwgriekse spelling worden de stemhebbende occlusieven b, d, g (vooral in leenwoorden) daarom als μπ, ντ, γκ gespeld: μπάρ 'bar'.

§ 24. Dissimilatie bij opeenvolgende aspiraties

Wanneer in een woord een geaspireerde occlusief of h (later door spiritus asper genoteerd) na minstens een klinker door nog een geaspireerde occlusief gevolgd werd, verdween door regressieve dissimilatie de eerste aspiratie (wet van *Grassmann*). Voorb.:

- *φέ-φῦκα > πέ-φῦκα ;
- *θί-θημι > τίθημι;
- *χέ-χυμαι > κέχυμαι;
- *έ-θέ-θην > έτέθην;
- *θριχ-ος > τριχος doch θρίξ θριξί;

- _____ *θαχύς > ταχύς doch θάττων < *θαχυ- (cf. §29);
 _____ *θρέφω > τρέφω doch θρέψω;
 _____ *σέχω > *héχω > ἔχω (cf. §6 en §31), doch ἔξω.

Tijdens de werking van de wet van Grassmann was dus de tweede aspiratie in vormen als θρίξ, θάττων verdwenen (cf. §27 en 29).

Later opgekomen vormen hebben deze verandering niet ondergaan: aor. pass. ἐθρέφθην,, ἐφάνθην naast ouder ἐτράφην, ἐφάνην. De verandering (cf. §27) κσ > χσ (genoteerd ξ), πσ > φσ (genoteerd ψ) valt nà de wet van Grassmann; daarom is de geaspireerde occlusief in vormen als θρίξ = θρίχσ en θρέψω = θρέφσω gebleven.

Bovendien is bovengenoemde verandering soms door analogiewerking tenietgedaan: φαθί i.p.v. *παθί naar φάτε etc., ἐχύθην i.p.v. ἐκύθην naar χέω etc.

Noot 1: In de 2e pers.sg.imper. van de aor. op -θη- is -θη- door analogiewerking hersteld; daarna heeft progressieve dissimulatie plaats gehad: *λύθηθι > λύθητι i.p.v. *λύτηθι.

§ 25. Assibilatie van τ, θ voor ι

Al νόορ ± 1400 v.C. zijn τ en θ νόορ ι gepalataliseerd, vervolgens tot half-occlusief (geassimileerde τ: cf. §20), tenslotte tot σ geworden, behalve in de Westgriekse dialecten. Deze regel geldt niet voor de beginlettergreep van een woord en evenmin onmiddellijk na een σ, daar deze dissimilerend heeft gewerkt. Dus: τι > τʸι > τʸι > τʸι > σι Voorbeelden:

- _____ Wgr. δίδω-τι, andere dial. δίδω-σι, maar alle dial. ἔσ-τι;
 _____ Wgr. 3e pers.pl. ἄγοντι, andere dial. ἄγονσι (> Att.Ion. ἄγουσι, cf. §36);
 _____ Wgr. ἑξήκοντι Ion.Att. εἴκοσι < *ἑξήκοσι (cf. Lat. *vīginti*);
 _____ Ion.Att. δόσις < δό-τι-ς doch πίστις < *πιθ-τι-ς (: *πειθομαι*; cf. §26), cf. Lat. suffix -ti-on-;
 _____ Ion.Att. πλούσιος < *πλούτιος (: *πλούτος*).

Soms is deze verandering door analogiewerking tenietgedaan, bijv. in ἔτι,

άντι; vermoedelijk onder invloed van de vormen ἔτ' en άντ', die νόοr klinkers gebruikt werden; voorts in de dat.sg. der 3e declinatie: bijv. ταχυτήτι naar -τήτ-ος etc.

Daar deze verandering νόοr ± 1400 heeft plaats gehad vallen woorden als οὔτις, μήτις 'niemand', waar τ eerst na ± 1200 uit k^wis ontstaan (cf. §21), er niet onder.

§ 26. Occlusief + occlusief

Als een occlusief onmiddellijk door een occlusief gevolgd wordt, krijgt de eerste door partiële regressieve assimilatie de articulatiwijze (cf. §19) van de tweede. Deze wet heeft vanaf het Oergrieks tot in de Κοινή gewerkt. Men vindt dus:

- _____ τέτριπται i.p.v. *τέτριβται (: τριβω);
- _____ ἄμεμπτος i.p.v. *ἄμεμφοτος (: μέφομαι);
- _____ πλέγδην 'vlechtenderwijze' i.p.v. *πλεκδην (: πλέκω);
- _____ ἐλέχθην i.p.v. *ἐλεγθην (: λέγω).

Tussen twee dentale occlusieven heeft zich door dissimilatie een siggeluid ontwikkeld; vervolgens werd dit siggeluid tot een zelfstandige σ, waarbij de eerste occlusief verdween (al νόοr ± 1400 v.C.): ττ > τ^sτ > στ
Voorbeelden:

- _____ ἄ-δασ-τος i.p.v. *ἄ-δατ-τος (: δατέομαι);
- _____ (Ϝ)ἴστε i.p.v. *(Ϝ)ἴδ-τε (: φοῖδα);
- _____ πίστις i.p.v. *πίθτις (: πείθομαι; cf. §25);
- _____ ἐπέισθην i.p.v. *ἐπέιθθην.

Daar deze verandering voor ± 1400 v.C. heeft plaats gehad, valt -ττ- in woorden als Att. θάττων < *θαχυ- (cf. §29), waar -ττ- eerst na ± 1200 v.C. is tot stand gekomen, er niet onder.

§ 27. Occlusief + s

Νόοr σ hebben de occlusieven eerst aspiratie en stemhebbendheid verloren: γσ > κσ, χσ > κσ, enz. Later zijn de combinaties πσ en κσ tot resp,

φσ en χσ geworden (genoteerd als Ψ en Ξ in het Ionische, doch als ΦΣ en ΧΣ in het Oudattische alfabet).

Voorbeelden:

- τρῖψω = τρίφσω i.p.v. *τρίβσω;
- αἶξ = αἶχσ i.p.v. *αἶγσ;
- ἔτρεψα = ἔτρεφσα i.p.v. *ἔτρεπσα;
- γλαυξί = γλαυχσί i.p.v. *γλαυκσί.

De verandering πσ, κσ > φσ, χσ valt nà de wet van Grassmann (§24), want er vindt geen dissimilatie plaats in vormen als θρέψω = θρέφσω θρίξ = θρίχσ.

Als φσ of χσ onmiddellijk door een andere medeklinker gevolgd werd verdween na ± 1200 v.C. de σ tussen de medeklinkers (cf. §37): Myc.: ai-ka-sa-ma = αικσμά, later *αισχμά doch Hom. αιχμή; *τετράπ-σθαι > *τετράφ-σθαι > τετράφθαι; *τέταχσθε > τέταχθε; *πλοκ-σμός > *πλοχσμός > πλοχμός.

Door totale regressieve assimilatie is vóór ± 1400 v.C. τσ tot σσ geworden; vervolgens is σσ tot σ gesimplificeerd (cf. §32), maar in de Aeolische en Westgriekse dialecten is σσ tussen klinkers, waarvan de eerste kort is, gehandhaafd: *ἔρείδ-σω > ἐρείσω; *νυκτ-σί > *νυκ-σί > νυξί; *ποδ-σί > Ion. Att. ποσί, Wgr. en Aeol. ποσσί (aeolisme bij Hom.); *ἔ-δάτ-σατο > Ion. ἐδάσατο, Wgr. en Aeol. ἐδάσσατο (aeolisme bij Hom.); πέπεισθε i.p.v. *πέπειθ-σθε.

Noot 1: Waarschijnlijk werden de phonemen χ en φ als eerste bestanddeel van ξ en ψ iets anders uitgesproken dan elders. Ze zijn later in dit geval niet tot fricatieven geworden zoals elders (cf. §23): in het Nieuwgrieks worden ξ en ψ als κσ en πσ uitgesproken.

§ 28. Occlusief + nasalis

Na ± 1200 v.C. zijn de labiale occlusieven onmiddellijk vóór een nasalis (μ of ν) tot labiale nasalis (μ) geworden. Voorb.: (Myc. nog e-ra-pe-me-na ἔρραφμένᾱ, doch Ion. Att. ἔρραμμένος (: ῥάπτω); τέτριμμαι i.p.v. *τέτριβμαι;

γράφμα i.p.v. *γράφ-μα; σεμνός i.p.v. *σεβ-νός (: σεβομαι).

Het schijnt, dat op soortgelijke wijze γ onmiddellijk voor een nasalis tot dorsale nasalis is geworden: in een woord als γίγνομαι werd de tweede γ vermoedelijk uitgesproken als ng in Ndl.[ging]; deze nasale klank is in dit geval dan een combinatorische variant (cf. §14) van de occlusieve γ (cf. ook §38). De Grieken duiden later deze klankwaarde van het γ-teken aan met de term ἄγμα (αγ uitgesproken als in Ndl. [angst]).

Dentale en dorsale occlusieven blijven, onmiddellijk voor μ ongewijzigd: πῶτ-μος, Ion. ὀδμή, ῥυ-θμός, ἀκ-μή, δραχ-μή, Hom. κεκορυθμένος (: κορύσσω < κορύ-γω cf. §29).

Door analogiewerking is echter een dentale occlusief vóór met μ beginnende verbale uitgangen en dikwijls ook voor de suffixen -μά, -μος en -μη door σ vervangen: πέπεισμαι i.p.v. *πέπειθμαι naar πέπεισται (cf. §26), etc.; Att. ἴσμεν i.p.v. ἴδμεν naar ἴστε (het Ion. heeft echter ἴδμεν bewaard).

Door analogiewerking is een dorsale occlusief in dezelfde gevallen door γ vervangen: ἀφίγμαι etc. i.p.v. *ἀφίξμαι tegenover ἀφίξαι, ἀφίξται etc., naar analogie van μέμιγμαι tegenover μέμιξαι, μέμιξται; δείγ-μα i.p.v. *δείκ-μα.

§ 29. Occlusief + y

De y (cf. §42) was oorspronkelijk een halfklinker (als in Fr. yeux), doch werd later als een fricatief (Ndl.[j]) uitgesproken. Vóór deze y hebben allereerst φ, θ, χ de aspiratie verloren en zijn dus in die positie met π, τ, κ samengevallen.

Tussen de labiale π en de y heeft zich een dentale occlusief ontwikkeld, doordat tussen de articulatie van de π en die van de y de punt van de tong tegen de boventandkassen werd gebracht; daarna verdween de y: πy > π'y > πτ. Voorbeeld: *ράφ-γω > ῥαπτω.

De dentale τ is onder invloed van de y geassibeleerd (cf. §25); daarna verdween de y en ontstond de groep τσ, die op de in §27 beschreven wijze behandeld werd: τy > τ*y > τσ > σσ > σ, doch in de Aeolische en Westgriekse dialecten is σσ tussen klinkers, waarvan de eerste kort is, gehandhaafd. Voorbeelden:

*τότος > τόσος, doch Wgr. en Aeol. τόσος (aeolisme bij Hom.), cf. Lat. tot;
 *μέθ-γος > μέσος, doch Wgr. en Aeol. μέσος (aeolisme bij Hom.),
 cf. Lat. medius.

De dorsale χ is onder invloed van de y naar voren gehaald en tenslotte tot dentaal geworden (cf. de in §20 beschreven verandering); daarna is de aldus ontstane dentale τ onder invloed van de y geassibileerd (zie boven); vervolgens verdween de y en ontstond de groep $\tau\sigma$; deze onderging na ± 1200 v.C. in de meeste dialecten (o.a. Ionisch) regressieve assimilatie tot $\sigma\sigma$, doch o.a. in het Attisch progressieve assimilatie tot $\tau\tau$:
 $\chi y > \tau y > \tau^s y > \tau\sigma > \sigma\sigma$ (doch Att. $\tau\tau$).

Hoewel de fonetische behandeling van de uit χy ontstane combinatie τy grotendeels parallel verloopt aan die van de oorspronkelijke combinatie τy , is het uiteindelijk resultaat toch verschillend: oorspr. $\tau y > \text{Ion. Att. } \sigma$, $\chi y > \text{Ion. } \sigma\sigma$, Att. $\tau\tau$. Dit kan slechts verklaard worden, als men aanneemt, dat de parallele ontwikkeling van τy en $\tau y < \chi y$ niet in dezelfde tijd heeft plaats gehad, bijv. als volgt:

$$\begin{array}{l} \tau y > \tau^s y > \tau\sigma > \sigma\sigma > \sigma = \sigma \\ \chi y = \chi y > \tau y > \tau^s y > \tau\sigma > \sigma\sigma \text{ (Att. } \tau\tau\text{).} \end{array}$$

(De hier boven elkaar geplaatste klankcombinaties behoren tot dezelfde tijd: toen oorspr. τy bijv. al tot $\tau\sigma$ was geworden, was oorspr. χy pas tot τy geworden). De oudste Ionische inscripties hebben nog een apart schriftteken voor de aldus ontstane $\sigma\sigma$. Voorbeelden:

- _____ *φυλάκ-γω > φυλάσσω, Att. φυλάττω;
- _____ *πέκ^w-γω > *πέκ-γω (cf. §21) > πέσσω, Att. πέττω;
- _____ *φάνακ-γᾶ > (φ)ᾶνασσα;
- _____ *ἐλάχ-γων > ἐλάσσω Att. ἐλάττων;
- _____ *χγ-ᾰμερον > Ion. σήμερον, Att. τήμερον (χy -, cf. Lat ci-s 'aan deze kant'; aan het begin van een woord wordt $\sigma\sigma$ -, $\tau\tau$ - gesimplificeerd tot σ - en τ -).

Opgemerkt dient te worden, dat $-y\omega$ het gebruikelijkste praesenssuffix (cf. §70) is, dat $-y\alpha$ het suffix is om feminina bij stammen van de 3e declinatie te vormen en dat $-y\omega$ (zie noot) het suffix van de comparativus is. Nu constateert men, dat bij deze suffixen $-\tau y$ - niet het fonetisch te verwachten resultaat, dus Ion. Att. $-\sigma$ - oplevert, maar hetzelfde resultaat als $-\chi y$ -, dus $-\sigma\sigma$ -, Att. $-\tau\tau$ -. Voorbeelden:

- _____ *ἐρέτ-γω (: ἐρέτης), ἐρέσσω, Att. ἐρέττω;
 _____ *μέλιτ-γᾶ(: μέλι, μέλιτ-ος), μέλισσα Att. μέλιττα;
 _____ *κρέτυων (: κράτ-ιστος), Ion. κρέσσω Att. κρείττων (met expressieve rekking van ε tot ει = ē; evenzo Att. θαττων, ἡδῖων tegenover Ion. ἡδίων met ῖ).

Men kan dit slechts verklaren door aan te nemen, dat op een bepaald ogenblik (vóór ± 1400 v.C.) bij dergelijke woorden τυ door analogiewerking hersteld is, dus bijv., dat het klankwettig uit *ἐρέτυω ontstane *ἐρέτσω naar analogie van andere praesentia op -γω weer door ἐρέτυω is vervangen; later is dit door analogiewerking ingevoerde τυ gelijk met het uit xy ontstane τυ verder ontwikkeld, zodat uiteindelijk hetzelfde resultaat werd opgeleverd.

Terwijl τυ en xy (afgezien van het in vorige alinea beschreven geval) verschillende resultaten opleveren, is het resultaat van δy en γy hetzelfde:

$$(\gamma y >) \delta y > \delta^2 y > \delta z > z d$$

De etappe δz > zd (metathesis) valt nà ± 1200 v.C. De stemhebbende sisklank z is in het klassieke Grieks (± 800 - ± 300 v.C.) een combinatorische variant, gebruikt vóór stemhebbende occlusief, van de σ. Phonologisch is [zδ] dus op te vatten als /σδ/ en in de tekst van Sappho en Alcaeus wordt σδ geschreven, doch elders wordt hiervoor het Z-teken gebruikt. Dat ζ niet dz doch σδ noteert blijkt o.a. uit het feit, dat het praeverbium συν- zich vóór ζ als vóór σ + consonant, niet als vóór δ + consonant gedraagt: συ-ζεύνυμι als συ-στέλλω, niet als συν-δράω. Cf. ook Ἀθήναζε = Ἀθήνασ-δε. Voorbeelden;

- _____ *ἐρίδ-γω > ἐρίζω = ἐρίσδω;
 _____ *πεδ-γός > πεζός = πεσδός (: ποδ-, Lat. ped-);
 _____ *Δυεύς > Ζεύς = Σδεύς (: Δις-ος; Lat. diēs);
 _____ ῥέζω < *-γ-γω (cf. fut ῥέξω; φέργω);
 _____ *μέγ-γων > Ion. μέζων, Att. μείζων
 (met expressieve rekking van ε tot ει = ē).

Pas in de Hellenistische tijd is ζ van zd tot zz (later gesimplificeerd tot z) geworden.

Noot 1: Hierboven was sprake van het comparatief-suffix -γων. In feite was het oudste suffix voor de comparatieve adjectiva -γος- (nom. -γωγς), eventueel ιος- (nom. -ίως): nom sg. *meg-yōs 'groter', *swād-iōs

'aangenamer'. In het Myceens is dit suffix zonder meer bewaard (cf. me-zo-e, §11); later leeft het voort in de gecontraheerde vormen van het type μέζους < *meg-yos-es (nom. pl. m./f.) en μέζω < *meg-yos-a (acc.sg. m./f. en nom./acc. ntr.), waarbij natuurlijk s tussen klinkers is verdwenen (cf. §6). Hiernaast kwamen echter ook comparatieve substantiva voor met het suffix -ισ-ον- (nom.-ίσ-ων), waarin -ισ- (cf. het superlativus-suffix -ισ-το-) de nulphase (cf. §47 en 49) van -yos- voorstelt: nom.sg. *swādisōn > Att.Ion. ἡδίωv (cf. §31 en 33); in het Attisch heeft de ι expressieve rekking ondergaan). Deze vormen hebben langzamerhand de functie der comparatieve adjectiva overgenomen; tenslotte is het type *ἡδίως (< *swād-iōs) verdrongen door ἡδίωv (< *swād-is-ōn) en naar analogie hiervan het type μέζως (< *meg-yōs) vervangen door μέζωv. - Het oude suffix -yos- leeft voort in het Latijn: māius < *mag-yos en māiōres voor ouder *mag-yōs-es.

§ 30. Occlusief + ɸ

Zoals elders is ook na occlusieven de ɸ verdwenen, in het Ionisch-Attisch al ± 1000 v.C.; in het Ionisch trad in principe compensatorische verlenging van de voorafgaande klinker op (cf. §45).

De groep τɸ was echter al eerder gewijzigd en aan het begin van een woord via σσ- tot σ-, elders in de meeste dialecten tot -σσ-, doch Att. -ττ (cf. §29) geworden. Voorbeelden:

*τɸέ > σε, cf. Lat. tū, Hom. τῦ-νη (in het Ion.Att. is τῦ vervangen door σῦ onder invloed van σέ, σοί); *κ^wέφερ-εσ > Ion. τέσσαρες, cf. Att. τέτταρες, Lat. quattuor (cf. §21).

Hoofdstuk 4

Sisklank

§ 31. s vóór een klinker en tussen klinkers

De sisklank wordt gearticuleerd door de punt van de tong zó tegen de boventandkassen te plaatsen, dat de luchtstroom met enige moeite kan passeren; de articulatie is dus dentaal. De Indo-europese s (cf. §4,5) is aan het begin van een woord vóór een klinker en tussen twee klinkers in het Grieks al vóór ± 1400 v.C. verzwakt tot h. Deze h is aan het begin van het woord in de meeste dialecten tot in de Hellenistische tijd bewaard gebleven (later genoteerd als spiritus asper), doch binnen het woord ± 1200 v.C. verdwenen (cf. §46). Voorbeelden:

Aan het begin: *septm̥ > ἑπτά, cf. Lat. septem;

_____ *sek^w-o- > ἔπομαι, cf. Lat. sequor (cf. §21);

_____ *serpō > ἔρπω, cf. Lat. serpō;

_____ *sed-os > ἔδος, cf. Lat. sed-eō;

_____ *si-stā-mi > ἴστημι, cf. Lat. si-stō;

_____ *seghō > ἔχω (cf. §20) > ἔχω (cf. §24).

Binnen het woord: *φάρφες-α > Myc. pa-we-a₂ = φάρφεά 'klederen', > Ion. φάρφα (cf. §45), Att. φάρη (cf. §45 en 62);

_____ fut. καλέ-σω > Ion. καλέω (Att. καλώ cf. §61);

_____ *νέσ-ο-μαι > Hom. νέομαι, cf. νόσ-τος;

_____ *φέρε-σαι > Ion. φέρε-αι, Att. φέρη (cf. 62);

_____ *φέρε-σο > Ion. φέρε-ο, later φέρει, Att. φέρου (cf. §61).

Als aan de h uitsluitend een klinker voorafging, verschoof de aspiratie naar het begin van het woord ($\pm 1400 - 1200$): *e-serp-es > ἔερες) Att. εἶρες; *eus-ō > *εὐώ > *εὔω > 'zengen' cf. Lat. ūrō, ūs-tus.

Binnen het woord is σ dikwijls door analogiewerking hersteld (cf. §5). Voorbeeld: λέλυσαι, ἐλέλυσο i.p.v. *λέλυαι, *ἐλέλυο naar τέταξαι, ἐτέταξο etc.

§ 32. De jongere, sterke σ; σσ

Terwijl de Indo-europese s in het Grieks aan het begin van een woord vóór een klinker en tussen klinkers is verzwakt, is door allerlei klankveranderingen in het Grieks in die posities een nieuwe σ ontstaan, die in de meeste dialecten verder onveranderd bleef, evenals σ vóór of na een medeklinker en ζ aan het woordeinde. Deze jongere, sterke σ is aan het begin van een woord ontstaan uit τυ-, χγ- of τϕ- (cf. §29,30), binnen het woord uit τ of θ vóór ι, dentale occlusief + σ, τ of θ+y (cf. §25,27,29), of door analogisch herstel (cf. §31). Tenslotte kan deze σ ook zijn ontstaan uit oorspronkelijk σσ: dit werd gesimplificeerd tot σ, doch in de Westgriekse en Aeolische dialecten is σσ tussen klinkers, waarvan de eerste kort is, gehandhaafd (cf. §27,29). Voorbeeld:

_____ ἔσ-σομαι (nog Aeolisch; bij Hom. aeolisme) > ἔσομαι;

_____ dat.pl. γένεσ-σι (nog Westgrieks; voor Hom., zie noot 1) > γένεσι;

_____ ἔ-ξεσ-σα (Aeol., Wgr.; bij Hom. aeolisme) > ἔξεσα.

Nog later is ook in het Arcado-cyprisch en het Ionisch een blijvende -σσ- ontstaan uit χγ-, χγ- of τϕ- (cf. §29,30).

Noot 1: Het is moeilijk uit te maken of dativi pluralis van het type γένεσ-σι bij Hom. oude Aeolische of Achaeïsche elementen zijn. De Aeolische inscripties hebben γενέεσσι (met de specifiek Aeolische uitgang -εσσι, die berust op analogiewerking: nom. φίλοι : dat. φίλοισι = nom. φίλαι : dat. φίλαισι = nom. ἄνδρες : dat. x, x = ἄνδρεσσι), dat ook bij Hom. voorkomt; de Arcadische inscripties hebben γένεσι.

§ 33. s vóór sonantische medeklinkers aan het begin van het woord

Sonantisch zijn medeklinkers, bij de uitspraak waarvan de luchtstroom betrekkelijk weinig wordt geblokkeerd, zodat ze verwantschap met klinkers vertonen (cf. §49): m, n, r, l, y, w=f (cf. §42). Ook vóór deze sonantische medeklinkers is de I-e. s aan het begin van het woord en binnen het woord na een klinker tot h geworden (cf. §31): sr- > hr-, enz. Vervolgens trad metathesis op: hr- > rh-, enz. De aldus ontstane groep onderging assimilatie tot een dubbele, geaspireerde (vermoedelijk stemloze) medeklinker: rh- > ρρ^h-, enz.; aan het begin van een zin of na een medeklinker aan het slot van het voorafgaande woord werd deze dubbele medeklinker echter vereenvoudigd: ρρ^h- > ρ^h-. De dubbele medeklinker ρρ- wordt in de spelling alleen uitgedrukt aan het begin van het tweede lid van een samenstelling en na een praeverbium of het augment (oorspronkelijk waren dit aparte woordjes) in werkwoordsvormen; βαθύ-ῥῥοος, ἐπι-ῥῥέουσι, ἔ-ῥῥεον, vormen van ῥέω < *ῥέφω < *srew- (cf. §44). Daarentegen wordt aan het begin van het woord altijd de spelling ῥ- gebruikt, ook als het voorafgaande woord op een klinker eindigt; de metriek bewijst echter dat ῥ met name na een korte slotklinker een dubbele medeklinker noteert: περὶ ῥυθμῶν (v---) is dus in feite περὶ ῥῥυθμῶν. De aspiratie wordt in oude inscripties soms door het H-teken (cf. §18 en 46) weergegeven: ΡΗΟΦΑΙΣΙ = ῥοφαῖσι (dat.pl. van Dor. ῥοφαῖ = Hom. ῥοή; veel later gebruikt men de spiritus asper, terwijl tegenwoordig de spiritus op ῥῥ meestal worden weggelaten. De aanwezigheid van de aspiratie blijkt nog uit Latijnse leenwoorden als rheuma = ῥεῦμα.

Oorspronkelijk werden sl-, sm-, sn- precies zo behandeld als sr-: sl- > hl- > lh- > ll^h-, enz.; dit blijkt uit archaïsche inscripties: ΛΗΑΒΟΝ = λ^hαβῶν (stam oorspr. *slag^w-; cf. §21) en oude Homerische vormen als ἔ-λλαβον (stam *slag^w-), ἄ-μμοροσ (samenstelling met μόρος < *smor-os), ἔ-ννεον (vorm van νέω 'zwemmen' < *νέφω < *snew-; cf. §44). Dit wordt ook bewezen door de metriek in oude Homerische woordverbindingen als ὥς τε νιφάδες (---v---; νιφ- < (*snig^wh-, cf. §20,21; cf. Ndl. sneeuw), in feite dus ὥς τε ννιφάδες (zie Hoofdzaken van de Griekse metriek, §10).

Daar echter aan het begin van een zin en na een slotmedeklinker van het voorafgaande woord λλ-, μμ-, νν- vereenvoudigd werden tot λ-, μ-, ν-

verviel in die positie het onderscheid met de veel talrijker woorden, die al sinds het Indo-europees met een enkele l-, m-, n- begonnen (bv, λέγω, μήτηρ, νέος). Dientengevolge is door analogiewerking ook in de andere posities de dubbele medeklinker door de enkele vervangen: reeds Homerus gebruikt jongere vormen als ἔλαβον i.p.v. ἔλλαβον, ὠκύμορος naast ἄμμορος, κατα μοῖραν (υυυ) naast κατὰ μοῖραν (υ---; μοῖρα < *smor-ya, cf. §40)

Deze vereenvoudiging is echter niet voor ῥῥ- doorgevoerd, omdat er geen Indo-europese woorden waren, die met een enkele r- begonnen (cf. §50); er kon bij ῥῥ- dus geen analogiewerking optreden.

Er is slechts één voorbeeld van oorspr. sy-: ὑμήν < *syumēn.; (ook y- is tot h geworden, cf. §42).

Oorspronkelijk werd sw- precies zo behandeld als sl-, sm-, sn-: sw- > hw- > wh- > ww^h-, eventueel vereenvoudigd tot w^h-; later verdween w = ɸ; (§44) en bleef alleen de h over: *swos > ɸ^hός > ὄς (= Lat. suus); *swe > ɸ^hέ > ἔ (in een Pamphylic inscriptie vindt men nog FHE); *swēdhos > ἦθος (cf. §20; voor de verdwijning der aspiratie, cf. §24), cf. Lat. suē-scō. In oude Homerische woordverbindingen bewijst de metriek soms nog, dat er vroeger een dubbele ɸ aanwezig is geweest: φίλε ἔκυρέ (υυυυ) uit ouder φίλε ɸɸέκυρέ (< *swekure). Na het augment treedt de eerste helft van ɸɸ op als tweede bestanddeel van de tweeklank ευ: Hom. εὔαδον < *εɸɸαδον < *e-swad- (cf. ἀνδάνω, ἦδύς < ἄδύς < *swādus, cf. Lat. suā-vis).

§ 34. s vóór sonantische medeklinkers binnen het woord na een klinker

Ook binnen het woord is de I-e. s na een klinker vóór een sonantische medeklinker eerst tot h geworden (cf. §31 en §33): -sm- > -hm-, enz. In de meeste dialecten heeft de h zijn articulatie verloren en is daardoor de voorafgaande klinker compensatorisch verlengd. Deze verlenging is *ouder* dan de verandering Ion.Att. $\bar{\alpha}$ > $\bar{\alpha}$ > η (cf. §17) en valt vermoedelijk zelfs vóór ± 1400.v.C. In het Aeolisch (Lesbisch en Thessalisch) is de h echter aan de volgende medeklinker geassimileerd: -hm- > -mm-, enz.

Voorbeelden:

- _____ *έσ-μί (cf. έσ-τι) > Ion.Att. εἰμί (met ē §17), Lac. ἤμί doch Aeol. ἐμμί;
 _____ Ion.Att. *έσ-ναι > εἶναι (met ē) Aeol. *έσ-μεν(αι) > ἔμμεν(αι);
 _____ *ns-me (cf. Lat. nōs; voor η, cf. §49) > *ἄσμε > *ahμε > hāμε > Ion.Att. ἤμε- in ἤμε-ες > ἤμεῖς enz., doch Aeol. *ἄhμε > ἄμμε;
 _____ *us-me (cf. Lat. vōs) > *ὕσμε > ὕhμε > hūμε in Ion.Att. ὕμέ-ες > ὕμεῖς enz., doch Aeol. *ὕhμε > ὕμμε;
 _____ *σελᾱσ-νᾱ (cf. Hom. σέλας) > Ion.Att. σελάνᾱ > σελήνη doch > Aeol. σελάνᾱ;
 _____ *φαφεσ-νός (cf. 'φαφεσ-, stam van φάος > φῶς) Ion.Att. φαεινός (met ē) > φᾱνός (§63), doch > Aeol.φαεννός
 _____ (evenzo έρεβεννός, aeolisme bij Hom., afgeleid van έρεβος);
 _____ *se-smr- (voor r, cf. §49) > Ion.Att. εἰμαρ-ται (met ē), doch *se-smor-e > Lesb. *ἠέμμορε > ἔμμορε (psilosis volgens §46; voor *smor-, cf. μόρος en μοῖρα §33); *se-slābh-a > Ion.Att. *hēlāpha > εἰληφα (verdwijning van h volgens §24).

Oorspronkelijk gebeurde met -sw- hetzelfde. Na het wegvallen van de *r* blijft in het Ion.Att. alleen de compensatorische verlenging van de voorafgaande klinker over: *se-swōdh-a > hēfωθα > εἰωθα (verdwijning van h volgens §24; cf. ἦθος, §33); in het Aeolisch levert -*r* uiteindelijk *u* als tweede bestanddeel van een tweeklank op: *se-swōdh-a > *hēfωθα > Lesb. εὔωθα (psilosis volgens §46; cf. εὔαδον, §33).

In alle dialecten is -*sy-* > -*hy-* geassimileerd tot -*yy-*, waarvan de eerste helft optreedt als het bestanddeel *ι* van een tweeklank. Voorbeelden:

- _____ *to-syo > τοῖο, cf. Skrt. tāsya;
 _____ *fīfi-γένεσ-γᾱ > Ἴφιγένεια, eigenlijk fem. bij *Ἴφι-γένης;
 _____ *τελέσ-γω (cf. τέλος) > Hom. τελείω.

Soms is de *σ* door analogiewerking hersteld, bijv. Att. έσ-μέν naar έσ-τέ, terwijl het Ion. het klankwettige εἰμέν heeft bewaard, Soms is de *σ* eerst later ontstaan (cf. §32) en dan natuurlijk niet verdwenen, bijv. in δασμός < *δατ-σμός (: δατ-έομαι).

Noot 1: Men verklaart de aspiratie in ἤμεῖς wel door aan te nemen, dat de aspiratie nà een beginklinker naar voren is geschoven: ἄhμε > hāμε (cf. §31 voorlaatste alinea). In dat geval moet men de afwezigheid van de spiritus asper in vormen als εἰμί, εἶναι door analogiewerking (έστι enz.)

verklaren.

Noot 2: De reduplicatielettergreep εἰ- in εἰληφα, εἴωθα e.a. is door analogiewerking ook ingevoerd in εἰληχα (ouder λέλογχα), δι-εἰλεγμαι, enz.; oorspronkelijk begon λαγχάνω, λέγω echter niet met sl-. I.p.v. εἰληφα zou men eigenlijk *εἰληβα < *se-slāg^W-a verwachten (cf. *slag^W- in ἔ-λλαβον, §33), de φ is wellicht te verklaren onder invloed van de synonyme stam *labh- > λαφ- (cf. λάφῦρον 'buit').

§ 35. Oude s na nasalis en liquida binnen het woord

Ook na een nasalis is binnen het woord s tot h geworden; -ns- > -nh-. Daarna vond metathesis plaats: -nh- > -hn-; vervolgens ontwikkelden -hn- en -hm- zich op de in §34 beschreven wijze: h verdwijnt met compensatorische verlenging van de voorafgaande klinker in de meeste dialecten, doch wordt in het Aeolisch aan de nasalis geassimileerd (vermoedelijk vóór ± 1400 v.C.). Voorbeelden:

- _____ *ἔφανσα > Ion.Att. ἔφᾶνα > ἔφρηνα;
- _____ *ἔνεμσα > Ion.Att. ἔνειμα (met ē), doch Aeol. ἔνεμμα;
- _____ ἔκρινσα > Ion.Att. ἔκρινα, doch Lesb. ἔκριννα;
- _____ *ἔπλῦνσα > Ion.Att. ἔπλῦνα, doch Lesb. ἔπλυννα.

Daarentegen blijft -λσ- onveranderd: bijv. ἄλσος. Ook -ρσ- blijft in de meeste dialecten onveranderd, doch wordt o.a. in het Attisch na ± 1200 v.C. geassimileerd tot -ρρ-: Ion. θάρσος, Att. θάρρος; Ion. ἔρσην, Att. ἄρρην. In het Attisch is -ρσ- echter zeer dikwijls door analogiewerking hersteld: θηρ-σί etc. naar γλαυζί etc., ἔπαρσαι etc. naar τέταξαι etc.

In de sigmatische aoristus is echter ook bij de stammen op λ en ρ naar analogie van die op ν en μ de sigma verdwenen en verlenging van de klinker (in het Aeolisch verdubbeling van de medeklinker) opgetreden; ἐκάθηρα naar ἔφρηνα i.p.v. *ἐκάθαρσα; Ion.Att. ἔστειλα (met ē) naar ἔμεινα etc., Aeol. ἔστελλα naar ἔμεινα etc., i.p.v. *ἔστελσα. Bij Hom. zijn evenwel nog enkele oudere vormen bewaard: ἔκερσα naast ἔκειρα, ἔκελσα, etc.

Door analogiewerking zijn vormen als πέφανσαι tot stand gekomen: τέτακται : τέταξαι = πέφανται : x.

Noot 1: Niet klankwettig is dus in het Ion.Att. -vv- op de plaats van -sv- in praesentia als ἀμφι-έννῦμι, oorspr. *φέσ-νῦμι (cf. Lat. Ves-tis). De dubbele medeklinker is misschien te verklaren naar analogie van de oorspronkelijk dubbele medeklinker in de aoristus: *ἔ-φεσ-σα (aeolisme ἔσσα bij Hom., cf. §32). Hom. heeft nog de klankwettige vorm κατα-εἰνῦμι.

§ 36. Sterke σ na ν

Terwijl de Indo-europese s na n binnen het woord in het Grieks verzwakt en tenslotte verdwenen is (§35), is de jongere uit τ of θ νόοι, uit dentale occlusief + σ of uit τ of θ + y ontstane sterke σ (§32) na ν intact gebleven; hetzelfde geldt voor de Indo-europese s aan het wordeinde.

In verschillende dialecten, o.a. het Argivisch en het Arcadisch, is -νσ- geheel intact gebleven, In vele dialecten, o.a. het Ionisch-Attisch en Laco-nisch, is de ν verzwakt en verdwenen met compensatorische verlenging van de voorafgaande klinker; deze verlenging is *jonger* dan de verandering Ion.Att. $\bar{\alpha} > \eta$ en valt na ± 1200 v.C. (cf. hiertegenover §34 en 35). In enkele dialecten, o.a. het Lesbisch, verandert de ν in y, die een tweeklank vormt met de voorafgaande klinker. Voorbeelden:

_____ Wgr. φαντί, Arc. φανσί, Ion.Att. φᾶσί, Lesb. φαίσι;

_____ Wgr. ἄγοντι (3e pers.pl.), Arc. ἄγονσι, Ion.Att. ἄγουσι (met ὀ), Lesb. ἄγοισι;

_____ * ἄγοντ-γᾶ (part.fem.) > Arc. ἄγονσα, Lac. ἄγωσα (voor ω, cf. §16), Ion.Att. ἄγουσα (met ὀ), Lesb. ἄγοισα;

_____ * φανέντ-γᾶ > Arc. φανένσα, Lac. φανῆσα (voor η, cf. §16), Ion.Att. φανείσα (ει = ē), Lesb. φανείσα (hier is ει echte tweeklank!);

_____ * στάντ-γᾶ > Arc. στάνσα, Lac.Ion.Att. στᾶσα, Lesb. σταίσα;

_____ * δύντ-γα > Arc. δύνσα Lac.Ion.Att.δῦσα;

_____ * πένθ-σομαι (fut. van πασχω cf. πένθος) > Arc. πένσομαι, Ion.Att. πείσομαι (met ē; te onderscheiden van πείσομαι, fut. van πείθομαι, met echte tweeklank!);

_____ * ἔ-σπενδ-σα > Arc. ἔσπενσα, Ion.Att. ἔσπεισα (met ē);

_____ * ἄγοντ-σι (part.dat.pl.) > Arc. ἄγονσι Lac. ἄγωσι, Ion.Att. ἄγουσι met ὀ), Lesb. ἄγοισι;

_____ Arg. χώρᾱνς (acc.pl.) > Lac.Ion.Att. χώρᾱς, Lesb. χώραις (te onderscheiden van Lesb. dat.pl. χώρᾱσι);

_____ Arg. λόγῶνς (acc. pl.), Lac. λόγῶς, Ion.Att. λόγους (met ὀ), Lesb. λόγοις (te onderscheiden van Lesb.dat.pl. λόγοισι);

_____ Arg. ἕνς 'een' Lac. ἕς Ion.Att. εἷς (met ῆ) Lesb. εἷς (hier echte tweeklank; psilosis volgens §46);

_____ *στάντ-ς (part.nom.sg.) > Arg. στάνς, Lac.Ion.Att. στᾱς, Lesb. σταῖς;

_____ *φάνέντ-ς > Arg. φανένς, Lac. φανῆς, Ion.Att. φανείς (met ῆ), Lesb. φάνεις (hier echte tweeklank);

_____ *διδόντ-ς > Arg. διδόνς, Lac. διδώς, Ion. Att. διδούς (met ὀ), Lesb. δίδοις,

Als op -σ een medeklinker volgde, was de ν reeds eerder *zonder* compensatorische verlenging verdwenen; zo vindt men in het Cretensisch als lidwoord in de acc.pl. τόνς voor klinker, doch τὸς voor medeklinker. Op soortgelijke wijze is de praepositie ἐν-ς (cf. ἐν) vóór een medeklinker tot ἐς geworden; het vóór een klinker gebruikte ἐνς werd vervolgens normaal tot εἷς (met ῆ) in het Ionisch-Attisch. Later heeft het Ionisch ἐς, het Attisch εἷς in all posities doorgevoerd. Ander voorbeeld: *φορμίγγ-γω (cf. φορμίγξ, fut. φορμίγξω) > φορμίνζω (ζ = σδ, cf. §29) > φορμίζω (met ῖ).

Door analogiewerking is -νσ- soms hersteld, bv. θέρμαν-σις (: θέρμαινω, ἐθέρμάν-θην) naar τάξις (: ἐτάχθην). Zo ook ἐν-στρέφω etc. naar ἐν-τρέπω etc. Doch klankwettig: σϋ-στρέφω < συν-στρέφω, σϋ-σσειώ < *συν-σσειώ (σσ < τϕ, cf. §30). Voor vormen als πέφανθε, zie §37.

§ 37. s in andere gevallen

Uitgezonderd de combinatie νσ + medeklinker (§36) is σ tussen medeklinkers na ± 1200 v.C. verdwenen: zie reeds §27. Verdere voorbeelden: ἔσπαρθε i.p.v. *ἔ-σπαρ-σθε; ἐστάλθαι i.p.v. *ἔσταλ-σθαι

Door analogiewerking zijn vormen als πέφανθε i.p.v. *πέφανσθε > *πέφασθε te verklaren: ἔσπαρται : ἔπαρθε = πέφανται : x.

De groep -sw- met I-e., zwakke s is reeds behandeld (cf. §33,34); voor -σϕ- met jongere, sterke σ, zie §45. Voor occlusief + s, zie §27. Voor ζ = σδ, zie §29.

Hoofdstuk 5

Nasales en liquidae

§ 38. m aan het wordeinde; assimilatie van nasales

De *nasale* medeklinkers worden gevormd, doordat tijdens de articulatie het zachte verhemelte naar beneden hangt en de luchtstroom dus door de neusholte naar buiten gaat; de articulatie in de mondholte bestaat uit afsluiting door de lip en (labiaal), door de punt van de tong tegen de boventandkassen (dentaal) of door de rug van de tong tegen het verhemelte (dorsaal): resp. m, n en ŋ (ŋ is de door ng in Ndl. [zing] genoteerde klank). Men spreekt daarom wel van *nasale occlusieven* (tegenover orale occlusieven: cf. §19). Ze kunnen onbepaalde tijd worden aangehouden; ze zijn voorts stemhebbend.

Het Indo-europees had twee nasale phonemen: de labiale /m/ en de dentale /n/. Aan het wordeinde is in het Grieks -μ vermoedelijk al vroeg tot -ν geworden. Voorbeelden:

_____ *τόμ > τόν (acc.sg.), cf. Lat. istum < is-tom;

_____ *ἔσταμ > *ἔσταν > Ion.Att. ἔστην

(-m was de uitgang 1e pers.sg.act.secundair);

_____ *sem > ἔν (ntr.), cf. Lat. sem-el. De m van *sem- is bewaard gebleven in μία < *σμ-ιᾶ (cf. §33); het Myceens heeft de -μ- ook in de verbuiging van masc./ntr. bewaard; dat.sg. e-me = ἐμ-εἰ (met de oude dat.-uitgang -ει) tegenover later ἐν-ί met ν naar analogie van ἔν en ἔνς zie volgende

alinea).

Voor occlusieven en voor de dentale s wordt de nasalis gedeeltelijk geassimileerd: hij neemt de articulatieplaats over. Voorbeelden:

- _____ *βρομ-τᾱ > Ion.Att. βροντη, cf. βρέμω;
- _____ *sem-s > ἔνς > Ion; Att. εἶς (zie vorige alinea en §36);
- _____ ἐν-πίπτω > ἐμπίπτω

Voor een dorsale occlusief wordt de nasalis dus dorsaal; in onze teksten wordt hij dan gespeld met het Γ-teken (cf. §28: ἄγμα). Voorbeeld: ἔνκειμαι > ἔγκειμαι. Deze phonetisch in het Grieks aanwezige dorsale nasalis treedt vóór een nasalis op als combinatorische variant (cf. §14) van de orale occlusief γ (cf. §28) en vóór een dorsale occlusief als combinatorische variant van de ν; in het Grieks, anders dan in het Nederlands, is η derhalve geen zelfstandig phoneem. Het Grieks heeft dus de toestand van het Indo-europees (twee nasale phonemen) gehandhaafd.

Voorts wordt -νμ- geassimileerd tot -μμ-: ἐν-μένω > ἐμμένω. Gevallen als πέφασμαι (perf.pass. van φάινω) zijn door analogiewerking te verklaren: πέπεισθε : πέπεισμαι = *πέφασθε : x (*πέφασθε is later vervangen door πέφανθε, cf. §37).

§ 39. Liquidae; nasalis + liquida; -λν-

In de Grieks-Romeinse terminologie duidt ὑγρός = liquida zowel l en r als de nasales aan. Tegenwoordig beperkt men de term meestal tot l en r. Deze I-e. phonemen zijn in het Grieks bewaard. De ρ wordt tot in het huidige Nieuwgrieks toe gearticuleerd door de tegen de boventandkassen trillende tongpunt, *niet* door het trillen van de huid (de ρ werd dus niet gebrauid). De λ wordt gearticuleerd door de punt van de tong tegen de boventandkassen te plaatsen en de rug van de tong zo hol te maken, dat de luchtstroom langs de zijkanten van de tong naar buiten kan gaan. De liquidae kunnen onbepaalde tijd worden aangehouden; ze zijn voorts stemhebbend.

Al vóór ± 1400 heeft zich tussen nasalis en liquida een met de nasalis in articulatieplaats overeenstemmende stemhebbende orale occlusief gevormd; dit geschiedde, doordat het zachte verhemelte te vroeg werd op-

getrokken, zodat de nasale occlusief in een orale overging:

-μρ- > -μβρ-, -μλ- > -μβλ-, -νρ- > -νδρ-.

Aan het begin van het woord viel vervolgens de nasalis weg:

-μρ- > -μβρ- > -βρ-, enz. Voorbeelden:

_____ *γαμ-ρός > γαμβρός cf. γάμος;

_____ *ἄ-μροτος > ἄμβροτος doch *μροτός > βροτός > cf. Lat. mortuus;

_____ *μέμλωκα > μέμβλωκα, doch *μλώσκα > βλώσκα cf. ἔμολον;

_____ *-αμρ-ιά > μεσαμβρία, cf. ἡμαρ < ἄμαρ;

_____ *ανρ-ός > ανδρός, cf. ἀνηρ.

Deze verandering treedt niet op, als de nasalis aan het slot van een prae-verbium (oorspr. een apart woordje) staat; in dat geval is later volledige assimilatie aan de liquida opgetreden: ἐν-λείπω > ἐλλείπω, συν-ρεῖν > συρρεῖν.

De groep -λν- wordt in de meeste dialecten vereenvoudigd tot -λ- met compensatorische verlenging van de voorafgaande klinker, vermoedelijk al vóór ± 1400 v.C., in elk geval vóór de verandering $\bar{\alpha} > \tilde{\alpha} > \eta$ van het Ionisch-Attisch, doch in het Aeolisch vindt assimilatie plaats tot -λλ- (cf. §34,35). Voorbeelden:

_____ *ὀφέλ-νω > Ion.Att. ὀφείλω (met ē), Lac. ὀφηλω, Lesb. ὀφέλλω;

_____ *στάλνᾱ > Lac. στάλνᾱ, Ion.Att. στήλη, Lesb. στάλλᾱ.

Soms is -λν- door analogiewerking hersteld: Hom. πίλναμαι naar σκίδνημι, etc.

§ 40. Nasalis of liquida + y

De groep -λυ- onderging misschien al vóór ± 1200 v.C. progressieve assimilatie tot -λλ-; *ἀγγέλ-γω > ἀγγέλλω; *ποικίλγω > ποικίλλω; *ἄλγος > ἄλλος, cf. Lat. alius.

De groepen -vy- en -py- ondergingen, misschien ± 1200 v.C. metathesis na α en ο, waardoor de tweeklanken αι en οι ontstonden: *φάν-γω > φαίνω; *χαρ-γω > χαιρω; *λέφαν-γᾱ > *λέαινᾱ, cf. λέ(φ)ων; *σμόρ-γᾱ > μοῖρα (cf. 33).

De groepen -vy- en -py- hadden, misschien al voor ± 1400 v.C., de y verlo-

ren na ε, ι of υ, in de meeste dialecten met compensatorische verlenging van deze klinkers, in het Aeolisch echter door progressieve assimilatie tot -νν-, resp. -ρρ- (cf. §34,35,39). Voorbeelden:

- _____ *φθέρ-γω > Ion.Att. φθείρω (met ē; in oude inscripties E, *niet* de echte tweeklank EI), Lac. φθήρω, Lesb. φθέρω;
- _____ *κρίνι-γω > Ion.Att. κρίνω, Lesb. κρίνω;
- _____ *πλύν-γω > Ion.Att. πλύνω.

§ 41. ɸ- andere gevallen

Aan het begin van het woord is ɸ- in enkele dialecten vrij lang bewaard, bijv. in het Lesbisch. In andere dialecten, zoals het Ionisch-Attisch, vond regressieve assimilatie plaats tot ρρ-, dat samenviel met het reeds veel eerder uit σρ- ontstane ρῥ- (eventueel ῥ-, cf. §33). Voorbeelden:

- _____ Lesb. ɸρόδον (gespeld βρόδον met β = Ndl. [w], cf. §23), Ion.Att. ῥόδον;
- _____ Arc. ɸρήσις, Ion.Att. ῥήσις (na een korte klinker in feite ῥῥήσις blijkens de metriek), ἀπό-ρρησις, ἄ-ρρητος, ἐ-ρρήθη, cf. Hom. εἶρω 'ik zeg' ≤ *ɸέρ-γω (cf. §40), cf. Lat. ver-bum.

Voor nasalis of liquida + ɸ binnen het woord, zie §45. Voor nasalis of liquida voor of na oude of jongere s, zie §33-36. Voor occlusief + nasalis, zie §28.

Hoofdstuk 6

Semivocales; laryngaal

§ 42. y vóór een klinker en tussen klinkers

Semivocales zijn klanken, die bijna net als een gesloten klinker gearticuleerd worden, doch in het geheel van de lettergreep als medeklinkers fungeren. Evenals de klinkers zijn ze stemhebbend. Het Indo-europees had twee semivocales, nl. y (vgl. klinker i) en w (vgl. klinker u); de klinkers i en u waren in het Indo-europees combinatorische varianten van de medeklinkers y en w (cf. §14). In het Grieks-zijn echter al vóór ± 1400 v.C. i en u tot zelfstandige phonemen geworden.

De y, meestal aangeduid met de Hebreeuwse letternaam *jod*, werd oorspronkelijk als een echte halfklinker uitgesproken, dus als y in Fr. [yeux], doch is later tot een fricatief (wrijvingsklank, cf. §23,29) geworden, doordat het voorstuk van de tong steviger tegen het harde verhemelte werd gedrukt, dus als Ndl. [j].

Deze y is aan het begin van een woord vóór een klinker en binnen het woord tussen twee klinkers in de periode ± 1400 - ± 1200 v.C. tot h geworden, evenals met de Indo-europese s al enige eeuwen eerder was geschied (cf. §31). De uit y ontstane h heeft na ± 1200 v.C. uiteraard dezelfde geschiedenis als de uit s-ontstane h: tussen klinkers is de h verdwenen, aan het begin van het woord is hij in de meeste dialecten gehandhaafd (cf. §46). Voorbeelden:

Aan het begin: pronomens relativum $\gamma\acute{o}\varsigma$ (Myc. nog $jo-$) > $\acute{o}\varsigma$;

—— * $\gamma\eta\kappa^w$ (cf. §21, §49) > $\eta\pi\alpha\rho$, cf. Lat. *iecur*;

—— * $\gamma\iota-\gamma\eta-\mu\iota$ > $\iota\eta\mu\iota$. (zie volgende alinea)

Binnen het woord: * $\tau\rho\acute{\epsilon}y-\epsilon\varsigma$ > $\tau\rho\rho\acute{\epsilon}\varsigma$ > Ion. Att. $\tau\rho\rho\acute{\iota}\varsigma$ (cf. §4);

—— * $\phi\omicron\rho\rho\acute{\epsilon}-\gamma\omega$ > $\phi\omicron\rho\rho\acute{\epsilon}\omega$ > Att. $\phi\omicron\rho\rho\acute{\omega}$ (cf. §61);

—— * $\xi-\gamma\eta-\kappa\alpha$) * $\xi\eta\eta\kappa\alpha$ > Hom. $\xi\eta\eta\kappa\alpha$, > Att. $\eta\kappa\alpha$ (§57), cf. Lat. *iēci*
(evenzo komt $\xi-\theta\eta\kappa-\alpha$ overeen met Lat. *fēc-ī*);

—— * $\delta\acute{\epsilon}-\delta\phi\omicron\gamma-\alpha$ > * $\delta\acute{\epsilon}\delta\phi\omicron\alpha$ > Hom. $\delta\epsilon\acute{\iota}\delta\omega$ (oudere vorm voor * $\delta\acute{\epsilon}\delta\phi\omicron\iota\kappa\alpha$ > $\delta\epsilon\acute{\iota}\delta\omicron\iota\kappa\alpha$, cf. §45; $\delta\epsilon\acute{\iota}\delta\omega$ is dus een oude perfectumvorm, geen praesensvorm).

Uit $\xi\eta\eta\kappa\alpha$ blijkt, dat de h na een beginklinker naar voren verschuift (§31, voorlaatste alinea).

In een aantal woorden is in het Grieks y- aan het begin via dy tot dz > zd (=ζ; cf. §29) geworden, geheel in afwijking van bovengenoemde regel. Hiervoor is nog geen geheel bevredigende verklaring gevonden. Misschien zijn deze woorden in een vroeg stadium van het Grieks aan een nauw verwante taal ontleend, waar y- fonetisch tot dy- was geworden. Voorbeeld:

* $\gamma\upsilon\gamma\acute{o}\nu$ > $\zeta\upsilon\gamma\acute{o}\nu$, cf. Lat. *iugum*, Ndl. *juk*.

Soms is de tussen klinkers verdwenen y door analogiewerking hersteld in de vorm van ι als tweede bestanddeel van een tweeklank: $\eta\acute{\alpha}$ 'ik ging' voor ouder * $\eta\acute{\iota}\alpha$, naar analogie van $\eta\acute{\iota}\mu\epsilon\nu$ etc. (zonder genoemde analogiewerking zou deze vorm zijn samengevallen met * $\eta\acute{\iota}\sigma\alpha$ > Hom. $\eta\acute{\iota}\alpha$ > Att. $\eta\acute{\iota}$ 'ik was')

Hoewel de y als phoneem kort na ± 1200 v.C. in het Grieks is verloren gegaan, is hij wel bewaard gebleven als overgangsgeluid tussen ι en volgende klinker: bijv. $\pi\acute{\alpha}\tau\rho\iota\omicron\varsigma$ werd gewoonlijk uitgesproken als $\pi\acute{\alpha}\tau\rho\iota\upsilon\omicron\varsigma$, $\pi\omicron\iota\omicron\varsigma$ als $\pi\omicron\iota\upsilon\omicron\varsigma$.

Sommige woorden hadden oorspronkelijk -yy- tussen twee klinkers, hetzij sinds het Indo-europees, hetzij ontstaan uit -sy- (cf. §34). Het Grieks heeft -yy- in zoverre gehandhaafd, dat de eerste helft met de voorafgaande klinker een tweeklank vormt, terwijl de tweede helft niet meer als zelfstandig phoneem geldt, doch als fonetisch overgangsgeluid is bewaard: */ $doyy\acute{e}s$ / > / $\delta\omicron\iota\eta\varsigma$ /, uitgesproken als [$\delta\omicron\iota\upsilon\eta\varsigma$].

§ 43. y na medeklinker

De groepen medeklinker + y zijn grotendeels al vóór ± 1400 v.C. veranderd. Reeds behandeld zijn occlusief+ y (§29), s + y (§34), nasalis of liquida + y (§40).

De groep -fy- heeft na elke klinker (evenals -py- en -vy- na a en o, cf. §40) vermoedelijk pas kort na ± 1200 v.C. metathesis ondergaan, waarbij y tot tweede bestanddeel ι van een tweeklank werd en ιy samenviel met ī. Voorbeelden:

- _____ *κáf-yω > *καίfω > *καίω cf. ἔ-καυ-σα (voor Att. κάω, cf. §67);
- _____ nom.sg.f. *γλυκέf-yǎ > *γλυκείfα > γλυκεία (echte tweeklank ει), cf. gen. γλυκέ(f)-ος;
- _____ *δίf-yος > *δίfος > *δίος oorspr. 'van Zeus', cf. gen. Δι(f)-ός.

§ 44. f vóór een klinker en tussen klinkers

De f werd door de Grieken meestal aangeduid met de term *digamma* wegens het schriftteken (F : Γ), doch tegenwoordig wordt veelal de Hebreeuwse letternaam *wau* gebruikt. De wau werd in de oudheid als een echte halfklinker uitgesproken, dus als de Engelse [w], met ronding van de lippen, niet als de fricatieve Nederlandse [w], bij de articulatie waarvan de onderlip tegen de boventanden gedrukt wordt (*labiodentaal*). In sommige Griekse dialecten, o.a. het Laconisch, is de f nooit verdwenen; in het Tsaconisch, dat thans in een gedeelte van de Peloponnesus wordt gesproken en dat verscheidenen Laconische elementen heeft bewaard, vindt men nog sporen van de f (inmiddels tot fricatieve, labiodentale w geworden en genoteerd als β, cf. §23): βάννε 'lam' uit φαρνίον 'lammetje' (cf. Att. ἀρνίον). In andere dialecten vindt men de f alleen in de vroegste inscripties. In nog andere dialecten, met name het Ionisch-Attisch, is de f al vóór de tijd der vroegste inscripties, dus al vóór de 8e e.v.C. verdwenen. In het Myceens is de f in alle posities aanwezig. Hiaat en andere verschijnselen (cf. Hoofdzaken van de Griekse metriek §9-10) bij Homerus wijzen indirect op de vroegere aanwezigheid van een f: ἀπὸ οἴκου voor ouder ἀπὸ φοίκου (jonger ἀπ' οἴκου). Voorbeelden:

ƒ aan het begin: ƒοῖκου > οἶκος, cf. Lat. vicus (cf. §4);

—— *ƒέκ^w-ος > ἔπος,

—— *ƒόκ^w-ος > ὄψ, (cf. §21), cf. Lat. vōx;

—— *ƒέργον > ἔργον, cf; Ndl. werk;

—— *ƒοῖδα > οἶδα, conj.aor. ƒίδω > ἴδω cf; Ndl. weet, Lat. videō.

ƒ tussen klinkers: ῥέƒ-ει > ῥέει > ῥεῖ, ῥόƒ-ος > ῥόος > ῥούς, cf. ῥεῦμαι;

—— νέƒος > νέος, cf. Lat. novus, Ndl. nieuw;

—— gen. Διƒ-ος > Διός cf. υ in Ζεύς < *Δγεύς (cf. §29), Lat. Iovis;

—— gen. βοƒ-ος > βός cf. υ in βοῦς, Lat. bovis;

—— gen. *γλυκέƒ-ος > γλυκέος cf. υ in γλυκός;

—— gen. βασιλήƒ-ος > Hom; βασιλήος > Att. βασιλέως (cf. §60), cf. υ in βασιλεύς;

—— *ƒέƒοργα > ἔοργα;

—— *έƒεργαζόμεν > *έεργαζόμεν > εἶργαζόμεν.

Voor het achterwege blijven van contractie van εα, εο, εω, εη, als deze klinkercombinatie zijn ontstaan door het wegvallen van een intervocalische ƒ, zie §56 sqq.

Enkele woorden, die oorspronkelijk met ƒεσ- begonnen, hebben later een spiritus asper aan het begin. Dit verschijnsel is moeilijk te verklaren. Misschien is naar analogie van εἶμα (ει = ē) < *ƒέημα < *ƒέσ-μα en εἶμαι < *ƒέσ-μαι 'ik ben gekleed' (cf. Lat. ves-tis), waar de uit s ontstane h naar voren is verschoven (cf. §34, n.1), de aspiratie ook aan ἔσται 'hij is gekleed', aor. ἔσσα, enz. toegevoegd. Men vindt echter ook: ἐσπέρα, cf. Lat. vesper; ἐστιά, cf. Lat. Vesta.

§ 45. ƒ vóór of na een medeklinker

Reeds behandeld zijn τƒ (§30, I-e. sw (§33,34), ƒρ- aan het begin van een woord (§41), ƒγ (§43).

Het verdwijnen van ƒ onmiddellijk na λ, ρ, ν, jongere σ (§32) en δ had in de meeste dialecten, o.a. het Attisch, geen verdere gevolgen. In enkele dialecten, o.a. het Ionisch en het Cretensisch, is de voorafgaande klinker compensatorisch verlengd; deze verlenging is *jonger* dan de verandering Ion. $\bar{\alpha} > \bar{a} > \eta$ (cf. §36).

Voorbeelden:

- ξένφος > Att. ξένος, Ion. ξείνος (met ē), Cret. ξήνος (cf. §16);
 — *μόνφος > Att. μόνος, Ion. μούνος (met ō);
 — gen. *δορφ-ός > Att. δορός, Ion. δουρός, cf. υ in δόρυ;
 — gen. *γόνφ-ατ-ος > Att. γόνατος Ion. γούνατος, cf. υ in γόνυ;
 — *ὄλφος > Att ὄλος, Ion. οὔλος (voor de psilosis, cf. §46);
 — *ὄρφος > Att ὄρος, Ion. οὔρος;
 — καλφός > Att. κάλός, Ion. κᾶλός;
 — *κορφᾱ > Att. *κόρφη > κόρη (dus *niet* *κόρᾱ, cf. §54), Ion. κούρη, Cret. κῶρᾱ (cf. §16);
 — *δερφᾱ > Att. δέρη (*niet* *δέρᾱ), Ion. δειρή;
 — *φιδ-σφος > φισφος (jongere σ: §32) > Att. ἴσος (ῖ), Ion. ἴσος, cf. (φ)ειδομαι 'gelijken'
 — *νόσφος > Att. νόσος, Ion. νούσος;
 — *ὀδφός > Att. ὀδός, Ion. οὐδός 'drempel';
 — *δέ-δφοι-κα > Att. δέδοικα, Ion, δειδοικα (bij Hom.; later, bij Herodotus, is de reduplicatielettergreep δε- door analogiewerking hersteld), cf. ook *δέ-δφογ-α > δειδῶ (§42).

§ 46. De laryngaal h (spiritus asper)

Het Oudgrieks bezit één *laryngaal* phoneem ('laryngaal' wil zeggen dat de betrokken klank met de stembanden in het strottenhoofd gearticuleerd wordt), nl. de laryngale fricatief h; in klank is deze vergelijkbaar met de Ndl. [h]: het wrijvingsgeluid ontstaat, doordat de ontspannen stembanden dichtbij elkaar liggen. Dit phoneem is niet rechtstreeks uit het Indo-europees overgeërfd (voor Indo-europese laryngalen, zie §50), doch al vóór ± 1400 v.C. uit s en in de periode ± 1400 - 1200 v.C. uit y ontstaan (cf. §31,33,42; cf. ook §44, laatste alinea).

Deze h is binnen het woord (tussen klinkers) direct na ± 1200 v.C. weggevallen, waardoor hiaat tussen de klinkers ontstond (cf. §31, §42); later is eventueel contractie van deze klinkers opgetreden (cf. §56 sqq.).

Aan het begin van het woord is deze h in de meeste dialecten tot laat in de Hellenistische tijd gehandhaafd en pas daarna verdwenen; in het Nieuwgrieks komt deze h dus niet meer voor. Het Oost-ionisch en het

Lesbisch hebben echter wellicht al vóór ± 800 v.C. de h verloren; dit verschijnsel noemt men psilosis (ψιλosis 'ontharing'; een door h voorafgegane klinker werd nl. δασύς 'behaard' genoemd). De h werd in de oudere locale schrifttypen door H genoteerd; toen het Ionische alfabet, waar H tengevolge van de psilosis voor de notatie van de klinker η diende (cf. §18), overal was ingevoerd, hebben grammatici het gesimplificeerde teken , ῥ , geplaatst boven het klinkerteken, ingevoerd (spiritus asper; tenslotte á enz.), terwijl ze de afwezigheid van de h door het omgekeerde teken ϱ (spiritus lenis) noteerden. Men kan ook stellen, dat de spiritus lenis het 'klikgeluid' van de stembanden (de laryngale occlusief) aanduidt, dat wordt voortgebracht, wanneer men na een pauze een klinker uitspreekt; men hoort dit geluid dus bv. aan het begin van Ndl. [at] doch niet in [rat]. Men beschouwt dit geluid in het Grieks echter niet als een zelfstandig phoneem evenmin als in het Nederlands: het is alleen hoorbaar na een pauze, doch niet binnen een woordgroep (Ndl. ['ik at] en ['at ik], niet ['ik 'at] en ['at 'ik]. In het Hebreeuws en de andere Semitische talen vertegenwoordigt dit geluid wél een phoneem (in het Hebreeuws door het letterteken 'aleph' genoteerd).

De Griekse h was betrekkelijk zwak; hij heeft blijkens de metriek niet de normale medeklinkerwaarde (cf. Hoofdzaken v.d. Gr. metriek §3) en is geen beletsel voor elisie. Als elisie optreedt, gaat de combinatie stemloze occlusief + h over in de enkele stemloze geaspireerde occlusief: κατ(α) ὄδον > καθ' ὄδον (ook in samenstellingen: κάθοδος). Dit verschijnsel treedt uiteraard niet op in de dialecten met psilosis: Ion. κάτοδος.

Aan het begin van een woord is ῥ- tot ῑ- geworden, behalve in de dialecten met psilosis: *ῑδωρ > ῑδωρ (cf. Ndl. water). Dit is geschied na de werking van de wet van Grassmann (§24): *ῑφάινω > ῑφάινω (*ῑφ- < *ubh-, cf. Ndl. weven).

Noot 1: De Hellenistische grammatici hebben in de Ionische teksten met name bij Herodotus, alle woorden, die in het Attisch met een h begonnen, van een spiritus asper voorzien: ὄδος i.p.v. ὀδος weg'. Dat dit ten onrechte is geschied blijkt uit het feit, dat assimilatie van een voorafgaande stemloze occlusief achterwege blijft: κατ' ὀδόν (Att. καθ' ὀδόν), ἀπίστημι (Att. ἀφίστημι), en uit het feit, dat enige van het Attisch afwijkende woorden géén spiritus asper hebben: οὔρος (Att. ὄρος), οὔλος (Att. ὄλος cf. §45). Bij onze Homerustekst ligt de zaak iets anders, daar deze teruggaat op de

tekst, die in de 6e e. v.C. te Athene tijdens de Pisistratiden is vastgelegd en daardoor atticismen heeft opgelopen, met name assimilatie van een voorafgaande stemloze occlusief: καθίζω (Herodotus κατίζω); ook hier is de spiritus asper een Attische toevoeging, zoals blijkt uit de afwezigheid van de spiritus asper bij enige van het Attisch afwijkende woorden: ἠέλιος tegenover ἥλιος.

Hoofdstuk 7

Indo-Europese klinkers, sonanten en laryngalen

§ 47. Ablaut bij nominale stammen en suffixen

De hoofdzaken van het Griekse systeem van klinkers en tweeklanken zijn reeds besproken (§16-18).

Het vroegste Indo-europese klinkersysteem, dat door reconstructie te achterhalen is, omvatte slechts vier klinkerphonemen, twee aan twee onderscheiden in lengte (quantiteit en klankkleur (qualiteit): ě, ǫ en ē, ō. De klinkers wisselden met elkaar af binnen woordstammen, suffixen en zelfs uitgangen; zo vindt men van een bepaald suffix naast elkaar de vormen -tĕr-, -tǫr-, -tēr-, -tōr- en zonder klinker -tr- (zie hieronder). Deze klinkerwisseling wordt met de Duitse term *Ablaut* aangeduid. Men onderscheidt *qualitatieve* Ablaut (wisseling tussen *e-phase* en *o-phase* en *quantitatieve* Ablaut wisseling tussen *gerekte trap*: ē, ō; *voltrapt*: ě, ǫ; *nultrap*: afwezigheid van klinker). Deze Ablaut leeft in diverse gevallen voort in het Grieks.

Voorbeeld:

	e-phase	o-phase
gerekte trap	πα-τήρ	ἄ-πά-τωρ
voltrap	πά-τερ, πά-τερ-α, πά-τερ-ες	ἄ-πα-τορ, ἄ-πα-τορ-α, ἄ-πα-τορ-ες
nultrap	πα-τρ-ός, *πα-τῆ-ασι > πα-τρασι (§49)	

Bij woorden van het type πατήρ (verwantschapsnamen) vindt men dus de gerekte trap van het suffix -ter- in de nom.sg. (zonder uitgang), de voltrap o.a. in de voc.sg.(zonder uitgang), acc. sg.(uitgang -α), nom.pl. (uitgang -ες), de nultrap o.a. in de gen.sg. uitgang -ος), dat.pl. (uitgang -σι).

De o-phase vindt men bij deze woorden, als ze als tweede lid van een compositum optreden.

Dezelfde Ablaut vindt men ook bij een woordstam als φρεν-:

φρήν	ἄ-φρων
φρέν-α, φρέν-ες	ἄ-φρον-α, ἄ-φρον-ες
*φρη-σι > φράσι (cf. §49)	

De dat.pl. φράσι is later door φρεσί vervangen, met ε naar analogie van φρένες enz. In het algemeen heeft analogiewerking veel Ablautverschijnselen in het Grieks doen verdwijnen. Indo-europese woordstammen en suffixen worden meestal in de voltrap van de e-phase gegeven, dus bv. -ter-. In het Grieks vertonen de meeste woordstammen en suffixen geen Ablaut meer en hebben dus vaste klinkers: bijv. -τήρ- in nomina agentis als Hom. δο-τήρ (δοτήρες, δοτήρσι enz.).

Noot 1: De begrippen nultrap, voltrap en gerekte trap worden in het Frans weergegeven met 'degré zéro' of 'réduit', 'degré plein en 'degré long', in het Duits met 'Schwundstufe', 'Vollstufe' en 'Dehnstufe'. I.p.v. 'nultrap' zegt men ook wel 'nulphase'.

§ 48. Ablaut bij verbale stammen

Ook bij verbale stammen komen Ablaut-verschijnselen voor. De gerekte trap treedt hier minder vaak op en blijft bij de volgende voorbeelden buiten beschouwing:

e-phase	o-phase	nultrap
φέρω	φόρ-ος, φορ-ᾶ, φορ-έω	δί-φρ-ος oorspr. 'tweedragend'
λείπω, *λείπ-σ-ω	λέ-λοιπ-α, λοιπ-ός	ἔ-λιπ-ον
τεί-σ-ω, ἔ-τει-σα	ποι-νή (cf §21)	τί-σις, τι-τός
*ἔ-δφει-σα > ἔδεισα *δφέγ-ος > δέος (§42) δει-μα	*δέ-δφογ-α > δειδω (§42)	*δέ-δφι-μεν > δέδιμεν
*ἐλεύθ-σομαι > ἐλεύσομαι	ἐλήλουθ-α (Hom.)	ἤλυθ-ον (Hom.), ἐλήλυθ-μεν
ρέ(φ)ω, ρεῦμα	ρό(φ)-ος, ρ(φ)ο-ή	έ-ρρύ-η, ρῦτός
δέρκ-ομαι, *δέρκ-σομαι, δέργ-μα	δέ-δορκ-α	ἔδρκ-ον > ἔδρακον (§49)
τρέφω, *θρέφ-σω, *ἔ-θρέφ-σα, θρέμ-μα	τέ-τροφ-α, τροφ-ός, τροφ-ή	*έ-θρφ-ην > ἐτράφην, *θέ-θρφ-μαι > τέθραμμαι
*ἔ-στελ-σα (§35)	στόλ-ος, στόλ-η	*ἔστλ-μαι > ἔσταλμαι
*πένθ-σομαι > πείσομαι, πένθος (§36)	πέ-πονθ-α	*ἔπθ-ον > ἔπαθον (§49)
γέν-ος	γέ-γον-α, γόν-ος, γον-ή	γί-γν-ομαι, *γέ-γν-μεν > γέγαμεν

Oorspronkelijk gebruikte men de *e-phase* in het niet gereduplicateerde thematische praesens (φέρω), het futurum (δέρξομαι), de sigmatische aoristus (ἔθρεψα), de afgeleide neutra op -ος (πένθος) en -μα (δειμα).

De *o-phase* in het perfectum act.ind.sg. (γέγονα), de afgeleide nomina op -ος (nomina actionis als στόλος), -ός (nomina agentis als τροφός), -ᾶ/ή (nomina actionis als φορᾶ, τροφή), het intensivum of causativum op -έω (φορέω).

De *nultrap* in de thematische aoristus (ἔλιπον), het perfectum act. buiten de ind.sg. (δέδιμεν, δεδιώς), het perfectum pass. (ἔσταλμαι), de aoristus op -η-ν (ἐτράφην), het adjectivum verbale (τιτός), het afgeleide nomen actionis op -τις/-σις (τίσις, πίστις §25), het gereduplicateerde thematische praesens (γίγνομαι).

De *gerekte trap* vindt men in de *o-phase* bij het intensivum op -άω:

στρωφάω (cf. στρέφω).

In het algemeen heeft analogie-werking ook hier veel Ablaut-verschijnselen doen verdwijnen; zo vindt men γεγόναμεν i.p.v. ouder (Hom.) γέγαμεν < *γέγημεν naar analogie van γέγονα en omgekeerd ἐλήλυθα i.p.v. ouder ἐλήλουθα (Hom. εἰλήλουθα met metrische rekking van de ε) naar ἐλήλυθμεν, πέφευγα i.p.v. *πέφουγα naar φεύγω, πέπεισμαι i.p.v. *πεπιθμαι naar πείθομαι.

Noot 1: Men hoede zich ervoor om in gevallen als ἔλιπον, ἔφυγον te spreken van 'i-phase', 'u-phase': de ι, resp. υ is onderdeel van de werkwoordstam.

De vorm ἦλθον i.p.v. het regelmatige ἦλυθον (Hom.) is moeilijk te verklaren; misschien behoorde ἦλθον oorspronkelijk bij een andere werkwoordstam.

Noot 2: De Nederlandse sterke werkwoorden vertonen klinkerwisseling, die eveneens op de I-e. Ablaut teruggaat. Voorbeeld: Ndl. (ik) bijt - (ik) beet - (wij) beten gaat terug op Germaans bīta - bait - bitum en dit op I.-e. bheidō - bhoida - bhidme.

§ 49. Sonanten

Sonanten zijn phonemen, die fonetisch als medeklinker, doch soms ook als klinker verwezenlijkt kunnen worden (of als tweede bestanddeel van een tweeklank). In het Indo-europees zijn de medeklinkers y, w, r, l, n, m sonantisch: terwijl ze aan het begin van een woord vóór een klinker, tussen twee klinkers of tussen één medeklinker en een klinker normaal als medeklinkers optreden, worden ze tussen twee medeklinkers, tussen een medeklinkergroep en een klinker of aan het eind van een woord na een medeklinker vervangen door de klinkers i, u, r̥, l̥, n̥, m̥ (cf. §42), die dus hun combinatorische varianten zijn; tenslotte treden ze tussen klinker en medeklinker of aan het eind van het woord na een klinker op als tweede element van een tweeklank. Zo verklaart men de wisseling y/i en f/v in bijv.:

_____ *δ̥féy-ος (> δέος, cf. §42), *ḗ-δ̥fei-σα (> ἔδεια), nultrap *δέ-δ̥fi-μεν (> Att. δέδιμεν);

- _____ *ρόϕ-ω (> ρέω cf. §43), ρεϑ-μα, nultrap ρϑτός;
 _____ *Δρεϑ-ς (> Ζεϑς, cf. §29), nultrap Διϕ-ός (> Διός).

In het Grieks, althans in het Ionisch-Attisch en het West-grieks, is al vóór ± 1400 v.C. ρ tot ῥ geworden aan het eind van een woord en tot ρᾶ binnen het woord (door analogiewerking is ρᾶ dikwijls door ῥρ vervangen); evenzo werd ἰ tot ἄλ of λαᾶ; vóór of na het geluid [r] en [l] heeft zich dus een klinker ontwikkeld. Daarentegen zijn η en η̣ in alle dialecten tot ᾶ geworden: van het geluid [n] en [m] is geen spoor bewaard. Voorbeelden:

- _____ *γῆκ^wῖ > ἦπαρ (cf. §42);
 _____ *πατῖσί > πάτράσι (cf. §47);
 _____ *ἔδῖκον > ἔδρακον (cf. §48);
 _____ *δῖτός > δρατός, doch dit wordt vervangen door δαρτός naar analogie van δέρω;
 _____ *ἔστῖμαι > ἔσταλμαι (cf. §48);
 _____ *ἔπῖθον > ἔπαθον (cf. §48);
 _____ *γέγῖμεν > γέγαμεν (cf. §48);
 _____ *φύλακ-ῖ > φύλακα, (cf. §4);
 _____ λόγο-μ > λόγον (cf. §38);
 _____ *φύλακ-ῖς > φύλακᾶς, cf. λόγο-νς > Ion.Att. λόγους (cf. §36);
 _____ *ῖ- > ᾶ- (α privans), cf. Lat. in-, Ndl. on-;
 _____ *sm̄- > ᾶ- 'één' in ᾶ-πλοῦς enz., cf. sem-/sm- in εἶς, ἕν, μία (cf. §38);
 _____ ἔθῖκ-ῖ > ἔθηκα, cf. *ἔστᾶ-μ > Ion.Att. ἔστην (cf. §38);
 _____ perf.pass. 3e pers.pl. γεγράφ-αται < -ῖται.

§ 50. Laryngaaltheorie

In het Grieks en in andere Indo-europese talen komen klinkerwisselingen voor, die niet zonder meer met de in §47-48 geschetste Ablauttheorie kunnen worden verklaard, met name de wisseling, die men vindt in gevallen als τί-θη-μι : τί-θε-μεν, ἴ-στᾶ-μι (> Ion.Att. ἴστημι) : ἴ-στᾶ-μεν, δί-δω-μι : δί-δο-μεν..

De in navolging van F. de Saussure door E. Benveniste (Origines de la formation des noms en indo-européen, Paris 1935) e.a. geschetste *laryngaaltheorie* stelt ons echter in staat gevallen als τίθημι : τίθεμεν tot het

normale type der athematische praesentia εἶμι (e-phase in ind.act.sg.): ἴ-μεν (nultrap in de meeste overige vormen) te herleiden. Deze theorie is thans ook verwerkt in de nieuwe uitgave van P. Chantraine, *Morphologie historique du grec* (Paris 1961).

De laryngaaltheorie houdt in, dat het Indo-europees drie laryngale, d.w.z. met de stembanden in het strottenhoofd gearticuleerde phonemen (cf. §46) heeft gehad; men geeft deze veelal weer met de symbolen ə_1 , ə_2 , ə_3 (men noemt ə_1 'sjwa één', enz.). De phonetische waarden kunnen ongeveer als volgt geweest zijn: ə_1 een laryngale occlusief, overeenkomend met de Hebreeuwse aleph (klikgeluid van de stembanden, cf. §46); ə_2 een laryngaal fricatief, zoals Ndl. [h]; ə_3 een laryngale fricatief met ronding van de lippen (phonetisch dus bijv. weer te geven met [h^w]. Terwijl ə_1 geen invloed heeft gehad op de kleur van een aangrenzende klinker, maakten ə_2 en ə_3 elke aangrenzende klinker tot a, resp. o. Verder neemt men aan, dat in het I-e. oorspronkelijk alle woorden met een medeklinker begonnen; als ze in de verschillende I-e. talen met een klinker schijnen te beginnen, komt dit, doordat vóór die klinker een der genoemde laryngalen is weggevallen. Alleen het Hittitisch heeft met name aan het begin van het woord de laryngalen ə_2 en ə_3 als h bewaard, In de andere I-e. talen zijn deze I-e. laryngalen geheel verdwenen. In de praehistorie van het Grieks. waarschijnlijk al in het 3e millennium v.C., is dit krachtens de volgende regels geschied:

1e. Aan het begin van een woord vóór een klinker of binnen het woord tussen een medeklinker en een klinker viel de laryngaal weg, na eventueel de kleur van die klinker beïnvloed te hebben. Voorbeelden:

- _____ * ə_1 épi > ἔπι, * ə_1 opi > ὄπι, cf. Myc. ὄπι = ἔπι, cf. ὄπι-θεν Lat. ob;
- _____ imper. * ə_2 ég-e > ἄγε (type τρέφε);
- _____ nomen agentis * ə_2 og-ó-s > ἄγός (type τροφός);
- _____ * ə_2 énti > ἀντί, cf. Hitt. hanti 'vóór';
- _____ * ə_3 esti > *ὄστι in *ὄστέγ-ον > ὄστέον > Att. ὄστοῦν, cf. Hitt. hastai 'bot';
- _____ *woid- ə_2 e > φοῖδα > οἶδα.

2e. Na een klinker vóór een medeklinker of aan het eind van het woord na een klinker viel de laryngaal weg, na eventueel de kleur van de klinker beïnvloed te hebben; de klinker onderging voorts compensatorische verlenging (phonetisch is deze vergelijkbaar met de veel latere compen-

satorische verlenging in gevallen als *έσμί > έημί > έμί, (cf. §34).

Voorbeelden:

- _____ *dhi-dhe₁-mi > τιθημι (cf. §20, §24),
- _____ *si-stea₂-mi > ἴσταμι > Att.Ion. ἴστημι (cf. §31),
- _____ *di-de₃-mi > δίδωμι,
(oorspronkelijk hadden deze vormen dus de e-phase, cf. εἶμι);
- _____ *-yo₁- in *yéγωκα > έωκα (perfectum van ἴημι < *yi-ye₁-mi, cf. §42;
(de vorm εἶκα is jonger en gemaakt naar analogie van perf.pass. εἶμαι),
- _____ *-sto₂- in *σέστᾱκα > έστᾱκα > Ion.Att. έστηκα,
- _____ *-do₃- in δέδωκα (oorspronkelijk hadden dergelijke woorden de o-phase, cf. λέλοιπα);
- _____ *bhor-é₂> φορᾱ(1e declinatie).

3e.a. Tussen twee medeklinkers en aan het eind van het woord na een medeklinker ontwikkelde zich bij de articulatie van de laryngaal een klinkergeluid, dat onder invloed van ə₁, ə₂ en ə₃ resp. de kleur e, a, o kreeg; vervolgens verdween de laryngaal, terwijl het klinkergeluid de waarde van een phoneem kreeg en dus werd tot resp. ε, ᾱ, ο.

Voorbeelden:

- _____ *dhi-dh₁-men > τίθεμεν,
- _____ *si-st₂-men > ἴσταμεν,
- _____ *di-d₃-men > δίδομεν
(oorspronkelijk hadden deze vormen dus de nultrap, cf. ἴμεν);
- _____ *bheront-y₂ > *φέροντ-γᾱ > φέρονσα > Att. φέρουσα, cf. §36.

3e.b. Hetzelfde verschijnsel deed zich voor aan het begin van het woord, als de laryngaal gevolgd werd door een (sonantische) medeklinker. In het Hittitisch vindt men in dat geval ə₂ soms nog als h. In de overige Indo-europese talen (behalve het Armeens) is de laryngaal in die positie spoorloos verdwenen; vandaar dat men de klinker, die het Grieks aan het begin van de betrokken woorden heeft, ten onrechte *prothetisch* heeft genoemd: het leek immers, alsof het Grieks aan het begin van deze woorden een klinker had toegevoegd.

Voorbeelden:

- _____ *ə₂réudh-e > έρευθε, imper. van έρεύθω 'rood maken', cf. έρυθρός,
Lat. rüber, Ndl. rood;
- _____ *ə₂wéə₁-mi > ᾗ(φ)ημι, cf. Hitt, h(u)want- 'wind' -Lat. ventus, Ndl.

waaïen, wind;

—— imper. * $\text{ə}_3\text{r}\acute{\text{e}}\text{g}$ -e > ῥεγε, cf. Lat. *regō*, Ndl. rekken.

4e. Tussen twee klinkers viel de laryngaal weg na eventueel de kleur van beide klinkers beïnvloed te hebben; daarna vond contractie plaats: zie §52.

Noot 1: De klinkers $\check{a}$ en $\bar{a}$ zijn dus eerst in een later stadium van de Indo-europese dialecten ontstaan en wel onder invloed van ə_2 : $\text{ə}_2\check{e} > \check{a}$, $\text{ə}_2\text{o} > \bar{a}$, $\text{e}\text{ə}_2 > \bar{a}$, $\text{o}\text{ə}_2 > \bar{a}$. In het Grieks kan $\check{a}$ bovendien later uit ŋ of m ontstaan zijn (cf. §49), verder $\check{\alpha}\rho$ of $\rho\check{\alpha}$ uit r , $\check{\alpha}\lambda$ of $\lambda\check{\alpha}$ uit l . Voorts komt de α in leenwoorden voor, bijv. het Semitische *σάκκος*.

Noot 2: De Griekse h (spiritus asper) is nooit de voortzetting van een Indo-europese laryngaal (cf. §46). Daarentegen kan men het 'klikgeluid' van de stembanden aan het begin van een woord, dat fonologisch met een klinker begint, fonetisch als voortzetting van de Indo-europese laryngalen opvatten (cf. de spiritus lenis, §46).

Noot 3: In het Indo-europees begon geen enkel woord met r-: de woorden, die in het Grieks met ρ - beginnen, hadden in het I-e. *sr- of *wr- (cf. §33, §41), terwijl de woorden, die in de andere I-e. talen met r- beginnen, in het I-e. * $\text{ə}_1\text{r}$ -, * $\text{ə}_2\text{r}$ - of * $\text{ə}_3\text{r}$ - hadden en in het Grieks dus met $\acute{\text{e}}\rho$ - (cf. *ἔρυσθος*), $\acute{\alpha}\rho$ - of $\acute{\omicron}\rho$ - (*ὄρεγω*) beginnen. Dit verklaart, waarom het Grieks de uit *sr- of *wr- ontstane dubbele ρ (= $\acute{\rho}\acute{\rho}$) tot de Hellenistische tijd heeft bewaard, terwijl het anderzijds de uit sl-, sm-, sn- ontstane dubbele λ , μ , ν al vóór Homerus heeft gesimplificeerd naar analogie van de woorden, die oorspronkelijk met een enkele λ , μ , ν begonnen (cf. §33).

Noot 4: Voordat de laryngaaltheorie was opgesteld, meende men (vele Duitse grammatici geloven het nog steeds), dat in bepaalde woordstammen $\bar{e}$, $\bar{a}$ of $\bar{o}$ de voltrap vertegenwoordigen en dat bij alle drie de éne klank ə (toonloze en kleurloze klinker als in Ndl. [de], aangeduid met de Hebreeuwse term *sjwa*) de nultrap voorstelt. Deze ə werd dan in het Latijn tot $\check{a}$ (cf. *fācio*: *fēci*, *stātus*: *stāre*, *dātus*: *dōnum*), in het Oudindisch tot *i* (cf. *ditá*- 'gegeven', *sthitá*- 'gesteld', parallel met Lat. *dātus*, *stātus*, Gr. *δοτός*, *στατός*). Genoemde verouderde theorie was echter niet in staat te verklaren, hoe ə in het Grieks drie verschillende resultaten zou hebben opgeleverd; ϵ , $\check{\alpha}$, o in bijv. *τίθεμεν*, *ἴσταμεν*, *δίδομεν* en *θέτος*, *στάτος*, *δοτός*. Vandaar dat men minstens drie verschillende phonemen * ə_1 , * ə_2 ,

*ə₃ diende te onderscheiden.

Daar men vooral op grond van de Hittitische feiten tot het inzicht kwam, dat deze phonemen oorspronkelijk geen toonloze klinkers, maar laryngale medeklinkers geweest moeten zijn, noteert men ze ook wel met de symbolen H₁, H₂, H₃.

Noot 5: Men verwarre ə₁, ə₂, ə₃ niet met het meestal door ° genoteerde hulpklinkergeluid, dat soms tussen twee medeklinkers wordt ingevoegd terwille van de uitspraak (*anaptyctische klinker* Fr. 'Voyelle d'appui'; cf. ἀναπτύττω lett. 'ontvouwen'): bijv. Ndl. [hel^oft]. Soms heeft deze hulpklinker op de duur de waarde van een phoneem gekregen. In het Grieks is hij in dat geval meestal α geworden: bijv. *k^omə₂-tos > κάματος, doch soms iets anders: bijv. *p^otneə₂mi (cf. §73) > πίτνᾱμι met ι onder invloed van ἴστᾱμι e.d.

§ 51. Lange sonantische klinkers

Evenals de klinkers e en o ondergingen de sonantische klinkers compensatorische verlenging tengevolge van de verdwijning van een onmiddellijk volgende laryngaal (cf. §50,2); ook tengevolge van de verdwijning van een voorafgaande laryngaal kon dit verschijnsel optreden. Hierdoor kwamen de klinkers ī, ū, ṛ, ṝ, ṁ, ṁ̄ tot stand. In het Grieks werd ṛ normaal tot ṛā enz., maar de betrokken vormen leveren veel problemen op.

Voorbeelden:

—— adj.verb. *kr̥ə₂-tós > *kk̄ tós > κρατός (nultrap), cf. de e-phase in aor. *ə₁ e-kerə₂-s-ṁ̄ > ἐκέρασα (cf. §49);

—— adj.verb. *t̥lə₂-tó-s > *t̥tós > τλᾱτος Ion.Att. τλητός (nultrap), cf. de e-phase in *telə₂-mon > τελαμών 'draagband'

—— adj.verb. *dh̥ə₂-tó-s > *dh̄tós > θνᾱτός > Ion.Att. θνητός;

—— *bh̥uə₂- > *bh̄- > φ̄- in ἔφϋμεν etc.;

—— *p̥ə₃i- > p̄i- in imper.aor. πῖ-θι, cf. adj. verb. *p̥ə₃-tó-s > ποτός.

Later zijn ī en ū in het Grieks door diverse gevallen van compensatorische verlenging (cf. §55), door analogiewerking (bijv. πολίτης, πρεσβύτης, met verlengde klinker voor het suffix -της naar analogie van bijv. πρῶρᾱτης) en door ontlening van vreemde woorden (bijv. Semitisch χρυσός, cf. §6) frequenter geworden.

§ 52. Contractie van klinkers in het Indo-europees

Na het wegvallen van een laryngaal tussen klinkers werden de twee klinkers tot een lange klinker samengetrokken (cf. §50,4). Als beide klinkers dezelfde kleur hadden, bleef deze na de contractie bestaan; bij eo en oe overheerste de o en ontstond $\bar{o}$ (cf. de overheersing van de o-klank bij de veel latere Attische contracties, §61). Voorbeelden:

Augmentvormen; * $\text{ə}_1\text{e-ə}_1\text{es-}\bar{\text{m}}$ > * $\text{ees}\bar{\text{m}}$ > * $\bar{\text{e}}\text{s}\bar{\text{m}}$ > Hom. $\eta\alpha$ (cf. §31 en §49), > Att. η (cf. §60), van de stam * $\text{ə}_1\text{es-}$ > $\acute{\epsilon}\zeta$ -;

— $\text{ə}_1\text{e-ə}_2\text{eg-o-m}$ > * aagom > * $\bar{\text{a}}\text{gom}$ > $\acute{\alpha}\gamma\text{on}$ (cf. §38) > Ion.Att. $\eta\gamma\text{on}$, van de stam * $\text{ə}_2\text{eg-}$ > $\acute{\alpha}\gamma$ -;

— * $\text{ə}_1\text{e-ə}_3\text{ed-}$ > * ood > * $\bar{\text{o}}\text{d-}$ in imperf. * $\bar{\text{o}}\text{d-yo-m}$ > $\acute{\omega}\zeta\text{on}$ (cf. §29), van de stam $\acute{\text{o}}\delta$ - (cf. $\acute{\text{o}}\delta\text{-}\mu\eta$ 'geur').

Nominale composita: * $\text{st}\bar{\text{r}}\text{to-ə}_2\text{ogós}$ > * $\text{st}\bar{\text{r}}\text{taagós}$ > * $\text{str}\bar{\text{t}}\bar{\text{a}}\text{gós}$ > $\sigma\text{τρατ}\bar{\alpha}\gamma\acute{\text{o}}\varsigma$ > Ion.Att. $\sigma\text{τρατ}\eta\gamma\acute{\text{o}}\varsigma$, cf. $\acute{\alpha}\gamma\acute{\text{o}}\varsigma$ (§50,1).

Uitgangen in de 1e declinatie: dat.sg. * $\text{bhoré}\text{ə}_2\text{-ei}$ > * bhoráai > * bhorāi > $\varphi\text{or}\acute{\alpha}$, cf. nom. $\varphi\text{or}\bar{\alpha}$ (§50,2).

Dergelijke contracties vormen een uitgangspunt tot de regel, dat in de augmentvormen de beginklinker van een werkwoordstam wordt verlengd (augmentum temporale): naar analogie van $\acute{\alpha}\gamma\text{on}$ (: $\acute{\alpha}\gamma\omega$) enz. geeft men het augmentum temporale ook ingevoerd in gevallen als $\acute{\iota}\sigma\text{την}$ (: $\acute{\iota}\sigma\text{τημι}$) en $\acute{\upsilon}\varphi\text{αινον}$ (: $\acute{\upsilon}\varphi\text{αίνω}$). Op soortgelijke wijze is de regel tot stand gekomen, dat in nominale composita de beginklinker van het tweede lid, kan worden verlengd; naar analogie van gevallen als $\sigma\text{τρατ}\bar{\alpha}\gamma\acute{\text{o}}\varsigma$ (: $\acute{\alpha}\gamma\acute{\text{o}}\varsigma$) heeft men deze verlenging ook ingevoerd in gevallen als $\kappa\upsilon\text{ν-}\bar{\alpha}\gamma\acute{\text{o}}\varsigma$ > Ion.Att. $\kappa\upsilon\text{νη}\gamma\acute{\text{o}}\varsigma$ (i.p.v. * $\kappa\upsilon\text{ν-}\acute{\alpha}\gamma\acute{\text{o}}\varsigma$).

Noot 1: Een tweede uitgangspunt tot bovengenoemde regels vormen de in §50,2 beschreven compensatorische verlengingen:

Augment-vormen als:

— * $\text{ə}_1\text{e-ə}_1\text{ludh-o-m}$ > * $\bar{\text{e}}\text{ludhom}$ > $\eta\lambda\upsilon\theta\text{on}$, van de stam * $\text{ə}_1\text{ludh-}$ > $\acute{\epsilon}\lambda\upsilon\theta$ -;

— * $\text{ə}_1\text{e-ə}_2\text{leibh-o-m}$ > * $\bar{\text{a}}\text{leibhom}$ > $\acute{\alpha}\lambda\epsilon\text{ιφον}$ > Ion.Att. $\eta\lambda\epsilon\text{ιφον}$, van de stam * $\text{ə}_2\text{leibh-}$ > $\acute{\alpha}\lambda\epsilon\text{ιφ-}$;

— * $\text{ə}_1\text{e-ə}_3\text{reg-o-m}$ > $\bar{\text{o}}\text{regom}$ > $\acute{\omega}\rho\epsilon\gamma\text{on}$, van de stam * $\text{ə}_3\text{reg-}$ > $\acute{\omicron}\rho\epsilon\gamma$ -.

Nominale composita als:

_____ * $\text{ə}_1\text{ekwo-}\text{ə}_2\text{molgós}$ > * ekwāmolgós , Gr. * ἰπᾶμολγός > Ion,Att.
 ἰππημολγός , cf. ἀμέλω < * $\text{ə}_2\text{melg-}$, Lat. mulgeō , Ndl. melken .
(De verandering van * ekwos tot ἵππος is moeilijk te verklaren.)

Hoofdstuk 8

De klinkers in het Grieks

§ 53. Wet van Osthoff

Al νόορ ± 1400 v.C. is in het Grieks een lange klinker voor een sonant (ι en υ als tweede bestanddeel van een tweeklank, voorts ρ, λ, μ, ν), die onmiddellijk door een andere medeklinker gevolgd werd, verkort. Dit is al geschied, νόορdat de occlusieven aan het wordeinde zijn weggeval-
len (cf. §22). Voorbeelden:

Participiumvormen: gen.

- _____ *φανή-ντ-ος > φανέντος cf. έφανην;
- _____ γνώ-ντος > γνόντος cf. έγνω;
- _____ στάντ-ος > στάντος, cf. έστάν > Ion.Att. έστην;
- _____ *φύντ-ος > φύντος, cf. έφυν.

Vormen van de 3e pers.pl.act. secundair (cf. §22):

- _____ *έφανη-ντ > *έφανεντ > έφανεν (bij Hom., in het Ion.Att. vervangen door έφάνησαν);
- _____ *έγνω-ντν > *έγνωντν > έγνων (bij Hom.; Ion.Att. έγνωσαν);
- _____ *έστᾶ-ντ > *έστᾶντ > *έστᾶν (bij Hom.; Ion.Att. έστησαν);
- _____ *έφυντ > *έφυντ > *έφυν (bij Hom.; Ion.Att. έφυσαν).

Andere vormen van de 3e pers.pl.act.: imper.

- _____ *γνώ-ντων > γνόντων.

Voorts *νάυς > Att. ναύς, cf. Lat. nāvis (Ion. νηύς heeft η naar analogie van

dat. ηί etc.), evenzo dat.pl. *νᾶσι > Att. νασί.

Later is de lange klinker soms door analogiewerking hersteld, bijv. conj. φέρωνται naar φέρωμεν (φέρονται zou samenvallen met de ind.). In andere gevallen is de lange klinker eerst later door contractie tot stand gekomen, bijv. τιμάοντος) τιμώντος.

§ 54. De verandering $\bar{\alpha}$ > η in het Ionisch-Attisch

De in §3 geschetste verandering van $\bar{\alpha}$ (ook in de tweeklank α) in het Ionisch-Attisch is in feite gecompliceerder verlopen, en wel als volgt: In het gehele gebied van het Ionisch-Attisch is $\bar{\alpha}$ na ± 1200 v.C. meer gesloten en praepalataal geworden: $\bar{\bar{\alpha}}$. Na ± 1000 v.C. is door contractie en compensatorische verlenging opnieuw een klinker $\bar{\alpha}$ ontstaan, die onderscheiden bleef van $\bar{\bar{\alpha}}$. Vervolgens is $\bar{\bar{\alpha}}$ in het Ionisch verder gesloten en geheel met η (d.w.z. de voortzetting van I.-e. ē) samengevallen. In het insulaire Ionisch is dit echter pas na de 6e e.v.C. geschied: de oudste inscripties van Naxos en andere eilanden noteren de uit $\bar{\bar{\alpha}}$ ontstane ä met het H-teken, de oorspronkelijke η echter met het E-teken: bijv. ΚΑΣΙΓΝΕΤΗ = κασιγνητᾶ uit ouder κασιγνήτᾶ.

In het Attisch is $\bar{\bar{\alpha}}$ ook tot η geworden, doch in twee gevallen is $\bar{\bar{\alpha}}$ weer meer open geworden en samengevallen met de door contractie en compensatorische verlenging nieuw ontstane $\bar{\alpha}$:

1e. na ρ: bijv. Att. χῶρᾶ, cf. Ion. χῶρη; Att. ῥᾶδιος, cf. Ion. ῥήδιος. Deze terugwaartse verandering valt vóór de contractie εα > $\bar{\bar{\alpha}}$ (cf. §62) en vóór de verdwijning van de ϕ na ρ (cf. §45); het uiteindelijke resultaat van ρεα en van ρϕᾶ is dus ρη in het Attisch: bijv. εὔρεα > εὔρη, nom.pl. van εὔρος 'breedte'; κόρφα > κόρη.

2e. na ε en ι (ook ι in tweeklanken): bijv. Att. δικαίᾶ, cf. Ion. δικαίη, Att. ἡνιάσα, cf. Ion. ἡνήσα. Deze terugwaartse verandering valt nà de contractie εα > $\bar{\bar{\alpha}}$ en nà de verdwijning van de ϕ tussen klinkers: dus bijv. ὑγιέα > ὑγιᾶ, acc.sg. van ὑγίης; νέφα > νέᾶ.

Uit bijv. *ἔφασσα > ἔφᾶνα > Ion.Att. ἔφηνα tegenover bijv. στάνσα > Ion.Att.

$\sigma\acute{\alpha}\sigma\alpha$ blijkt, dat de verandering $\bar{\alpha} > \bar{\bar{\alpha}}$ is te dateren nà bepaalde Griekse compensatorische verlengingen, doch vóór bepaalde andere. Zo kan men *oudere* compensatorische verlengingen (vóór ± 1200 v.C.) en *jongere* (nà ± 1200 v.C.) van elkaar onderscheiden (cf. §55).

§ 55. Overzicht van de Griekse compensatorische verlengingen

De compensatorische verlengingen, die het gevolg zijn van de verdwijning van een laryngaal, vallen nog binnen de geschiedenis van de Indo-europese moedertaal (cf. §50). De hierbij ontstane $\bar{e}$ en $\bar{o}$ e worden voortgezet in de Griekse η en ω ; de hierbij ontstane $\bar{\alpha}$ wordt in het Ionisch-Attisch eventueel tot η (§54). In het Grieks vond al vóór ± 1200 (cf. §54) compensatorische verlenging plaats van de klinker vóór de medeklinkergroepen. I-e. s + sonantische medeklinker (§34), nasales + I-e. s (§35) $\lambda\nu$ (§39), $\lambda\gamma$ en $\rho\gamma$ (na ε , i , u : §40), waarbij deze groepen vereenvoudigd werden. Nà ± 1200 vond de compensatorische verlenging plaats van de klinker vóór ν + sterke σ (§36) en $\lambda\mathcal{F}$, $\rho\mathcal{F}$, $\nu\mathcal{F}$, sterke $\sigma + \mathcal{F}$, $\delta\mathcal{F}$ (§45), waarbij resp. ν en $\mathcal{F}$ verdwenen. Bij deze Griekse verschijnselen is in bepaalde dialecten, met name in het Ionisch-Attisch gesloten $\bar{e}$ of $\bar{o}$ (later gespeld εi en $\omicron u$) het resultaat van de verlenging van ε of o (cf. §17,1).

§ 56. De Griekse contracties

De contracties, die het gevolg zijn van de verdwijning van een I-e. laryngaal vallen misschien nog binnen de geschiedenis van de Indo-europese moedertaal (cf. §52). De hierbij ontstane $\bar{e}$ en $\bar{o}$ worden voortgezet in de Griekse η en ω ; de hierbij ontstane $\bar{a}$ wordt in het Ionisch-Attisch eventueel tot η (§54).

Na ± 1200 hebben zich in het Grieks nieuwe contracties voorgedaan, als twee klinkers elkaar binnen het woord opvolgden tengevolge van de verdwijning van de uit s of y ontstane h (§31, 42) en later tengevolge van de verdwijning van de $\mathcal{F}$ (§44). Bij deze Griekse contracties is in bepaalde dialecten met name in het Ionisch-Attisch, gesloten $\bar{e}$ of $\bar{o}$ later gespeld εi en $\omicron u$) het resultaat van de contractie van $\varepsilon\varepsilon$ of $\omicron\omicron$ (cf. §17,1).

In diverse gevallen (cf; §57, §60-62) vindt na het wegvallen van *f* tussen bepaalde klinkers geen contractie meer plaats: zo is gen. ἀληθείος < -έσ-ος in het Attisch blijkbaar al samengetrokken tot ἀληθοῦς (cf. §61), vóórdát de *f* wegviel in gen. *γλυκέf-ος (cf. §44), daar γλυκέος in het Attisch niet wordt samengetrokken.

Soms heeft contractie plaats tussen de slotklinker van de stem en de beginklinker van de uitgang of het suffix, zonder dat tussen beide klinkers *h* of *f* is weggefallen: bijv. conj.aor. θήετε > θήτε. Bovendien kan contractie optreden tussen de slotklinker en de beginklinker van twee opeenvolgende woorden (*crasis*: cf. Hoofdzaken v.d. Gr. metriek §7).

De regels der contracties wisselen van dialect tot dialect; in het vervolg zullen hoofdzakelijk de regels voor het Attisch gegeven worden.

Analogiewerking doet vaak de uitwerking der contractieregels teniet. Soms vindt men een andere klinker dan het phonetisch te verwachten resultaat; zo heeft het Attisch voor ntr.pl χάλκεᾶ niet het phonetisch te verwachten *χάλκη (εα > η, cf. §62), maar χαλκά: naar analogie van ntr.sg. χαλκοῦν (ου = ὀ) tegenover σοφόν heeft het χαλκά tegenover σοφᾶ gevormd. In andere gevallen lijkt geen contractie plaats gehad te hebben. Zo vindt men ζέω, niet *ζῶ voor oorspr. *ζέσ-ω 'ik zied'; deze vorm is te verklaren naar analogie van fut. ζέσω, aor. ἔζεσα en voorts van vormen als ῥέω < *ρέfω, waar nooit contractie heeft plaats gehad (cf. §61), alsmede ter vermindering van verwarring met ζῶ < *ζήω 'ik leef'. Vooral in tweelettergrepige vormen komt dit verschijnsel voor: bijv. gen. βοός < βοf-ός (§44), δέος < *δφέγος (§48). In weer andere gevallen lijkt contractie te hebben plaats gehad, waar dit klankwettig niet had mogen geschieden: bijv. Σοφοκλής naast het klankwettige Σοφοκλέης < -κλέfης (cf. §57), naar analogie van de klankwettige contractie in voc. Σοφόκλεις < -κλεfεις en dat. Σοφοκλεί < -κλεfεῑ.

Bovendien zijn in de epische formulaire traditie (cf. Hoofdzaken v.d. Gr. metriek §9,14) onsamengebroken vormen bewaard (bijv. ἦτεε i.p.v. ἦτει); soms worden dergelijke vormen door Herodotus en in de latere poëzie (met name de koorlyriek) nagevolgd.

Noot 1: Ook het accent kan door analogiewerking verplaatsen. Zo zou χάλκεος normaal *χάλκουσ moeten opleveren, maar onder invloed van vormen als χαλκοῦ < *χαλκέοο en χαλκή < *χαλκέᾶ is het accent overal op de slotlettergreep gebracht.

§ 57. Contractie van gelijke klinkers

Twee klinkers die aan elkaar gelijk zijn of alleen in quantiteit verschillen trekken samen tot de overeenkomstige lange klinker; bij samentrekking van $\epsilon\epsilon$ en $\omicron\omicron$ ontstaat in het Ion.Att. uiteraard $\bar{\epsilon}$ resp. $\bar{\omicron}$ (later gespeld $\epsilon\iota$, $\omicron\upsilon$: §17,1). Bij samentrekking van ϵ en η of van $\omicron$ en ω overheerst de open klank en ontstaat dus η resp. ω . De contractie van $\epsilon\eta$ blijft echter achterwege, als deze groep is ontstaan uit $\epsilon\eta$.

Voorbeelden:

- _____ ntr.pl. *γέρασ-α > γέραα > γέρᾱ;
- _____ du. *γένεσ-ε > γένεε > γένει;
- _____ pl. *στάσεγ-ες > στάσεεε > στάσειε;
- _____ *ήδέφ-ες > ήδέεεε > ήδέιε;
- _____ imper. *φίλεγ-ε > φίλεε > φίλει;
- _____ imperf. ἔ-πλεφ-ε > ἔπλεε > ἔπλει;
- _____ inf. *φέρε-σεν > φέρεεν > φέρειν;
- _____ gen. *αἰδόσ-ος > αἰδόοεε > αἰδοῦε;
- _____ *πλόφ-ος > πλόοεε > πλοῦε;
- _____ imperf. ἐκάκοον > ἐκάκοῦν;
- _____ conj. ζή-ητε > ζήτε;
- _____ Ion.dat. πόλιι > πόλῑ (Att. πόλει is ontstaan uit πόλεῑ, gebaseerd op dezelfde stam als nom.pl. πόλειε < -εεε < -*εγ-εεε);
- _____ conj.aor. θήετε > θήτε;
- _____ inf. χρή-εσθαι > χρήσθαι;
- _____ imperf. *ἔζηε > ἔζη;
- _____ conj. *φιλέγ-ητε > φιλέητε > φιλήτε;
- _____ conj. aor. δώ-ομεν > δώμεν;
- _____ gen.pl. εὔνων > εὔων (accent naar εὔνουε < εὔοοε).

Geen contractie wegens σ :

- _____ conj. *πλέφ-ητε > πλέητε,
- _____ Σοφοκλέφης > Σοφοκλέης (cf. §56).

Soms zijn drie klinkers bij de contractie betrokken, bijv.:

- _____ inf. *φιλέγ-ε-σεν > φιλέεεν > φιλεῖν;
- _____ nom.pl. *Ἡρακλέφεσ-εεε > *Ἡρακλέεεεε > Ἡρακλείεε;
- _____ inf. *ζήεεν > ζήν.

Door analogiewerking zijn onsamenge trokken vormen als βός (cf. §56) te verklaren.

Noot 1: In dialecten, waar ε en ο open klinkers zijn, zoals het Laco-nisch, Lesbisch en Arcadisch, trekken εε en οο uiteraard samen tot η en ω (cf. §16); bijv.

—— τρέες > τρής, cf. Ion.Att. τρεῖς;

—— gen. *λόγοο > λόγω, cf. Ion.Att. λόγου.

Noot 2: Woordenboeken geven doorgaans ζάω als onsamenge trokken vorm van ζώ, dat in werkelijkheid echter uit *ζήω is ontstaan (cf. §60). Het Ionische χρᾶσθαι i.p.v. χρῆσθαι is een latere analogievorm; Att. χρώμαι is uit *χρήομαι, niet uit *χράομαι ontstaan.

§ 58. Contractie van klinker met ι of υ

Een klinker wordt met een volgende ι of υ samengetrokken tot een twee-klank, als deze mogelijk is in het Grieks.

Voorbeelden:

—— dat.sg. *γένεσ-ι > γένεῖ > γένει;

—— dat.sg. *ἡδέσ-ι > ἡδέῖ > ἡδεῖ;

—— dat.sg. *αἰδόσ-ι > αἰδοῖ > αἰδοῖ;

—— *κλησίς > κληῖς > κληῖς;

—— *εσυ- > ἐυ- > εὐ- .

Soms is de contractie door analogiewerking teniet gedaan: bijv. dat.sg. βοῖ niet *βοί < βοϝ-ί (cf. βός §56). Soms vindt men een ander resultaat: bijv. dat.sg. βασιλεῖ < βασιλεῖ naar analogie van gen. βασιλέως (cf. §60) i.p.v. *βασιλῆ < βασιλῆϝι.

§ 59. Contractie van klinker met tweeklank

Een klinker wordt, zo mogelijk, met het eerste bestanddeel van een volgende tweeklank samengetrokken, waardoor een tweeklank ontstaat met een lang eerste bestanddeel. Hierbij wordt echter *ῆι (bv. ontstaan

uit ϵ + echte tweeklank $\epsilon\iota$) en $*\bar{\omicron}\iota$ (bv. ontstaan uit $o + \omicron\iota$) vereenvoudigd tot $\epsilon\iota$ (echte tweeklank) en $\omicron\iota$, daar het Grieks de tweeklanken $*\bar{\epsilon}\iota$ en $*\bar{\omicron}\iota$ (in tegenstelling tot η en ω , cf. §16) niet kent.

Voorbeelden:

- _____ δύνα-σαι > *δύνααι > δύνᾱ (δύνα-σαι is soms door analogie hersteld; δύνῃ is gevormd naar analoge van βούλῃ < -εαι);
- _____ conj. φιλέυ-ῃ > φιλέῃ > φιλήῃ;
- _____ ind. *ζήει > ζῆ;
- _____ conj. *ζήῃ > ζῆ;
- _____ dat. *Ἡρακλέφευ-ι > Ἡρακλέεϊ > Ἡρακλεῖ;
- _____ *φιλέυ-ει > φιλέει > φιλεῖ;
- _____ *φπλόφ-ω > φπλόω > φπλώ;
- _____ opt. κακόοιμεν > κακοῖμεν.

§ 60. Behandeling van η met a- of o-klank

In het Ionisch-Attisch (niet daarbuiten) is η (ook de uit $\bar{\alpha}$ ontstane $\bar{\alpha}$, die eerst later tot η geworden is: cf. §54) voor a- of o-klank verkort tot ϵ , waarbij $\check{\alpha}$ tot $\bar{\alpha}$ en o (of $\bar{o}$) tot ω wordt: $\eta\check{\alpha} > \epsilon\bar{\alpha}$, $\eta o > \epsilon\omega$ (*metathesis quantitatis*), doch ook $\eta\omega > \epsilon\omega$. Vervolgens treedt in het Attisch (niet in het Ionisch) contractie op, nl. $\epsilon\omega > \omega$ en $\epsilon\bar{\alpha} > \bar{\alpha}$ > η , doch deze contractie heeft niet plaats, als de groep pas is ontstaan door het wegvallen van een τ (cf. §61-62).

Voorbeelden:

- _____ conj.aor. θήομεν > θέωμεν (Ion.) > θῶμεν (Att.);
- _____ conj.aor. στᾶω > στήω > στέω (Ion.) > στῶ (Att.);
- _____ *χρήομαι > χρέωμαι (Ion.) > χρώμαι (Att., cf. §57,n.2);
- _____ gen.pl. *πολιτάσων > πολιτάων (Hom.) > *πολιτήων (Hom.) > πολιτέων (Ion.) > πολιτών (Att.);
- _____ gen.sg. πολιτᾶο (Hom.) > *πολιτῆο > πολιτεω (Ion.);
- _____ *ῆσα 'ik was' (cf. §52) > ῆα (Hom.) > ἔᾶ (Ion.) > ῆ (Att.).

Doch zonder contractie:

- _____ gen. βασιλήφορ > βασιλήορ (Hom.) > βασιλέωρ (Att.);
- _____ acc. βασιλήφα > βασιλήα (Hom.) > βασιλέᾶ (Att.);
- _____ nom.pl. λᾶφοί > *ληφοί > ληοί > λεῶ;
- _____ gen.pl. νᾶφῶν > *νηφῶν > νηῶν Hom.) > νεῶν (Ion.Att.) van ναῶς

en van νεώς 'tempel'.

Noot 1: Homerische vormen als στείομεν, θείομεν (ει = ē) i.p.v. στήομεν, θήομεν zijn door kunstmatige adaptatie tot stand gekomen; zie Hoofdzaaken v.d. Gr. metriek §13.

Noot 2: In vormen als Ion. gen.sg. βασιλέος, acc.sg. βασιλέᾱ, acc.pl. βασιλέᾱς is de korte klinker van de uitgang door analogiewerking hersteld.

Noot 3: In het Attisch is de gen.sg. van het type πολίτου te verklaren naar analogie van de 2e declinatie; ook de gen.pl. had in het Attisch in de 1e declinatie immers door contractie ($-\acute{\alpha}\sigma\omega\nu > -\acute{\alpha}\omega\nu > -\acute{\eta}\omega\nu > -\acute{\epsilon}\omega\nu > -\acute{\omega}\nu$) dezelfde uitgang gekregen als de 2e declinatie.

§ 61. e-klank + o-klank (en omgekeerd)

Voorzover de regels van §60 niet van toepassing zijn, geldt het volgende: In het Attisch worden zowel e-klank + o-klank als o-klank + e-klank samengetrokken tot een lange o; deze is gesloten. (ō; later genoteerd ου), als beide klinkers gesloten waren (ε,ο), open, als een van beide (of beide) open was (η,ω). De contractie van e-klank + o-klank blijft echter achterwege, als deze groep eerst is ontstaan door de verdwijning van een ɸ.

In het Ionisch geldt bovengenoemde regel alleen voor o-klank + e-klank, doch e-klank + o-klank blijft gewoonlijk onsamengebonden (cf. §60); alleen ε + ο (of ε + ὀ) trekt samen tot ευ.

Als de tweede klinker van de combinatie tot een tweeklank behoorde, gelden weer de regels van §59.

Voorbeelden:

- part.gen. *φιλέγ-οντ-ος > Att. φιλοῦτος, Ion. φιλεῦτος;
- gen. ἐμέο > Att. ἐμοῦ, Ion. ἐμεῦ;
- gen. τέο (= τίνος, cf. §21) > Att. τοῦ, Ion; τεῦ;
- φιλέγ-ω > Ion. φιλέω Att. φιλῶ;
- gen.sg. *γένεσ-ος > γένεος > Att. γένους, Ion. γένεους;
- gen.pl. *γένεσ-ων > Ion. γένεων > Att. γένων;
- χάλκεγος > Ion. χάλκεος > Att. χαλκοῦς (accent volgens §56 n.1);

- _____ dat. χαλκέγῳ > Ion. χαλκέω > Att. χαλκῶ;
- _____ part.fem. *φιλέy-ονσα (cf. §36) > φιλέονσα > φιλέουσα (ου = ō) > Att. φιλοῦσα Ion. φιλεῦσα;
- _____ imper.act. κάκῳε > κάκου;
- _____ ind. κακόει > κακοῖ;
- _____ inf. *κακόεεν > κακοῦν;
- _____ imper.med. *κακό-εο > κακοῦ;
- _____ conj.aor. δῶ-ετε > δώτε;
- _____ conj. κακό-ητε > κακῶτε;
- _____ gen. Ζελῖνό-φεν-τος > Ζελῖνόεντος > Ζελῖνοῦντος;
- _____ nom. Ζελῖνό-φενς > Ζελῖνόενς > Ζελῖνόεις (ει = ē; cf. §36) > Ζελῖνοῦς.

Doch geen contractie wegens f:

- _____ gen: *γλυκέf-ος > γλυκέος en
- _____ *γλυκέf-ων > γλυκέων, tegenover:
- _____ gen. ἀληθέ(σ)-ος > Att. ἀληθοῦς ,
- _____ *ἀληθέ(σ)-ων > Att. ἀληθῶν;
- _____ πλέf-ω > πλέω, tegenover:
- _____ φιλέ(y)ω > Att. φιλεῶ en
- _____ ἔπλε(f)ε > ἔπλει;
- _____ gen. *Ἡρακλέfεσ-ος > Ἡρακλέfεος > Att. Ἡρακλέους tegenover
- _____ dat. Ἡρακλέfει > Ἡρακλεῖ;
- _____ νέfος > νέος , tegenover:
- _____ πλό(f)ος > πλοῦς.

Soms is de contractie door analogiewerking tenietgedaan: bijv. ζέω i.p.v. ζῶ (cf. §56).

Noot 1: In de conj.praes. van verba op -ῶ < -οῶ zou men samentrekking van -όη(ς) tot -ῶ(ς) verwachten; in feite vindt men vormen als κακοῖ(ς), gelijk aan de indicatiefvormen, misschien naar analogie van de verba op ω < -άω, waar de conj. en ind. zijn samengevallen (-άει en -άη worden beide -ᾶ, cf. §63).

Noot 2: Het Ionisch gebruikt zeer dikwijls vormen met -εο- of -εου- i.p.v. vormen met ευ: γένεος vaker dan γένευσ, φιλέοντες naast φιλεῦντες, φιλεουσι naast φιλεῦσι, etc.

§ 62. e-klank + a-klank

In het Attisch trok e-klank + a-klank oorspronkelijk samen tot $\bar{a}$ (cf. §54), welke klinker tussen e en a in ligt; vervolgens werd $\bar{a}$ tot η , doch na ϵ en ι (niet na ρ) tot $\bar{a}$. In het Ionisch vindt men zeer vaak ongecontraheerde vormen. Wanneer echter de klinkercombinatie pas door het wegvallen van een $\mathfrak{f}$ was ontstaan, bleef de contractie ook in het Attisch achterwege. Als de tweede klinker van de combinatie tot een tweeklank behoorde, gelden weer de regels van §59.

Voorbeelden:

- _____ nom.sg.fem. χαλκ $\acute{\epsilon}$ γ $\bar{a}$ > χαλκ $\acute{\epsilon}$ $\bar{a}$ > Att. χαλκ η (Ion. χαλκ $\acute{\epsilon}$ η);
- _____ nom. ntr.pl. *γ $\acute{\epsilon}$ νεσ-α > γ $\acute{\epsilon}$ νεα (Ion.) > Att. γ $\acute{\epsilon}$ νη;
- _____ 2e pers.sg.med. *φ $\acute{\epsilon}$ ρε-σαι > φ $\acute{\epsilon}$ ραι (Ion.), Att. φ $\acute{\epsilon}$ ρη;
- _____ ac.sg.m. en nom.pl.ntr. *π $\acute{\lambda}$ ηρεσ-α > π $\acute{\lambda}$ ηρεα > > Att. π $\acute{\lambda}$ ηρη,
- _____ maar * $\acute{\upsilon}$ γι $\acute{\epsilon}$ σ-α > $\acute{\upsilon}$ γι $\acute{\epsilon}$ α > $\acute{\upsilon}$ γι $\acute{\alpha}$.

Doch geen contractie wegens $\mathfrak{f}$:

- _____ nom.pl.ntr. *γ λ υκ $\acute{\epsilon}$ ($\mathfrak{f}$)-α > Att. γ λ υκ $\acute{\epsilon}$ α tegenover:
- _____ ἀ λ ηθ $\acute{\epsilon}$ (σ)-α > ἀ λ ηθ η en *γ λ υκ $\acute{\epsilon}$ ($\mathfrak{f}$)-εσ > γ λ υκ $\acute{\epsilon}$ ις;
- _____ acc. *Ἡρακ $\acute{\lambda}$ έφεσ-α > Ἡρακ $\acute{\lambda}$ έφεα > Att. Ἡρακ $\acute{\lambda}$ έ $\bar{a}$ (cf. §54).

Soms wordt het resultaat dezer contracties door analogiewerking gewijzigd:

- _____ nom.pl.ntr. χαλκ $\acute{\alpha}$ (cf. §56);
- _____ nom.sg.f. ἀργυρ $\acute{\alpha}$ etc. naar analogie van αἰσχρ $\acute{\alpha}$ etc.
i.p.v. *ἀργυρ η > -ρέ $\bar{a}$;
- _____ nom.pl.f. χαλκα $\acute{\iota}$ naar analogie van σοφα $\acute{\iota}$ etc. i.p.v. *χαλκ η > -εαι.

Noot 1: De 2e pers.sg.med. primair heeft ook in de indicativus in het klassieke Attisch de klankwettig ontstane uitgang -η: φ $\acute{\epsilon}$ ρη. Doordat sinds de 4e e.v.C. η en εἰ in de uitspraak en in de spelling zijn samengevallen (cf. §68), heeft de schoolgrammatica tenslotte in de indicativus -εἰ als uitgang ingevoerd ter onderscheiding van -η in de conjunctivus.

§ 63. a-klank + e-klank

In het Ionisch-Attisch trekt a-klank + e-klank samen tot $\bar{a}$. Als de tweede klinker van de combinatie tot een tweeklank behoorde, gelden weer de regels van §59.

Voorbeelden:

- _____ imper. τίμαε > τίμᾶ;
- _____ inf. *τίμαειν > τίμᾶν;
- _____ conj. τίμαήτε > τίμάτε;
- _____ ind. τίμάει > τίμᾶ;
- _____ conj. τίμάη > τίμᾶ;
- _____ *φαφεσνός > *φαφεῖνός (cf. §34) > *φαεινός > *φᾶνός.

In andere dialecten, met name het Westgrieks, is het resultaat van deze samentrekking echter η: τίμάει > Dor. τίμη (= Att. τίμᾶ; omgekeerd is krachtens §54 Dor. τίμη = Att.dat.sg. τίμη).

Noot 1: Homerische vormen als ὀράᾶν, ὀράας i.p.v. ὀράειν, ὀράεις (diectasis) zijn door kunstmatige adaptatie tot stand gekomen; cf. Hoofdzaken v.d. Gr. metriek §12.

§ 64. o-klank + ᾶ(en omgekeerd)

Het resultaat van de samentrekking van o-klank + ᾶ en ᾶ + o-klank is ω. Als de tweede klinker van de groep tot een tweeklank behoorde, gelden weer de regels van §59.

Voorbeelden:

- _____ acc.sg. *αιδόσ-α > αιδόα > αιδω;
- _____ nom.pl.ntr. en acc.sg.m. μέζοα > μέζω (cf. §29 n.1);
- _____ τίμάομεν > τίμῶμεν; τίμάω > τίμῶ;
- _____ part.fem; τίμάονσα > τίμάουσα (ου= ὄ) > τίμῶσα;
- _____ opt. τίμάοιμεν > τίμῶιμεν;
- _____ imper.med. τίμάεο > τίμάου (ου= ὄ, §61) > τίμῶ;
- _____ φάφος > φάος > φῶς.

Noot 1: Homerische vormen als ὀρόω, ὀροῦτε i.p.v. ὀράω, ὀράοιτε (*diectasis*) zijn door kunstmatige adaptatie tot stand gekomen (cf. §63 n.1).

§ 65. Hypphaeresis in het Ionisch

In het Ionisch verdwijnt in de combinatie εε + klinker de middelste klinker (*hypphaeresis* van ε).

Voorbeelden:

_____ ind. φοβεαι > Ion. φόβεέαι, met verplaatsing van het accent (Att. φοβῆη);

_____ imper. φοβέεο > φοβέο (Att. φοβοῦ);

_____ gen. Θεμιστοκλέ(φ)εος > Θεμιστοκλέος (-κλέους, §61);

_____ acc. Θεμιστοκλέ(φ)εα > Θεμιστοκλέᾶ (Att. -κλέᾶ, §62).

§ 66. $\bar{\alpha}$ + e- of o-klank

In het Ionisch-Attisch kwamen eigenlijk geen combinaties voor van $\bar{\alpha}$ + e- of o-klank, daar $\bar{\alpha}$ hier via $\bar{\alpha}$ tot η is geworden. In gevallen, waar in het Attisch oorspronkelijk $\bar{\alpha}$ na ρ, ε of ι voorkwam, is het resultaat na de samentrekking toch hetzelfde als bij η + e- of o-klank, hetzij omdat $\bar{\alpha}$ ook na ρ, ε of ι aanvankelijk tot $\bar{\alpha}$ geworden is (cf. §54), hetzij door analogiewerking (bijv. gen.pl. χωρῶν naar τῖμων < -έων < -ήων < -ᾶων: cf. §60).

Buiten het Ionisch-Attisch vindt samentrekking plaats tot $\bar{\alpha}$.

Voorbeelden:

_____ *ἄφελιος > *ἄέλιος > Dor.Aeol. ἄλιος, cf. Ion.Att. > ἠέλιος > ἥλιος;

_____ ἄφος > ἄος > Dor.Aeol. ἄς cf. Ion.Att. > ἦος > ἕως 'zolang als' (cf. §60);

_____ gen.pl. τῖμᾶων > Dor.Aeol. τῖμᾶν, cf. Ion. τῖμέων, Att. τῖμῶν.

§ 67. αι > $\bar{\alpha}$ vóór niet-velaire klinkers

In het Attisch werd αι tot $\bar{\alpha}$ vóór niet-velaire klinkers, d.w.z. vóór a, e, i; dit is geschied na de verandering $\bar{\alpha}$ > η (§54) en na de contracties (§56 sqq.).

Voorbeelden:

_____ *κάφγει > καίει (§43) > Att. καῖει;

- _____ *αἰφεῖ > αἰεῖ > Att. $\bar{\alpha}$ εῖ cf. αἰ(φ)ών, Lat. aevum, Ndl. eeuw;
 _____ ἐλαίφ $\bar{\alpha}$ > ἐλαῖᾱ > Att. ἐλάᾱ, cf. Ion. ἐλαίη, Lat. olīva;
 _____ Θηβαιῖς > Θηβαῖς .

Door analogiewerking is zeer dikwijls αἰ hersteld: bijv. δικαῖᾱ en δικαίε naar δικαῖος; σταίην naar σταῖμεν. Soms is $\bar{\alpha}$ door analogiewerking elders ingevoerd: καῶ naar καῖει, etc.

§ 68. De veranderingen van klinkers en tweeklanken tussen het Attisch en het Nieuwgrieks

In de ontwikkeling van het Attisch tot de Nieuwgriekse spreektaal (cf. §13) hebben de klinkers en tweeklanken diverse veranderingen ondergaan. De chronologie hiervan staat niet geheel vast. Het komt bijv. voor, dat bepaalde veranderingen in Attica zelf later optreden dan in andere gebieden (bv. Aegypte), waar de Attische Κοινή gesproken werd.

Al in de 4e e.v.C. is υἰ tot $\bar{u}$ geworden; dit verklaart vormen als opt. πηγνύτο i.p.v. πηγνυῖτο. Voorts is η tot $\bar{e}$ geworden en dus samengevallen met εἰ (uitgesproken $\bar{e}$: cf. §17 en 18); dit verklaart spellingen als κλείς, λειτουργία i.p.v. κλής, λητουργία.

In de Hellenistisch tijd vóór het begin van onze jaartelling zijn $\bar{e}$ (gespeld εἰ) en $\bar{o}$ (gespeld ου) verder gesloten en resp. met $\bar{i}$ samengevallen en tot [$\bar{u}$] (de klinker van Ndl. [boer]) geworden. Dit verklaart de spelling i en u in Latijnse vormen als Hēraclītus = "Ἡράκλειτος, Thrasybūlus = Θρασύβουλος en spellingen als τίσω, ἔτισα i.p.v. oorspr. τείσω, ἔτεισα, of omgekeerd οἰκτεῖρω i.p.v. oorspr. οἰκτίρω; cf. ook letternamen als πῖ (klassiek Attisch πεῖ = p $\bar{e}$).

Voorts hebben de lange tweeklanken α en ω het tweede bestanddeel verloren en zijn dus met $\bar{\alpha}$ en $\bar{\omega}$ samengevallen. Dit verklaart de spelling van Latijnse vormen als $\bar{o}\bar{d}\bar{e}$ = ὀδῆ; het is tevens de reden, waarom in het latere Byzantijnse minuskel-schrift de iota in zo'n geval onder de klinker wordt geschreven (iota *subscriptum*).

In de eerste eeuwen van onze jaartelling is ook η verder gesloten en met $\bar{i}$ samengevallen. Voorts is de tweeklank αἰ door assimilatie van de twee

bestanddelen tot open ē (ē) geworden en οι met ū samengevallen. Verder is het woordaccent, dat in het Oudgrieks een *toonhoogte-accent* was, een overwegend *kracht-accent* geworden, het *lengteverschil* is verdwenen en tevens is het verschil tussen open en gesloten e of o opgeheven: ā viel samen met ǎ, ī met ĭ, ū met ŷ, ω met o, αι (tot voor kort uitgesproken als ē: zie boven) met ε. Dit verklaart de klinkernamen ὀ μικρόν en ᾠ μέγα (het klassieke Attisch noemde ze οὐ, uitgesproken ὀ, en ᾠ), ἔ ψιλόν 'kale e' (tegenover de spelling αι) en ὕ ψιλόν 'kale u' (tegenover de spelling οι).

In de Byzantijnse tijd is tenslotte υ door verlies van de ronding der lippen tot i geworden en dus met ι samengevallen. In de tweeklanken αυ en ευ is het tweede bestanddeel tot een labiodentale fricatief (cf. §44) geworden, stemloos voor een stemloze medeklinker (dus samengevallen met de uit φ ontstane [f]: cf. §23), doch elders stemhebbend gebleven (dus samengevallen met de uit β ontstane [w]: cf. §23): αὐτός wordt uitgesproken als [aftós], βασιλεύω als [wasiléwo].

Het Nieuwgriekse klinkersysteem is dus veel eenvoudiger dan dat van het klassieke Attisch: het bevat slechts 5 klinkerphonemen, nl. /a, e, i, o, u/ (/u/ is hier de klinker van Ndl. boet). Het schrift heeft echter de Attische spelling gehandhaafd: a wordt weergegeven door α of α; e door ε of αι; i door ι, ει, η, η, υ, υι of οι; o door ο, ω of ω; u door ου. Het opvallendst is het grote aantal klinkers en tweeklanken, dat is samengevallen in de i; dit verschijnsel noemt men *itacisme* of *iotacisme* (ἰτακισμος, ἰωτακισμός); vele foutieve spellingen in papyri en handschriften kunnen hierdoor verklaard worden.

Hoofdstuk 9

Beginselen van de morphologie

§ 69. Morphologie van het nomen; stam; themavocaal

Bij nominale vormen onderscheidt men *stam* (Fr. *thème* of *radical*) en *naamvalsuitgang*: bv. $\nu\kappa\tau\acute{o}\varsigma = \nu\kappa\tau + -\omicron\varsigma$ (gen.sg.).

In het oudste Indo-europees onderscheidt men twee typen stammen: de *thematische*, die uitgaan op -e/o- (e afwisselend met o volgens het Ablaut-principe: §47), d.w.z. op een klinker, en de *athematische*, die uitgaan op een medeklinker (sonanten en laryngalen inbegrepen: cf. §49 en 50). De klinker -e/o- noemt men *themavocaal* eig. 'stamvormende klinker').

De thematische stammen vallen samen met de stammen der 2e declinatie in het Grieks: $\phi\acute{\iota}\lambda\omicron\varsigma$, $\phi\acute{\iota}\lambda\epsilon$, $\phi\acute{\iota}\lambda\omicron\iota\omicron < * \phi\acute{\iota}\lambda\omicron\text{-}\sigma\gamma\omicron$ (cf. §34), $\phi\acute{\iota}\lambda\omega < * \phi\acute{\iota}\lambda\omicron\text{-}\epsilon\iota$ (cf. §52), $\phi\acute{\iota}\lambda\omicron\nu < * \phi\acute{\iota}\lambda\omicron\text{-}\mu$ (cf. §38), enz. De e-phase van themavocaal vindt men dus in de vocativus; men vindt haar ook in afgeleide werkwoorden van het type $* \phi\acute{\iota}\lambda\acute{\epsilon}\text{-}\gamma\omega > \phi\acute{\iota}\lambda\acute{\epsilon}\omega$ (grondbetekenis 'ik ben $\phi\acute{\iota}\lambda\omicron\varsigma$ ').

De athematische stammen vallen samen met de stammen der 3e en 1e declinatie in het Grieks: consonantstammen, bv. $\nu\acute{\omicron}\xi < * \nu\acute{\omicron}\kappa\tau\text{-}\omicron\varsigma$;

ι- en υ- stammen (oorspronkelijk waren dit stammen op de sonanten y en w : cf. nom.pl. *στάσεις* < *στάσει-ες van *στάσι-ς*, nom.pl. *ἡδεῖς* < *ἡδέει-ες van *ἡδύ-ς*, cf. §57; -ι- is de nultrap van -ει-, -υ- die van -ει-, cf. §48 en 49); -ᾱ- en -γᾱ- stammen (oorspronkelijk waren dit stammen op de laryngaal α_2 : *φορᾶ* < *bhor-éa₂, cf. 50,2; *φέρουσᾶ* < *φέρωντ-γᾶ < *bheront-γ₂, cf. §50,3a).

§ 70. Morphologie van het verbum; verbaalstam en tijdstammen

Bij verbale vormen onderscheidt men *verbaalstam*, *tijdstamsuffix*, *modusuitgang* en *persoonsuitgang* (benevens augment en reduplicatie); bv. *δεικνύμεν* = *δεικ-* (verbaalstam) + *-νυ-* (praesenssuffix) + *-ω-* (conjunctiefuitgang) + *-μεν* (uitgang 1e pers.pl.act.). Verbaalstam en tijdstamsuffix vormen tezamen de *tijdstam*: bv. *δεικνύ-νυ-* (praesensstam), *δεικ-σε/σο-* (futurumstam), *δεικ-σ(α)-* (aoristusstam), *δε-δειχ-* (perfectumstam), *δε-δεικ-* (stam van perf.pass.), *δειχ-θη-σε/σο* (stam van fut.pass.).

Evenals bij de nominale stammen onderscheidt men twee typen tijdstammen: de *thematische* op -ε/ο- en de *athematische*. De vorm van de 1e pers.sg.ind.act. der thematische *praesensstammen* gaat uit op -ω (zie noot 1): *λέγω*, praesensstam *λεγ-ε/ο*: *λέγ-ε-τε*, *λέγ-ο-μεν*, etc. De athematische praesensstammen hebben in de 1e pers.sg.ind.act. de uitgang -μι: *φη-μί* < *φᾱ-μί*, *φᾶ-τέ*, *φᾶ-μέν*, etc.; *τίθη-μι* (met praesensreduplicatie), *τίθε-τέ*, *τίθε-μέν*, etc. (de ε in *τίθετέ* is natuurlijk geen themavocaal, daar hij niet afwisselt met ο, doch tot de verbaalstam behoort: ε < α_1 , cf. §50,3a); *δίδω-μι* (met praesensreduplicatie), *δίδο-τε*, *δίδο-μέν*, etc. (de ο in *δίδομέν* is evenmin een themavocaal, daar hij niet afwisselt met ε, doch tot de verbaalstam behoort: ο < α_3 , cf. §50,3a).

Ook bij de *aoristusstammen* onderscheidt men thematische en athematische. Thematisch is het type *ἔλιπον*: aor.stam *λιπ-ε/ο-*: *ἔ-λιπ-ο-ν*, *ἔ-λιπ-ε-ς*, etc. Tot de athematische aoristusstammen behoort de sigmatische aor., nl. het type *ἔδειξα*: aor.stam *δεικ-σ-*; *ἔδειξα* < *ἔ-δεικ-σ-η (cf. §49), conj. *δείκ-σ-ω*, etc.; later is de α o.a. vanuit de 1e pers.sg.ind.act. ook in de meeste andere vormen doorgedrongen (*ἔδειξας* i.p.v. ouder *ἔδειξ, opt.

δειξαίμεν waarschijnlijk i.p.v. ouder *δείξιμεν, enz.), zodat het aor. suffix tenslotte $-\sigma(\alpha)$ - is geworden. De niet sigmatische athematische aoristus wordt meestal *wortelaoristus* genoemd (men zou beter de term *stamaoristus* kunnen gebruiken; cf. §71); de persoonsuitgangen staan hier doorgaans onmiddellijk achter de verbaalstam (bv. $\xi\text{-}\gamma\nu\omega\text{-}\nu$, $\xi\text{-}\delta\bar{\upsilon}\text{-}\nu$), maar soms achter een met $-\eta\text{-}$ of $-\omega\text{-}$ uitgebreide stam (bv. $\acute{\epsilon}\text{-}\chi\acute{\alpha}\rho\text{-}\eta\text{-}\nu$, aor. bij de verbaalstam $\chi\alpha\rho\text{-}$, praes. $\chi\alpha\rho\omega < *\chi\acute{\alpha}\rho\text{-}\gamma\omega$, cf. §40; $\acute{\epsilon}\text{-}\acute{\alpha}\lambda\text{-}\omega\text{-}\nu$ bij de verbaalstam $(\text{f})\acute{\alpha}\lambda\text{-}$ van $\acute{\alpha}\lambda\text{-}\iota\sigma\kappa\text{-}\omicron\text{-}\mu\alpha\iota$).

De futurumstammen zijn alle thematisch; bijv. $\delta\epsilon\iota\kappa\text{-}\sigma\epsilon/\sigma\omicron\text{-}$: * $\delta\epsilon\iota\kappa\text{-}\sigma\omicron\text{-}\mu\epsilon\nu$, * $\delta\epsilon\iota\kappa\text{-}\sigma\epsilon\text{-}\tau\epsilon$, enz. De perfectumstammen zijn athematisch, bijv. $\pi\epsilon\text{-}\pi\omicron\iota\theta\text{-}$, nultrap $\pi\epsilon\text{-}\pi\iota\theta\text{-}$: $\acute{\pi}\acute{\epsilon}\pi\omicron\iota\theta\text{-}\alpha$, $\acute{\pi}\acute{\epsilon}\pi\iota\theta\text{-}\mu\epsilon\nu$ (bij Hom.). Evenzo in het medium; bijv. $\tau\epsilon\text{-}\tau\rho\alpha\pi\text{-}$; $\acute{\tau}\acute{\epsilon}\tau\rho\alpha\mu\text{-}\mu\alpha\iota$, $\acute{\tau}\acute{\epsilon}\tau\rho\alpha\pi\text{-}\tau\alpha\iota$. Ook de stam van de zog. passieve aoristus met het suffix $-\eta\text{-}$ of $-\theta\eta\text{-}$ is athematisch; bv. $\delta\alpha\rho\text{-}\eta\text{-}$, $\delta\epsilon\iota\chi\text{-}\theta\eta\text{-}$: $\acute{\epsilon}\text{-}\delta\acute{\alpha}\rho\eta\text{-}\nu$, $\acute{\epsilon}\text{-}\delta\acute{\alpha}\rho\eta\text{-}\varsigma$, $\acute{\epsilon}\text{-}\delta\epsilon\acute{\iota}\chi\theta\eta\text{-}\mu\epsilon\nu$, $\acute{\epsilon}\text{-}\delta\epsilon\acute{\iota}\chi\theta\eta\text{-}\tau\epsilon$.

Noot 1: In de 1e pers.sg.ind.act.primair (praesens) is de thematische uitgang $-\omega$ misschien ontstaan uit $-\epsilon\alpha_3$ (cf. §50,2): dus themavocaal $-\epsilon\text{-}$ + persoonsuitgang α_3 .

Noot 2: De indicativus en de imperativus hebben geen speciale modusuitgang. De uitgang van de conjunctivus was oorspronkelijk $-\epsilon/o\text{-}$ (in vorm dus gelijk aan de themavocaal); dit blijkt duidelijk uit oude, o.a. bij Homerus bewaarde conjunctiefvormen van athematische tijdstammen: conj. $\acute{\iota}\text{-}\omicron\text{-}\mu\epsilon\nu$ naast ind. $\acute{\iota}\text{-}\mu\epsilon\nu$. Was de indicativus thematisch, dan ontstond in de conjunctivus door samentrekking van themavocaal met conjunctiefuitgang de lange klinker $-\bar{\epsilon}/\bar{o}\text{-}$: conj. $\lambda\acute{\epsilon}\gamma\text{-}\omega\text{-}\mu\epsilon\nu$ naast ind. $\lambda\acute{\epsilon}\gamma\text{-}\omicron\text{-}\mu\epsilon\nu$; conj. $\lambda\acute{\iota}\pi\text{-}\omega\text{-}\mu\epsilon\nu$ naast ind. $(\acute{\epsilon})\lambda\acute{\iota}\pi\text{-}\omicron\text{-}\mu\epsilon\nu$. Later is de lange klinker ook in de conj. van athematische tijdstammen ingevoerd: $\acute{\iota}\omega\mu\epsilon\nu$ voor ouder $\acute{\iota}\omicron\mu\epsilon\nu$, $\delta\epsilon\acute{\iota}\xi\omega\mu\epsilon\nu$ voor ouder $\delta\epsilon\acute{\iota}\xi\omicron\mu\epsilon\nu$, enz. De optativus had in het I-e. de uitgang $-\text{*}\gamma\epsilon\alpha_1\text{-}$ (nultrap $-\text{*}\gamma\alpha_1\text{-}$); door diverse klankwetten en analogiewerkingen kan men zo Griekse vormen als $\sigma\tau\alpha\acute{\iota}\eta\text{-}\nu$ ($-\iota\eta\text{-}$: oorspr. $e\text{-}$ phase van de opt. uitgang), $\sigma\tau\alpha\acute{\iota}\text{-}\mu\epsilon\nu$ ($-\iota\text{-}$; oorspr. nultrap van de opt. uitgang) verklaren.

§ 71. Woordafleiding; wortel

Dikwijls zijn nominale of verbale stammen van kortere stammen afgeleid door toevoeging van suffixen. Een stam, die niet meer in stam + suffix geanalyseerd kan worden, noemt men *wortel* (Fr. *racine*).

Voorbeeld:

_____ δικαστήριον 'gerechtshof': verbaalstam δικαδ- (cf. §26) + suffix -τήριο-; cf. ἐργαστήριον 'werkplaats': ἐργάζομαι

_____ δικαδ- berust op praes. δικάζω: substantiefstam δικα- + praesens-suffix -ζε/ζο- (ζ < δγ: §29); cf. ἀναγκάζω: ἀνάγκᾱ.

_____ δίκᾱ (Ion.Att. δίκη 'recht', oorspr. 'aanwijzing'): verbaalstam δίκ- (nultrap) + substantiefsuffix -ᾱ; cf. τύχη < τύχᾱ: ἔτυχον.

_____ δίκ- is de nultrap van de verbaalstam δεικ- (praesens δείκνυμι) 'aanwijzen', die ook in andere I-e. talen gevonden wordt: Lat. dicō < deicō, Ndl. (aan)tijgen, enz.. Daar deik- niet meer in stam + suffix gesplitst kan worden, spreekt men van de I-e. wortel *deik-.

Ook suffixen kunnen soms verder geanalyseerd worden. Het suffix -τήριο- (neutrum substantief) geplaatst achter een verbaalstam geeft o.a. de 'ruimte, waar' òf het 'werktuig waarmee' de door de verbaalstam aangeduide handeling verricht wordt: δικαστήριον, ἐργαστήριον, καυτήριον 'brandijzer' (: κᾰῶ). Het is opgebouwd uit -τηρ- en -ιο-. Het suffix -τήρ- wordt achter een verbaalstam geplaatst en vormt nomina agentis: δικαστήρ 'degene, wiens functie is recht te spreken'; in het Ion.Att. is -τήρ later vervangen door -τηρ- < -τᾱ-: δικαστής. Het suffix -ιο- wordt achter substantiefstammen geplaatst en vormt adjectiva, die toebehorendheid aanduiden: πάτερ-ιο-ς 'behorend bij de vader'.

Oorspronkelijk betekende δικαστήριον dus 'behorend bij de rechter' gesubstantiveerd 'gerechtsgedouw'; later is uitgaande van dergelijke gevallen -τηριο- tot een apart suffix geworden.

§ 72. Indo-europese typen van de verbale wortel

De eenvoudigste vorm van de I-e. werkwoordstam bevat twee medekliners: type *bher- (o-phase *bhor-, nultrap *bhr-): φέρω (φόρος, δί-φορος, cf. §48).

Was de eerste medeklinker een laryngaal, dan ontstaat in het Grieks een verbaalstam, die met een klinker begint: type $*\text{ə}_1\text{ed-}$ > $\acute{\epsilon}\delta\text{-}$, $*\text{ə}_2\text{eg-}$ > $\acute{\alpha}\gamma\text{-}$, $*\text{ə}_3\text{ed-}$ > $\acute{\omicron}\delta\text{-}$ (cf. §50,1); $\acute{\epsilon}\delta\omega$ (Hom.), $\acute{\alpha}\gamma\omega$, $\acute{\omicron}\zeta\omega$ < $*\acute{\omicron}\delta\text{-}\gamma\omega$ (cf. §29).

Was de tweede medeklinker een laryngaal, dan ontstaat in het Grieks een verbaalstam, die met een lange klinker eindigt: type $*\text{dhe}\text{ə}_1\text{-}$ > $\theta\eta\text{-}$, $*\text{bhe}\text{ə}_2\text{-}$ > $\varphi\acute{\alpha}\text{-}$, $*\text{de}\text{ə}_3\text{-}$ > $\delta\omega\text{-}$ (cf. §50,2): $\tau\acute{\iota}\theta\eta\mu\iota$, $\varphi\acute{\alpha}\mu\iota$ > Ion.Att. $\varphi\eta\mu\acute{\iota}$, $\delta\acute{\iota}\delta\omega\mu\iota$.

Een uitgebreidere stamvorm ontstaat, wanneer achter de beschreven stamvorm nog een medeklinker wordt toegevoegd: type $*\text{der-k-}$ (o-phase $*\text{dor-k-}$, nultrap $*\text{dr-}$ k-): $\delta\acute{\epsilon}\rho\kappa\omicron\mu\alpha\iota$ ($\delta\acute{\epsilon}\delta\omicron\rho\kappa\alpha$, $\acute{\epsilon}\delta\rho\alpha\kappa\omicron\nu$, cf. §48). Deze vorm noemt men *stam I*.

Was hierbij de laatste medeklinker een laryngaal, dan ontstaat in het Grieks veelal een tweelettergrepige verbaalstam: type $*\text{ker-}\text{ə}_2\text{-}$ > $\kappa\acute{\epsilon}\rho\acute{\alpha}\text{-}$ (cf. §50,3a; nultrap $*\text{kr-}\text{ə}_2\text{-}$ > $*\text{k}\bar{\text{r}}\text{-}$ > $\kappa\rho\acute{\alpha}$, cf. §51): $\acute{\epsilon}\text{-}\kappa\acute{\epsilon}\rho\acute{\alpha}\text{-}\sigma\alpha$ ($\kappa\rho\acute{\alpha}\tau\omicron\varsigma$).

Een andere stamvorm met drie medeklinkers ontstaat wanneer de klinker niet tussen de eerste twee, doch tussen de laatste twee medeklinkers wordt geplaatst: type $*\text{pl-ek-}$ (o-phase $*\text{pl-ok-}$, nultrap $*\text{pl-}$ k-): $\pi\lambda\acute{\epsilon}\kappa\omega$ ($\pi\lambda\acute{\omicron}\kappa\omicron\varsigma$, $\acute{\epsilon}\pi\lambda\alpha\kappa\eta\nu$). Deze vorm noemt men *stam II*.

Was hierbij de eerste medeklinker een laryngaal, dan ontstaat in het Grieks veelal een verbaalstam met een zog. prothetische klinker (cf. §50,3b): type $*\text{ə}_3\text{r-eg-}$ > $\acute{\omicron}\rho\epsilon\gamma\text{-}$: $\acute{\omicron}\rho\acute{\epsilon}\gamma\omega$.

Een nog langere vorm ontstaat, wanneer achter een stam II nog een medeklinker wordt toegevoegd: type $*\text{ə}_2\text{m-el-g-}$ (o-phase $*\text{ə}_3\text{m-ol-g-}$): $\acute{\alpha}\mu\acute{\epsilon}\lambda\gamma\omega$ ($\acute{\iota}\pi\pi\eta\mu\omicron\lambda\gamma\acute{\omicron}\varsigma$).

Dikwijls vindt men stam I en stam II naast elkaar: stam I $*\text{ə}_2\text{eu-g-}$ > $\acute{\alpha}\upsilon\gamma\text{-}$, uitgebreid, met $-\sigma\text{-}$ tot $\acute{\alpha}\upsilon\zeta\text{-}$: $\acute{\alpha}\upsilon\zeta\omega$ (cf. Lat. *augeō*), stam II $*\text{ə}_2\text{w-eg-}$ > $\acute{\alpha}\varphi\epsilon\gamma\text{-}$, uitgebreid met $-\sigma\text{-}$ tot $\acute{\alpha}\varphi\epsilon\zeta\text{-}$: $\acute{\alpha}\acute{\epsilon}\zeta\omega$ (cf. Lat. *vegeō*).

§ 73. Nasaal infix

In het Indo-europees konden verbaalstammen van het type 'stam II' in het praesens een *nasaal infix* krijgen: een n werd achter de tweede medeklinker (gewoonlijk sonant of laryngaal) geplaatst vóór de rest van de

stam. In het Grieks is meestal alleen de nultrap van zo'n praesensstam bewaard.

Voorbeelden:

_____ stam I: *lei-k^w- (in λείπω, cf. §21), stam II: *ly-ek^w-, met nasaal-infix *li-n-ek^w-, nultrap hiervan *li-n-k^w- in λιμπάνω (ouder *λίμπω, cf. Lat. linqūō);

_____ stam I: *bheu-dh- (in πεύθομαι < *φεύθομαι < *bheudh-o-, cf. §20, §24), stam II: *bhw-edh-, met nasaal-infix *bhu-n-edh-, nultrap hiervan *bhu-n-dh- in πυνθάνομαι (ouder *πύνθομαι);

_____ stam I: *le₂-dh- (> *lādh- in λάθω > Ion.Att λήθω),

_____ stam II: *₂-edh-, met nasaal-infix *l₂-n-edh-, nulphase hiervan *l₂-n-dh- in λανθάνω (ouder *λάνθω).

De e-phase van zulke praesensstammen is in het Grieks wel min of meer bewaard, als de laatste medeklinker van de stam ₂ of w was.

Voorbeelden:

_____ stam I: *pet-₂- (in ἐπέτᾱ-σα, stam II: *pt-e₂-, met nasaal-infix *pt-n-e₂- in πίτνᾱμι > Ion. πίτνημι (de ι is ingevoegd, daar *πτν- niet uitgesproken kon worden), nultrap hiervan *pt-n-₂- in πίτνᾱμεν.

_____ Stam: *ten- (in *τέν-γω > τείνω, cf. §40), stam I: *ten-w- (in Lat. tennis), stam II: *tn-ew-, met nasaal-infix *tṅ-n-ew- in *τάνευμι, nultrap hiervan *tṅ-n-u- in τάνῦμεν. Later is *-νευ-μι enz. door -νῦμι enz. vervangen onder invloed van -νῦ-μεν enz, naar analogie van -νᾱ-μι tegenover -νᾱ-μεν. Tenslotte is -νῦ/νῦ- tot een zelfstandig praesenssuffix geworden: δείχ-νῦμι, μείγ-νῦμι, πετάννῦμι (voor ouder πίτνημι, zie boven).

*   *   *
*   *
*

Bibliographie

Algemeen:

- E. Schwyzer, *Griechische Grammatik* , 3 dln. (München 1934-1955): het uitvoerigste handboek
- A.Meillet en J. Vendryes, *Traité de grammaire comparée des langues classiques* , 2e éd. (Paris 1948): beknopter handboek
- A. Meillet, *Aperçu d'une histoire de la langue grecque* , 3e éd. (Paris 1930): leesbare inleiding
- P. Kretschmer, *Sprache, in Einleitung in die Altertumswissenschaft* , 3.Ausg. (Leipzig 1927): compacte samenvatting

Klankleer:

- M. Lejeune, *Traité de phonétique grecque* , 2e éd. (Paris 1955): zeer helder geschreven handboek

Vormleer:

- P. Chantraine, *Morphologie historique du grec* , 2e éd. (Paris 1961): beknopt handboek

Woordvorming:

- A. Debrunner, *Griechische Wortbildungslehre* (Heidelberg 1917): beknopt handboek
- P. Chantraine, *La formation des noms en grec ancien* (Paris 1933): uitvoerig handboek (behandelt alleen het nomen)

Etymologie:

- H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch* (Heidelberg 1954—...): betrouwbaar en uitvoerig (is in maart 1965 tot *πατέω* gevorderd)
- A. Bailly, *Dictionnaire grec - français* , ed. revue (Paris 1950): de be-

knopte etymologische feiten van de hand van P. Chantraine zijn betrouwbaar

- E. Boisacq, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque* (Heidelberg 1916): thans tamelijk verouderd
- J.B. Hofmann, *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen* (München 1950): beknopt en niet geheel betrouwbaar

Dialecten e.d.:

- C.D. Buck, *The Greek dialects* (Chicago 1955): beknopt overzicht met bloemlezing van inscripties
- A. Thumb, E. Kieckers, A. Scherer, *Handbuch der griechischen Dialekte*, 2.Aufl., 2 Bde. (Heidelberg 1932—1959): uitvoerig
- F. Bechtel, *Die griechischen Dialekte*, 3 Bde, (Berlin 1921-1924): uitvoerig, tamelijk verouderd
- K.M. Meisterhans en E. Schwyzer, *Grammatik der attischen Inschriften*, 3.Aufl. (Berlin 1900)
- E. Schwyzer, *Dialectorum graecarum exempla epigraphica potiora* (Leipzig 1923): uitvoerige bloemlezing
- P. Chantraine, *Grammaire homérique*, 2 vol. (Paris 1942-1955; met epi-loog van 1957): uitvoerig en betrouwbaar
- E. Mayser, *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit* (Leipzig 1906-1934): uitvoerige materiaalverzameling
- F. Blass en A. Debrunner, *Grammatik des neutestamentlichen Griechischen*, 9. Aufl. (Göttingen 1954)

Index der termen

De cijfers verwijzen naar de paragrafen.

- ablaut 47; 48
accent 68
Achaëisch 9; 10
Aeolisch 9; 10
afstandwerking 7
agma (ἄγμα) 28
aleph 46; 50
algemene taalwetenschap 1
allofoon 14
analogiewerking 5
anaptyctisch 50 n.5
aoristusstam 70
aphonoi (ἄφωνοι) 19 n.1
Arcado-cyprisch 10
articulatieplaats 19
articulatiewijze 19
assibilatie 25
assimilatie 7
athematisch 69; 70
attribut 1 n.1
- Balto-slavisch 5
beschrijvende grammatica 2
- centum-talen 20; 21
- Centraalgrieks 10 n.1
combinatorische variant 14
comparative philology 1 n.1
compensatorische verlenging 16;
50; 54; 55
contactwerking 7
contractie 16; 52; 56-66
crasis 56
Cyprisch 10; 11
- dasus (δασύς) 46
degré 47 n.1
Dehnstufe 47 n.1
demotikè (δημοτική) 15
dentaal 19; 58
diachronische linguïstiek 2
diectasis 65 n.1; 64 n.1
digamma 44; 45
dissimilatie 7
Dorisch 9; 10
dorsaal 19; 58
dualis 2
- épithète 1 n.1
epsilon 68

- èta 18; 54
 fricatief 25
 functionele eenheid 14
 futurumstam 70

 geaspireerd 19
 gepalataliseerd 20
 gerekte trap 47
 gerond 15
 grammatica 1
 Grassmann, wet van - 24
 grec commun 9
 Griekse dialecten 9; 10
 gutturaal 19 n.2

 halfocclusief 20
 hiëroglyphen 11
 historische grammatica 2
 Hittitisch 3; 50
 hygros (ὕγρός) 39
 hyphaeresis 65

 ideograun 11
 Indo-europees 3; 8
 Indo-germaans 3
 Indo-iraans 3
 Ionisch 9; 10
 iotacisme 68
 iota subscriptum 68
 itacisme 68
 Italisch 3

 jod 4; 29; 42; 43
 Junggrammatiker 5

 kathareuoussa (καθαρεύουσα) 13

 klankwet 5
 klikgeluid 46; 50 n.2
 klinkerdriehoek 15-17; 68
 koine 13; 68
 koppa 19
 krachtaccent 68

 labiaal 19; 38
 labiodentaal 44
 labiovelair 20; 21
 laryngaal 46; 50-52
 laryngaaltheorie 50
 leenwoord 6
 lengteverschil 16; 68
 lettergreepschrift 11
 lineair A en B 11
 linguïstiek 1
 liquida 39-41

 metathesis 7
 metathesis quantitatis 60
 Middelgrieks 13
 modusuitgang 70
 moedertaal 3
 morfologie 69-73
 mutae 19 n.1
 Myceens 11

 naamvalsuitgang 69
 nasaal 38-40
 nasaal infix 73
 néogrammairiens 5
 neutraal 15; 19
 Nieuwgrieks 13; 23; 68
 Noordwestgrieks 10
 nulphase 47 n.1
 nultrap 47

- numerussysteem 2
 occlusief 19-30; 38
 Oergrieks 9
 omega 68
 omicron 68
 Oostgrieks 10 n.1
 orale occlusieven 19
 Osthoff, wet van – 53
 Oudgrieks 13

 palataal 15; 19
 partiële as-, dissimilatie 7
 perfectumstam 70
 persoonsuitgang 70
 phase 47
 philologie 17
 phoneem 14; 15
 fonetiek 14; 15
 fonologie 14; 15
 fonologische oppositie 14
 postpalataal 15
 praepalataal 15
 praesenssuffix 70; 71
 progressief 7
 psilosis 18; 46

 kwalitatieve ablaut 47
 kwantitatieve ablaut 47

 racine 71
 radical 69
 regressief 7

 Sanskrit 3
 satem-talen 20; 21
 Schwundstufte 47 n.1

 schijnbare uitzonderingen 6
 semantische waarde 14
 semivocaal 42-45
 sigmatisch 70
 sisklank 31-37
 sjwa 50
 sonant 49; 51
 sonantisch 33; 49; 51
 spiritus asper 46; 50 n.2
 spiritus lenis 46; 50 n.2
 stam 69-73
 stam I 72-73
 stam II 72-73
 stamaoristus 70
 statische grammatica 2 n.1
 stemhebbend 19
 stemloos 19
 sterke σ 32; 36
 substraat 12
 suffix 71
 synchronische linguïstiek 2
 systeem 14; 15

 thematisch 69; 70
 themavocaal 69
 thème 69
 toonhoogteaccent 68
 totale as-, dissimilatie 7
 tijdstam 70
 tijdstamsuffix 70

 velair 15; 19; 20 n.3
 Verbaalstam 70
 vergelijkende grammatica 1 n.1;3
 Vollstufte 47 n.1
 voltrap 47
 Vóórgrieks 12

voyelle d'appui 50 n.5

wau 44; 45
Westgrieks 9; 10
wortel 71; 72

wortelaoristus 70

ypsilon 68

Zuidgrieks 10 n.1

Index der Griekse woorden

De cijfers verwijzen naar de paragrafen.

- ἀ- 49
ἀγγέλλω 40
ἀγός 50; 52
ἀγουσα etc. 36
ἀγουσι (3 pl.) etc. 25; 36
ἀγω etc. 8; 50; 72
ἄδαστος 26
ἀεί etc. 67
ἄημι 50
Ἄθηνάζε 29
αἰδοί etc 58
αἰδοῦς etc. 57
αἰδῶ etc. 64
αἶξ 27
αἰπόλος 21
αἰχμή 27
αἰών 67
ἀκμή 28
ἀληθῆ etc. 62
ἀληθοῦς etc. 56; 61
ἀληθῶν etc. 61
ἄλιος 66
ἄλλο 22
ἄλλος 40
ἀλός 4
- ἄλσος 35
ἄμβροτος 39
ἀμέλγω 72
ἄμεμπτος 26
ἄμμε 34
ἄμμορος 33
ἀναγκάζω 71
ἄνασσα 29
ἀνδάνω 33
ἀνδρός 39
ἀντί 25; 50
ἄος 66
ἀπάτωρ etc. 47
ἀπίστημι 46 n.1
ἀπλοῦς 49
ἀπόρρησις 41
ἀργυρά (fem.) etc. 62
ἀρνίον etc. 44
ἄρρην 35
ἄρρητος 41
ἄρρων etc. 47
ἄς 66
ἀσάμινθος 12
αὔξω 72
ἀφίγμαι etc. 28

βαθύρρους 33
 βασιλέᾶ 60 n.2
 βασιλέᾱ etc. 60
 βασιλέᾶς 60 n.2
 βασιλεῖ etc. 58
 βασιλέος 60 n.2
 βασιλέως etc. 44; 60
 βλώσχω 39
 βοῖ 58
 βός etc. 44; 56; 57
 βουκόλος 21
 βούλη etc. 59
 βούς 21; 44
 βροντή 38
 βροτός 39

 γάλα 22
 γαμβρός 39
 γέγαμεν 48; 49
 γεγόναμεν 48
 γέγραπται 7
 γεγράφεται 49
 γενέεσσι 32 n.1
 γένει (dat.) etc. 58
 γένει (du) etc. 57
 γένεος etc. 6; 61
 γένεσι etc. 6; 32
 γένευσ etc. 61 n.2
 γένη etc. 62
 γένος 6; 20; 48
 γένους etc. 6; 61
 γενῶν etc. 6; 61
 γέρᾱ etc; 57
 γίγνομαι etc. 28; 48
 γλαυξί 27
 γλυκέα 62

γλυκεῖα 43
 γλυκεῖς etc. 61; 62
 γλυκέος 43; 44; 56; 61
 γλυκέων 61
 γνόντος 53
 γνόντων 53
 γόνατος etc. 45
 γονή 48
 γόνος 48
 γράμμα 7; 28

 δαμάω 6
 δαρτός 49
 δασμός 34
 δέδιμεν 48; 49
 δέεοικᾶ etc. 45; 48
 δεῖγμα 28
 δεῖδω etc. 42; 45; 48
 δείκνυμι etc. 4; 70; 71; 73
 δεικνύωμεν 70
 δεῖμα 48
 δείξαιμεν 70
 δείξομεν 70 n.2
 δεῖξω etc. 70
 δειρή etc. 45
 δέκα 4; 20
 δεξι(φ)ός 4
 δέος 48, 49, 56
 δέπας etc. 11
 δέργμα 48
 δέρκομαι etc. 48; 72
 διδούς etc. 36 δίδωμι etc. 50; 70; 72
 δίδωσι 6; 25
 διείλεγμα 34 n.2
 δικάζω 71
 δικαῖᾱ etc. 54; 67
 δίκαιε 67

- δικαστήρ 71
 δικαστήριον 71
 δικαστής 71
 δίκη 71
 δῖος 45
 Διός etc. 29; 43; 44; 49
 δίφρος 48; 72 δοίης 42 δορός etc. 45
 δόσις 25
 δοτήρ etc. 47
 δοτὸς 50 n.4
 δρατὸς 49
 δραχμή 28
 δύνα 59
 δύνασαι etc. 59
 δύνη 59 δυοῖν 2 δύσα etc. 36 δυῶν 2
 δῶμεν etc. 57 δῶτε etc. 61
- ἔ etc. 33
 ἔα 60
 ἔάλων 70
 ἔγκειμαι 38
 ἔγνον 53
 ἔγνω 70
 ἐγώ 4
 ἐδάρην etc. 70
 ἐδάσσατο etc. 27
 ἔδειξα etc. 70
 ἔδειξας 70
 ἔδεια 48; 49
 ἐδείχθη etc. 70
 ἔδος 4, 31
 ἔδρακον 48; 49; 72
 ἔδυν 70
 ἔδω 4; 72
 ἔζη 57
 ἔηκα 42
 ἔθηκα 42; 49
- ἐθρέφθη 24
 εἶδομαι etc. 45
 εἶκα 50
 εἶκοσι etc. 25
 εἰλήλουθα 48
 εἰληφα 34
 εἰληχα 34 n.2
 εἶμα 44
 εἶμαι (bij ἔννυμι) 44
 εἶμαι (bij ἦμι) 50
 εἶμαρται 34
 εἰμέν 34
 εἰμί etc. 17; 18; 34
 εἶμι etc. 17; 18; 50
 εἶναι etc. 34
 εἶνυμι 35 n.1
 εἰργαζόμεν 44
 εἶρπες 51
 εἶρω 41
 εἶς 36
 εἶς etc. 36; 38
 εἶχον 6
 εἶωθα etc. 34
 ἐκ 22
 ἐκάθηρα 35
 ἐκάκουν etc. 57
 ἐκατόν 20
 ἔκειρα 35
 ἔκελσα 35
 ἐκέρασα 51; 72
 ἔκερσα 35
 ἔκρινα etc. 35
 ἐκυρός 33
 ἐλάα etc. 67
 ἔλαβον 33
 ἐλάσσω 29
 ἐλέλυσο 31

- ἐλεύσομαι etc. 48
 ἐλέχθην 26
 ἐλήλυθα 48
 ἔλιπον etc. 48; 70
 ἔλλαβον etc. 33
 ἐλλείπω 39
 ἐμέο etc. 61
 ἔμμεν(αι) 34
 ἐμμένω 38
 ἔμμορε 34
 ἐμοῦ etc. 61
 ἐμπίπτω 38
 ἔν etc. 38
 ἔνειμα etc. 35
 ἔννεον 33
 ἔννυμι 35 5.1
 ἐνστρέφω 36
 ἔξεσα etc. 32
 ἔξω 24
 ἔοργα 44
 ἔπαθον 48; 49
 ἐπείσθην 26
 ἔπεται 21
 ἐπέτασα 73
 ἔπεφνον 21
 ἔπι 4; 50
 ἐπιρρέουσι 33
 ἔπλει etc. 57; 61
 ἔπλυνα etc. 35
 ἔπομαι 21; 51
 ἔπος 44
 ἐπτά 4
 ἐργαστήριον 71
 ἔργον etc. 29; 44
 ἐρεβεννός 34
 ἐρείσω 27
 ἐρέττω etc. 29
 ἐρεύθω etc. 50
 ἐρέω 6
 ἐρίζω 29
 ἔρω 4; 31
 ἐρραμμένος 28
 ἔρρεον 33
 ἐρρήθη 41
 ἔρσην 35
 ἐρυθρός 50
 ἐς 36
 ἐσμέν 34
 ἔσομαι etc. 32
 ἔσπαρθε 57
 ἔσπασαι 35
 ἔσπεισα 36
 ἐσπέρα 44
 ἔσσα 35 n.1; 44
 ἔσται 44
 ἐστάλθαι 37
 ἔσταλμαι 48; 49
 ἔσταν 53
 ἔστειλα etc. 35
 ἔστην etc. 58; 49
 ἔστι 25
 ἐστία 44
 ἐτέθην 24
 ἔτι 25
 ἔτισα 68
 ἐτράφην 24; 48
 ἔτρεψα 27
 εὖ- etc. 58
 εὐἄδον 33
 εὐνους etc. 57
 εὐνων etc. 57
 εὐρη etc. 54
 εὖω 51
 ἔφανεν 53

ἐφάνθην 24
 ἔφερε 22
 ἔφερον (3 pl.) 22
 ἔφηνα etc. 35; 54
 ἔφῦμεν 51
 ἔφῦν 55
 ἐχάρην 70
 ἐχῦθην 24
 ἔχω 7; 24; 31
 ἔωκα 50
 ἔως 66

 ζάω 57 n.2
 Ζεὺς 29; 44; 49
 ζέω 55; 61
 ζῆ 59
 ζῆν 57
 ζῆτε 57
 ζυγόν 42
 ζῶ 56

 ἦ 42; 52; 60
 ἦα 42
 ἦα 42; 52; 60
 ἦγον etc. 52
 ἦδει etc. 58
 ἦδεις etc. 57; 69
 ἦδίω 29
 ἦδύς 55; 69
 ἦέλιος 46 n.1
 ἦθος 33
 ἦχα 42
 ἦλειφον etc. 52 n.1
 ἦλθον 48 n.1
 ἦλιος etc. 46 n.1; 66
 ἦλυθον 48; 52 n.1
 ἦμαρ 39

ἡμεῖς 34
 ἡνιάσα etc. 54
 ἦπαρ 42; 49
 Ἡρακλέα etc. 62
 Ἡρακλεῖ etc. 59; 61
 Ἡρακλεῖς (nom.pl.) 57
 Ἡρακλέους etc. 61
 ἦται etc. 56

 θάρρος etc. 7; 35
 θάττων 24; 26; 29
 θείνω 21
 θείομεν 60 n.1
 Θεμιστοκλέα etc. 65
 Θεμιστοκλέος etc. 65
 θέρμανσις 36
 θετός 50 n.4
 Θηβαῖς etc. 67
 θηρσί 35
 θῆτε etc. 56; 57
 θνητός etc. 51
 θρέμμα 48
 θρέψω 24; 27; 48
 θρίξ etc. 24; 27
 θῶμεν etc. 60

 ἴδμεν 28
 ἴδω etc. 44
 ἴημι etc. 25; 50
 ἴομεν 70 n.2
 ἴππημολγός etc. 52 n.1; 72
 ἴππος 52 n.1
 ἴσμεν 28
 ἴσος etc. 45
 ἴστε 26
 ἴστημι etc. 31; 50
 ἴστην 52

- Ἰφιγένεια 54
 ἴωμεν 70 n.2

 κάει etc. 67
 κάθοδος 46
 καίω etc. 43; 67
 κακοί (conj.) 61 n.1
 κακοί (ind.) etc. 61
 κακοίμεν (opt.) 59
 κακοίς (conj.) 61 n.1
 κάκου (imper.) etc. 61
 κακοῦ (imper.med.) 61
 κακοῦν 61
 κακῶτε etc. 61
 καλέω etc. 31
 καλός etc. 45
 κάματος 50 n.5
 κασιγνήτη etc, 18 n.1; 54
 κατίζω 46 n.1
 κάτοδος 46
 καυτήριον 71
 κάω etc. 67
 κεκορυθμένος 28
 κέχυμαι 24
 κλείς 68
 κλής etc. 58
 κόρη etc. 45; 54
 Κόρινθος 12
 κορύσσω 28
 κότε etc. 21
 κρᾶτός 51; 72
 κρείττων 29
 κρέσσω 29
 κρίνω etc. 40
 κυνηγός 52
 κυνός 4

 λαβύρινθος 12
 λανθάνω 73
 λάφυρον 34 n.2
 λέαινα 40
 λέγω etc. 70
 λέγωμεν 70 n.2 .
 λείπω etc. 17; 18; 48; 73
 λειτουργία 68
 λέλυσαι 31
 λεῶ etc. 60
 λήθω etc. 73
 λιμπάνω 73
 λίπωμεν 70 n.2
 λόγους 36
 λόγον 4; 49
 λόγου etc. 17; 57 n.1
 λόγους 17; 56; 49
 λοιπός 48
 λύθητι 24 n.1
 λύσω 6

 μάχᾱς 17
 μέζον etc. 11
 μέζους 11; 29 n.1
 μέζω 29 n.1; 64
 μέζων 29
 μέθυ 20
 μείγνυμι 73
 μείζων 29
 μείον 11
 μέλιττα etc. 29
 μέμβλωκα 39
 μεσαμβρία 39
 μέσος etc. 29
 μήτις 25
 μία 38
 μοῖρα 33; 34; 40

μόνος etc. 45
 μόρος 44

νάρκισσος 12
 ναύς etc. 53
 νέᾱ etc. 54
 νέμω 4
 νέομαι 31
 νέος etc. 44; 61
 νεῶν etc. 60
 νηῦς 53
 νιφάδες 33
 νόσος etc. 45
 νύξ 69
 νυξί 27

ξένος etc. 45

οδμή 28; 52
 ὄζω 72
 οἶδα etc. 44; 50
 οἶκος etc. 4; 44
 οἰκτείρω 68
 ὄλος 45; 46 n.1
 ὄπιθεν etc. 50
 ὀράαν 63 n.1
 ὀράας 63 n.1
 ὀρέγω etc. 50; 72
 ὄρος etc. 45; 46 n.1
 ὀρόω 64 n.1
 ὀρόφτε 64 n.1
 ὄς (= qui) 42
 ὄς (= suus) 33
 ὄσσομαι 21
 ὄστοῦν etc. 50
 οὐ κοτε 21
 οὐ ποτε 21

οὐδός etc. 45
 οὐκ 22
 οὐῖλος 45; 46 n.1
 οὐῖρος 45; 46 n.1
 οὐτίς 25
 ὀφείλω etc. 39
 ὄψ 44
 ὄψομαι 21

Παρνασσός 12
 πάσχω etc. 48
 πατήρ etc. 47
 πατράσι 47; 49
 πάτριος 42; 71
 πεζός 29
 πεῖ 68
 πείσομαι 36; 48
 πέμπτος 21
 πένθος 48
 πέντε 4; 21
 πέουρες 81
 πέπεισθε 27
 πέπεισμαι 28; 48
 πέπεισται 28
 πέποιθα etc. 70
 πεπτός 21
 πέσσυρες 21
 πετάννουμι 73
 πέττω etc. 21; 29
 πεύθομαι 73
 πέφανθε 37
 πέφανσαι 35
 πέφασμαι 38
 πέφευγα 48
 πέφυκα 24
 πέψω 21
 πῆ etc. 21

πηγνῦτο (opt.) 68

πί 68

πίθι 51

πίλναμαι 39

πίστις 25; 26; 48

πίσυρες 21

πίτνημι etc. 50 n.5; 73

πίτυσι 6

πλέγδην 26

πλέητε 57

πλέκος 72

πλέκω etc. 72

πλέω etc, 61

πλήρη etc. 62

πλόκος 72

πλοῦς etc. 57; 61

πλούσιος 25

πλοχμός 27

πλύνω etc. 40

πλώ etc. 59

ποικίλλω 40

ποινή 21; 48

ποῖος 42

πόλει etc. 57

πόλεις etc. 57

πόλι etc. 57

πόλιν 4

πολίτεω 60

πολίτης 51

πολίτου 60 n.3

πολιτῶν etc. 60

ποσί etc. 27

πότε 21

πότμος 28

ποτός 51

πρεοβύτης 51

πυνθάνομαι 73

ῥάδιος etc. 54

ῥάπτω 29

ῥέζω 29

ῥεῖ etc. 44

ῥεῦμα 33; 44; 48; 49

ῥέω etc. 33; 48; 49; 56

ῥήσις etc. 41

ῥόδον etc. 41

ῥοή etc. 33; 48

ῥοῦς etc. 44; 48

ῥύθμός etc. 28

ῥυτός 48; 49

σέ 30

σελήνη etc. 34

Σελινούντος etc. 61

Σελινούς etc. 51

σεμνός 28

σήμερον 29

σμίνθος 12

Σοφοκλέης 56; 57

Σοφοκλεί etc. 56

Σοφόκλεις etc. 56

Σοφοκλής etc. 56

σπουδή 17; 18

σταίην 67; 70 n.2

σταίμεν 70 n.2

στάντος 53

στάς etc. 36

στάσα etc. 36; 54.

στάσεις etc. 5; 57; 69

στάσις etc. 5; 69

στατός 50 n.4

στείομεν 60 n.1

στέλλω etc. 48

στήλη etc. 39

στολή 48
 στόλος 48
 στρατηγός etc. 52
 στῶ etc. 60
 σύ 30
 συζεύγνυμι 29
 συρρεῖν 29
 συσσειώ 36
 συστέλλω 29
 συστρέφω 36

τάλαινα 7
 τάνυμεν 73
 ταχύς 24
 ταχυτήτι 25
 τε 21
 τεθνήκασι etc. 5
 τέθραμμαι 45
 τείνω 73
 τείσω 21; 48
 τελαμών 51
 τελείω 34
 τελεύτᾱ 17
 τέο etc. 21; 61
 τέσσερες 21; 30
 τέταχθε 27
 τετρα- 11; 21
 τέτραμμαι etc. 70
 τετράφθαι 27
 τέτριμμαι 28
 τέτριπται 26
 τέτταρες 21; 30
 τήμερον 29
 τίθημι 7; 24; 50; 70; 72
 τίμᾱ(imper.) etc. 63
 τιμᾶ etc. 55
 τιμᾶν (gen. pl.) 66

τιμᾶτε (conj.) 63
 τιμῆ (ind.) 63
 τιμῶ (ind.) etc. 64.
 τιμῶ (imper. med.) etc. 64.
 τιμῶμεν etc. 54
 τιμῶμεν etc. 54
 τιμῶν (bij τιμή) etc. 66.
 τιμῶντος etc. 53
 τιμῶσα etc. 64
 τίνω etc. 21; 48
 τίς 21
 τίσις 48
 τίσω 68
 τλητός etc. 51
 τοῖο 34
 τόν 38
 τόσος etc. 29
 τοῦ (= τίνος) etc. 21; 61
 τοὺς 18
 τρεῖς etc. 4; 5; 42; 57 n.1
 τρέφω etc. 24; 48
 τριχός 24
 τρίψω 27
 τροφή 48
 τροφός 48
 τύνη 30
 τύχη etc. 17; 71

ὑάκινθος 12
 ὑγιᾶ etc. 54; 62
 ὑδωρ 46
 ὑμεῖς 34
 ὑμῆν 33
 ὕμμε 34
 ὑπόδρα 22
 ὕφαινον 52
 ὕφαίνω 46

φαινός etc. 34; 63

φαθί 24

φαίνω 40

Φάλαινα 7

φανείς etc. 36

φανείσα etc. 36

φανέντος 53

φᾶνός 34; 63

φᾶος etc. 64

φάρεα etc. 31

φᾶσί etc. 36

φέρε 4; 20

φέρεαι 31; 62

φέρει (med) 62 n.1

φέρειν etc. 57

φέρεο etc. 31

φέρη 31; 62

φέρου 31

φέρουσα 50; 69

φέρω etc. 48; 72

φέρωνται 53

φημί etc. 70; 72

φθείρω etc. 40

φιλεί etc. 59

φίλει etc. 57

φιλείν etc. 57

φιλεῦντες etc. 61 n.2

φιλεῦσι etc. 61 n.2

φιλέω 61; 69

φιλή etc. 59

φιλήτε etc. 57

φίλοιο 69

φίλον 69

φίλος etc. 69

φιλοῦντος etc. 61

φιλοῦσα etc. 61

φίλω 69

φιλῶ etc. 61

φόβειαι etc. 65

φόβεο etc. 65

φοβῆ etc. 65

φοβοῦ (imper.) etc. 65

φόνος 21

φορά 48; 50; 69

φορᾶ 52

φορέω etc. 42; 48

φορμίζω 36

φόρος 48; 72

φρασί 47; 49

φρεσί 47

φρῆν etc. 47

φύλακα 4; 49

φύλακας 49

φύλαξ 4

φυλάττω etc. 29

φύντος 53

φῶς etc. 64

χαίρω 40; 70

χαλκᾶ etc. 56; 62

χαλκαί etc. 62

χαλκή etc. 56 n.1; 62

χαλκοῦ 56 n.1

χαλκοῦν etc. 56

χαλκοῦς etc. 61

χαλκῶ etc. 61

χρᾶσθαι 57 n.2

χρήσθαι 57

χρυσός 6; 51

χρῶμαι etc. 57 n.2; 60

χώρᾶ etc. 17; 54

χώραις 36

χώρᾶς (acc.pl.) etc. 36

χωρῶν (bij χώρᾶ) etc. 66

ὠφεις 11
ὠζον 52
ὠκύμορος 33

ὠρεγον 52 n.1